

UDK 800.1 + 891.99 (05)

# SLAVISTIČNA REVIJA

ČASOPIS ZA JEZIKOSLOVJE IN LITERARNE VEDE

JOURNAL FOR LINGUISTICS AND LITERARY SCIENCES

SRL<sup>1982</sup><sub>1</sub>

IZDAJA-ISSUED BY: SLAVISTIČNO DRUŠTVO SLOVENIJE

ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR

|     |           |       |            |           |                |
|-----|-----------|-------|------------|-----------|----------------|
| SRL | LETNIK 30 | ŠT. 1 | STR. 1-126 | LJUBLJANA | JAN.-MAR. 1982 |
|-----|-----------|-------|------------|-----------|----------------|

30/1982

## VSEBINA

### RAZPRAVE

|                |                                                                                   |      |
|----------------|-----------------------------------------------------------------------------------|------|
| Henry Leeming  | Zapostavljan poljski slavist: Emil Korytko (1813—1839) . . . . .                  | 1 A  |
| Nina Mečkovska | Samomnožinski samostalniki v slovenskem in v vzhodno-slovanskih jezikih . . . . . | 27 R |
| Janko Kos      | Prešeren in bidermajer . . . . .                                                  | 47 N |
| Jože Toporišič | Kopitar kot branilec samobitnosti slovenskega jezika . . . . .                    | 69 A |
| Z. F. Daneš    | Ali sta KZR južnoslovanskega izvora? . . . . .                                    | 89 Z |

### OCENE — ZAPISKI — POROČILA — GRADIVO

|              |                                                                                                        |     |
|--------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Tone Pretnar | Slamnigova knjiga o naravi, zgodovini in kulturni določenosti hrvaškega verznege oblikovanja . . . . . | 111 |
|              | Panslavistični jezikovni manifest ali poskus slavizacije poljskega besedja? . . . . .                  | 118 |

## CONTENTS

### STUDIES

|                |                                                                               |    |
|----------------|-------------------------------------------------------------------------------|----|
| Henry Leeming  | A Neglected Polish Slavist: Emil Korytko (1813—1839) . . . . .                | 1  |
| Nina Mečkovska | The <i>pluralia tantum</i> in the Slovene and East Slavic Languages . . . . . | 27 |
| Janko Kos      | Prešeren and the Biedermeier . . . . .                                        | 47 |
| Jože Toporišič | Kopitar as Advocate of the Individuality of the Slovene Language . . . . .    | 69 |
| Z. F. Daneš    | Are the RKZ of South Slavic Origin? . . . . .                                 | 89 |

### REVIEWS — NOTES — REPORTS — MATERIALS

|              |                                                                                                       |     |
|--------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Tone Pretnar | Slamnig's Book on the Nature, History and Cultural Determination of the Croatian Verse Form . . . . . | 111 |
|              | A Pan-Slavic Linguistic Manifest or an Attempt at Slavizing Polish Vocabulary? . . . . .              | 118 |

**Uredniški odbor — Editorial Board:** France Bernik, Tomo Korošec, Jože Koruza, Janko Kos, Boris Paternu (glavni urednik za literarne vede — Editor in Chief for Literary Sciences), Jakob Rigler, Alenka Sivic-Dular, Jože Toporišič (glavni urednik za jezikoslovje — Editor in Chief for Linguistics), Franc Zadravec

**Časopisni svet — Counsel of the Journal:** Martin Ahlin, Emil Cesar, Drago Drušković, Janez Dular, France Forstnerič, Peter Gregorc, Marko Juvan, Boris Paternu, Jože Sifrer (predsednik — President), Alenka Sivic-Dular, Jože Toporišič, Franc Zadravec

**Odgovorni urednik — Editor:** Franc Zadravec, Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana

**Tehnični urednik — Managing Editor:** Miran Hladnik

**Naročila sprejema in časopis odpošilja — Subscription and Distribution:** Založba Obzorja, 62000 Maribor, Partizanska 5. Za založbo Drago Simončič

**Natisnila — Printed by:** Tiskarna Ljudske pravice, Ljubljana

UDK 929 Korytko Emil  
*Henry Leeming*  
 Londonska univerza

# ZAPOSTAVLJAN POLJSKI SLAVIST: EMIL KORYTKO (1813—1839)

Pregledu o doslejšnjih raziskavah o Emilu Korytku sledijo bistveni podatki o njegovem življenju: otroštvu, šolanju, vseučiliščnem študiju in njegovi prekinitvi; aretaciji, preiskavi in izgonu zaradi uporniških dejavnosti; potovanju v pregnanstvo; življenju in družabno-akademsko-kulturnih stikih v Ljubljani ter posvečanju slovenistiki in slovanistiki. Uporabljeni so različni neobjavljeni viri.

After a review of earlier work devoted to Emil Korytko, the main facts of his life are stated: his childhood, schooling, progress and interruption of university studies; arrest, investigation and banishment for seditious activities; journey into exile; life, social, academic and cultural contacts in Ljubljana; his devotion to Slovene and Slavonic studies. Use is made of various unpublished sources.

»Die Mensch muss untergehen,  
 Die Menschheit bleibt; — fortan  
 Wird mit ihr dass bestehen,  
 Was er für sie gethan. —«

(France Prešeren)<sup>1</sup>

Največji slovenski pesnik, bližnji in zvest prijatelj Emila Korytka med dveletnim ljubljanskim pregnanstvom tega mladega poljskega domoljuba, je v tem nagrobnem napisu izrazil tolažečo misel, da mora človek sicer umreti, toda kar je naredil dobrega za človeštvo, živi za njim še naprej. Resničnost te prerokbe se je obilno izkazala v Sloveniji, kjer se na Korytkov prispevek narodopisju in prerodu knjižnega jezika ni nikoli pozabilo. V Korytkovi domovini in v zahodni Evropi njegovemu spominu usoda ni bila tako prijazna.

V Sloveniji je bil Korytko skozi vse 19. stol. omenjan v številnih člankih in knjigah s širšo tematiko. Peter Radics ga je v svoji monografiji o glasbenem življenju na Slovenskem<sup>2</sup> predstavil kot pesnika in

<sup>1</sup> Izvirni rokopis tega napisa za na Korytkov nagrobnik je ohranjen v Prešernovi zapuščini: Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani (dalje NUK) Ms 471/21. Nekateri proučevalci pišejo v nasprotju z avtentično stavo ločil »bleibt fortan« namesto »bleibt; — fortan«. To zmaliči smisel: človeštvo pač ostane; Korytkovo delo morebiti.

<sup>2</sup> *Frau Musica in Krain*, Ljubljana, 1877, 40—41.

prijatelja pesnikov in za zgled njegovega dela navedel verze, ki jih je Korytko spomladi 1837 naslovil na ljubljansko grofično Welsberg, spretno klaviristko. Luiza Pesjakova, hči Blaža Crobatha, odvetnika in zaščitnika umetnosti, je napisala ganljiv kratek spominski zapis o mlademu možu, kakor si ga je zapomnila iz svojega otroštva, ko je bil velikokrat gost za očetovo mizo.<sup>3</sup> Spominja se njegove živahnosti, ljubezni do otrok, na splošno vesele narave in občasnega zapadanja v molčečo zamišljenost, ki je ne ona ne njen brat, oba še otroka, nista mogla razumeti, vendar sta jo spoštovala in ob njej umolknila tudi sama. Omenja njegove izlete na deželo, njegovo ljubezen do slovenskega ljudskega izročila, njegovo zvedavo pogovarjanje s starimi ljudmi, iz družinske zasebnosti pa darila, med njimi srebrno svetinjo, ki jih je poklonil njenemu bratu Evgenu, ko mu je šel na Crobathovo povabilo za botra. Spominja se, kako je zmagonosno prepeval Dąbrowskega Mazurko: »Jeszcze Polska nie zginęła...«, ki je nekaj let prej postala poljska narodna himna.

V manj privlačnih barvah ga je naslikala Ernestina, drugi Prešernov otrok z Ano Jelovškovo. Takole je opisala dogodek, ki mu sama ni bila priča, ampak je morala o njem slišati iz materinih ust, in ki bi ga širokosrčnejši sodnik razlagal bolj kot objestno šalo: »Nekega dne se je splazil Korytko za Ano na vrt ter jo napadel kakor blaznik. Ona je klicala na pomoč, praskala ga, grizla in tudi mali Evgen se je drl na vse grlo videč, da vleče Korytko njegovo »Neti« v lopo; tedaj pa se prikaže Prešeren. Kaj sta potem imela moža, ni mogla umeti, ker sta govorila poljski./« Kot se zdi, je bila najpomembnejša posledica tega incidenta, da se je v Prešernu zbudilo zanimanje za dekle, ki je hitro zorela v žensko in s tako naglico odraščala svojim oblekam, da ji je njen delodajalec Crobath vzdal ime Kratkokrilkka.<sup>4</sup>

Književni zgodovinar Josip Marn omenja Korytko v članku, posvečenem pesniku Mateju Ravnikarju-Požencanu.<sup>5</sup> Sklicuje se na oceno Stanka Vraza, po kateri je »Milan« Korytko, v nasprotju z ljubiteljskimi zbiralci pred njim, postavil zbiranje ljudske književnosti na organizirano podlago, in v celoti navaja pesem Ravnikarja-Požencana,<sup>6</sup> duhovnika, ki ga je mladi poljski narodopisec obiskal v njegovi župniji na Gori.

<sup>3</sup> »Iz mojega detinstva«, *Ljubljanski zvon* (dalje LZ), I. VI, Ljubljana, 1886, 676—679.

<sup>4</sup> E. Jelovšek, *Spomin na Prešerna*, Ljubljana, 1903, 17—18.

<sup>5</sup> *Jezičnik*, zv. XVI, Ljubljana, 1878, 5—7.

<sup>6</sup> *Prav tam*, str. 6; ponatis v: A. Gspan, *Cvetnik slovenske vezane besede*, ur. A. Slodnjak, Ljubljana, 1979, 2. del, 101—102, 354—355.



Na Gori sredi rož ograja  
 Zaslišim en klopit klopot,  
 Jezde dorata eden haja —  
 Kdo pride k meni in od kod?

»Osoda v Krajno me vodila,  
 Mi novi gost prijazno dé —  
 Dežela Poljska me rodila,  
 Emilj Korytko mi ime.

Nesreča tira me po sveti  
 Samo zato, ker sim Poljak;  
 Moj rod obsojen je terpeti,  
 De žuli jarem ga težak.

Ce barka in predraga roba  
 Pogrezne se v strašno morje:  
 Leto ti živa je podoba  
 Osode moje preterde.

Pa tukaj petje me slovensko  
 H zavedi novimu budi;  
 To petje vem, de ni sirensko,  
 Za njim serce mi hrepeni.«

Poljak, Slavjan si in prijatelj  
 Mu rečem jez na to vesel,  
 Li srečen duh te sim perpratil:  
 Slavjan Slavjana bo objel.

Domač Parnas je tukaj, stopi  
 Slovenjih pevski sliši zbor,  
 Visoko per nebeškim stropi  
 Pozabi teže, šum, pomor!

Marn pripoveduje nesrečno zgodbo o Korytkovih neuresničenih načrtih, njegovi usodni boleznini in nemili smrti, ki ga je pobrala, da ni doživel niti prvega zvezka svoje zbirke slovenskih ljudskih pesmi. Vse prijatelje in sodelavce je njegova smrt hudo presunila, in prav mogoče je Poženčan imel v mislih Korytko, ko je napisal Milo za Pevcam.<sup>7</sup>

Bil sim, pevcik! te vesel,  
 Ti si me vsiga unel.  
 Ah veselje hitro mine,  
 Silna smert po tebe zine —  
 Kaj brez tebe bom počel? ...

Kdo bo strune spet ubral,  
 Jim svoj čisti glas pridjal?  
 Kdo ve pesme tako mične,  
 Uka polne in perlične?  
 Kdo bo živost nam peržgal?

Grob ti lišpati lepo,  
 Vsajam rožmarin gosto,  
 Cvetje trosim in zdihujem  
 Ter oči solzne zdvigujem:  
 Naj se smili te nebo!

V tem času je v Poljski Korytkovo narodopisno delovanje na Slovenskem zbujalo malo pozornosti, čeprav je bilo omenjeno v zgodovini poljske književnosti Michała Wiszniewskega,<sup>8</sup> izšli v Krakovu 1840. Tistih nekaj podatkov tam je domnevno priskrbel Korytko sam: v Ljub-

<sup>7</sup> Marn, n. d., str. 7.

<sup>8</sup> *Historja literatury polskiéj* I, Krakov, 1840, 189.

ljani da pripravlja izdajo zbirke slovenskih ljudskih pesmi, njegov najmarljivejši sodelavec je Jakob Rudež, napisal je članek — v poljščini — o ljudskem pesništvu, zbirka bo obsegala štiri ali pet zvezkov, najzanimivejše pesmi so Terdoglav in Marjetica, ki ustreza poljski povesti o gospodu Twardowskem, Rejenka ali Kralj Matjaž, Alenčica in kratke štirivrstičnice, podobne poljskim krakovjakom.

Veliki poljski narodopisec Oskar Kolberg se je začel zanimati za Korytka, ko je na obisku v Ljubljani 1857 kupil izvod Slovenskih pesmi kranjskiga naroda;<sup>9</sup> posneje ga je podaril Jagelonski knjižnici, in tam si je še zmeraj mogoče v njem pogledati kratko Korytka zadevajočo opombo, ki jo je Kolberg pridal prvemu zvezku.<sup>10</sup> Ko se je Kolberg 1880 o priliki narodopisne razstave mudil v Kołomyji, je izrabil priložnost in stopil v stik s Korytkovimi sorodniki, ki so imeli v bližnjih Piadykih posestvo. Srečal se je s Teofilo, vdovo po Eugeniuszu Korytku (1816—1869), Emilovem bratu; v svoji korespondenci se je spominja kot zelo priletne gospe in jo zmotno zamenjuje za Korytkovo teto.<sup>11</sup> Po ironičnem naključju je istega leta izšel drugi zvezek Zlate knjige poljskega plemstva,<sup>12</sup> iz katerega bi se bil Kolberg lahko oskrbel z več podatki o Korytkovi rodbini, kakor jih je lahko napaberkoval v Piadykih. Nekaj ljudskih pesmi iz Korytkove zbirke je Kolberg pozneje prevedel v poljščino in jih objavil v članku o slovanskem narodopisju.<sup>13</sup>

Kolbergova nedavno objavljena korespondenca kaže, da je prav on spodbujal v zanimanju za Korytka dva druga znanstvenika, Fryderyka Salomona Kraussa in Maksymiliana Gumpłowicza. Prispevek prvega res ni kaj pomemben, saj zgolj v okviru nekega članka o pojmovanju sreče in srečne usode med Slovani navaja štiri slovenske pregovore iz nekega nabirka, najdenega med Korytkovimi papirji.<sup>14</sup> Pod črto dodaja

<sup>9</sup> Naslov Korytkove zbirke ljudskih pesmi, o kateri več spodaj. Izšla je v petih knjigah med 1839 in 1844. Naslovna stran v Jagelonski knjižnici hranjenega primerka prve knjige z ročnim pripisom »zebral Emil Korytko« je fotografsko reproducirana v: O. Kolberg, *Dziela wszystkie*, LXIII. knjiga, Wrocław-Poznań, 1971, nasproti str. 33.

<sup>10</sup> Besedilo Kolbergove opombe je poljski znanstvenik R. Zawiliński sporočil F. Plešiču, ta pa je objavil slovenski prevod in popravil več napak v članku »K biografiji Emila Korytka«, LZ 1899, 468—472.

<sup>11</sup> Kolberg, n. d., LXVI. knjiga, Wrocław-Poznań, 1969, 385 in 538.

<sup>12</sup> *Złota księga szlachty polskiej*, zv. II, Poznań, 1880, 112. Podatke o Emilovi družini je nedvomno priskrbel njegov še živeči brat Seweryn.

<sup>13</sup> »Obrazy słowiańszczyzny południowej«, n. d., LXIII. knjiga, 26—258.

<sup>14</sup> Kolberg, n. d., LXVI, 399. Krauss je pred tem izrazil pripravljenost, da kaj napiše o Korytku, in zaprosil Kolberga za več podatkov. Hkrati je izjavil, da takega članka nikakor ne misli objaviti v Sloveniji, ker ga Slovenci sovražijo in mu je zanje malo mar.

nekaj napačnih življenjepisnih podatkov, katerih sta vzajemno kriva on in Kolberg.<sup>15</sup> Kljub temu je Korytkovo ime tako doseglo širše bralstvo. Ravno Kraussov članek je spodbodel Maksymiliana Gumpłowicza, sina znamenitega družboslovca Ludwika, da je poiskal stik s Kolbergom in zaprosil določnejših podatkov o viru, iz katerega je Krauss navedel pregovore, in o nahajališču rokopisa.<sup>16</sup> Mlajši Gumpłowicz je s svoje strani iskal dodatno gradivo o Korytku, posebno o poljski različici članka o ljudskem pesništvu, omenjenega v Wiszniewskega zgodovini poljske književnosti, pa tudi o risbah ljudskih noš, ki jih je Korytko dal narisati in od katerih je bilo dvanajst reproduciranih v ljubljanskem časopisu *Carniolia*.<sup>17</sup> Kolberg v svojem odgovoru, napisanem, ko je bil prezaposlen z drugimi obvezami in tudi telesno prešibek, da bi poskušal osebno prispevati k nadaljnji raziskavi tega vprašanja, vendarle izdatno hvali Gumpłowiczevo iniciativo, »zakaj to /Korytko/ je bil zares človek, ki zasluzi, da bi ostal v hvaležnem spominu med Slovenci, in od tod širom po slovanskem svetu«.<sup>18</sup>

Pravzaprav je bil Gumpłowicz po daljnem sorodniku Stanisławu Korytku že povezan z edinim še živim članom Emilove družine, tj. njegovim bratom Sewerynom. Stanisławovo pismo s podatki, ki jih je oskrbel Seweryn, je bilo odposlano iz Lvova 24. avgusta 1888,<sup>19</sup> dvanajst dni preden je Gumpłowicz pisal Kolbergu, tako da je bil zdaj bolj Gumpłowicz v položaju, ko bi lahko informiral Kolberga, kakor narobe. Zdi se, da je v tistem času Gumpłowicz porabljal več časa in moči za proučevanje Korytka kot kdor koli drug. Za to nalogo je bil dobro usposobljen, saj je dobro poznal vse tri potrebne jezike: nemščino, slovenščino in poljščino. Šolal se je na gimnaziji v Celovcu in se tam spoprijatelžil z veliko

<sup>15</sup> *Prav tam*, 539. Kraussova opomba navaja, da je bil Korytko rojen 1810 (!) v Kolomyji (!) in prišel v Ljubljano 1834 (!) kot politični begunec (!). Poljski uredniki Kolbergove korespondence so opozorili na te napake.

<sup>16</sup> *Prav tam*, 532–533. Čeprav govori Gumpłowicz o rokopisu, je komaj mogoče dvomiti, da gre za natisnjeno zbirko z naslovom »500 slovenskih pregovorov«, izšlo kot priloga *Illyrisches Blatta*, Ljubljana, št. 11, 17. III. 1832, katerega en izvod se nahaja v Korytkovi zapuščini, NUK Ms 455 I/24, str. 73–79.

<sup>17</sup> Urednik Leopold Kordeš je v zadnjem letniku *Carniolie*, 1844, komentirano natisnil dvanajst od kakih osemdeset risb jugoslovanskih narodnih noš, ki jih je izdelal Franz zum Thurn und Goldenstein in so jih našli v Korytkovi zapuščini. Večji del risb je odkupil Crobath, podedovala jih je njegova hči, Luiza Pesjakova, od tam pa so prišle v ljubljanski Narodni muzej; F. Kidrič, *Izbrani spisi*, II, Ljubljana, 1978, 120.

<sup>18</sup> *Nap. d.*, LXVI, 538: »rzeczywiście był to człowiek zasługujący, aby pamięć jego wdzięcznie u Słowenów była zachowana, a stąd aby i w szerszej przeszła Słowiańszczyźnie.«

<sup>19</sup> Zdaj NUK Ms 455 II/124; slovenski prevod je objavil F. Ilešič, *LZ*, XLV, Ljubljana, 1925, 187–189.

Slovenci, všteti Vatroslava Oblaka. Bil je vnet za krepitev slovensko-poljskih stikov, in proučevanje Poljaka, ki je bil preganjan v Slovenijo in je posvetil zadnji dve leti življenja slovenskemu narodopisju, je bila pač temu primerna naloga. Žal je obetavno delovanje presegal njegov tragični samomor.<sup>20</sup> Vrhu tega sestoji del gradiva, ki ga je nabral iz policijskih arhivov, iz stenografskih zapisov. Iz odlomkov, ki so v navadni pisavi, lahko odkrijemo veliko o poteku preiskave o prevratniškem delovanju, zaradi katerega so Korytko pregnali iz Galicije.

Tako se je dogodilo, da so se prve resne študije o Korytkovem življenju in prispevku slovenski kulturi prikazale šele sedemdeset let po njegovi smrti. Ivan Prijatelj je kot priložnost za članek, v katerem daje priznanje Korytkovi resnični vrednosti, izbral izid Jagićevega zbornika (1908).<sup>21</sup> Istega leta je Ivan Franko, ukrajinski pisatelj in znanstvenik, napisal obsežen članek o »Emilu Korytku, pozabljenem slovanskem narodopiscu«.<sup>22</sup> Franko je poskusil zaokrožiti življenjepisni oris, s tem da je dejstvom, ki so jih navedli prejšnji pisci o tem predmetu, dodal gradivo iz arhivov dunajskega notranjega ministrstva in iz tistega dela Korytkove zapuščine, ki ga je odkupil od nekega lvovskega antikvarja. Imel je tudi dostop do zasebnih virov, ki jih ni imenoval; vendar nekatere netočnosti dajejo sumiti, da je bilo veliko tega golo čenčanje. Franko je pritegnil pozornost na Korytkove stike z drugimi slavisti tistega časa, sporočil vsebino svežnja, ki mu je prišel v roke,<sup>23</sup> naštel vsebino Korytkove zbirke slovenskih ljudskih in natisnil nekatera zanimivejša pisma iz njegove korespondence,<sup>24</sup> pa tudi narodopisni vprašalnik, katerega je naslovil na zbiralce ljudskega izročila v Sloveniji.<sup>24</sup>

Kmalu potem je Prijatelj objavil obširen opis Korytkovega življenja v Ljubljani in ocenil njegov vpliv na slovensko kulturo, pri čemer je

<sup>20</sup> Življenjepisni podatki so navedeni v članku o njegovem očetju v *Slovenskem biografskem leksikonu*, I, Ljubljana, 1925—32, 274; prav ta članek mi je s svojo omembo Ludwikovih težav pri razvozlanju sinovih tesnopsnih zabeležk navdihnil misel o istovetnosti sestavljalca določenih dokumentov v Korytkovi zapuščini, NUK Ms 455 II/č.

<sup>21</sup> *Zbornik u slavu Vatroslava Jagića*, Berlin, 1908, 604—611.

<sup>22</sup> »Emil Korytko, zabutyj slavyans'kyj etnograf«, *Zapysky naukovoho tovarystva im. Ševčenko*, LXXXVI, Lvov, 1908, vi, 83—122.

<sup>23</sup> *Prav tam*, str. 105—117; gre za pisma, ki so jih Korytku pisali Joseph Urkvart, mossburški župnik, 10. III. 1838; Józef Dunin Borkowski 19. V. in 10. VIII. 1838; Ljudevit Gaj 8. VII. 1838; in za Korytkovi pismi Józefu Duninu Borkowskemu (brez datuma) in Rudolfu Glaserju z dne 6. X. 1838. Franko objavlja tudi najzgodnejše pismo iz svežnja, ki ga je F. L. Čelakovský pisal Prešernu 9. V. 1833, čeprav to nima nič opraviti s Korytkom.

<sup>24</sup> *Prav tam*, str. 92—94.

za prvo črpal v glavnem iz ljubljanskih policijskih arhivov.<sup>25</sup> Konec desetletja je France Kidrič prispeval doslej najbolj temeljito obravnavo: vrsto člankov v slovenski književno-kulturni reviji Ljubljanski zvon.<sup>26</sup> V prvem obvešča o Prijateljevih in Frankovih doneskih; poroča o tem, kako je Franko odkril in kako se je od njega odkupil sveženj pisem in drugih dokumentov, nekoč v lasti Emila Korytko, zdaj shranjenih v rokopisnem oddelku Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani; in nadrobno katalogizira vsebino tega svežnja. V drugem članku opisuje Korytkovo akademsko ozadje, poudarjajoč njegove zveze s poljskimi narodopisci in njegovo zanimanje za narodopisno raziskovanje, še preden je bil pregnan; njegovo življenje v Ljubljani; njegovo dopisovanje s Čelakovskim, Miklošičem, Gajem in Vrazom ter književno vprašanje na Kranjskem. V tretjem članku pregleduje Korytkovo delo in neuresničene načrte; njegovo razmerje do ilirskega gibanja; odločilno vlogo Kopitarja v izoblikovanju njegovega odnosa do slovenščine. V zadnjem članku izmerja Korytkov pomen v slovenski kulturni zgodovini in mu potrjuje častno mesto v obdobju med Kranjsko čbelico in Novicami.

Leta 1947, po vnovični najdbi dolgo zgubljenega drugega svežnja Korytkove zapuščine, vsebujočega njegovo korespondenco z domačimi, je Kidrič objavil monografijo o Korytkovi smrti in ostalini.<sup>27</sup> Ta prinaša opis Korytkove zadnje bolezni, smrti in pogreba; pri tem se deloma opira na pisma Boguslawu Horodyńskega, Korytkovega tovariša v pregnanstvu. Veliko dragocenega je povedano o Korytkovi rodbini, za kar je bil en vir korespondenca Horodyńskega v neobjavljeni redakciji Franceta Ilešiča.<sup>28</sup> — Nadaljnje podatke o Korytku daje Kidrič v nekaterih drugih svojih delih. Za objavo je nameraval urediti tudi Korytkovo korespondenco z družino, vendar tega ni mogel dokončati.

Nedolgo tega je Vilko Novak objavil, s komentarjem in sklicevanjem na rokopisne vire, slovenske različice štirih Korytkovih člankov, ki so

<sup>25</sup> »Emil Korytko. K sedemdesetletnici njegove smrti spisal Dr. Ivan Prijatelj.« *Izvestja muzejskega društva za Krajnsko*, XIX, Ljubljana, 1909, str. 1—24 in 79—91. (Dalje IMK.)

<sup>26</sup> LZ, XXX, 1910, str. 298—306; 364—368; 431—438, 490—497; 552—560; 682 do 688; 745—754; ponatisnjeno v: F. Kidrič, *Izbrani spisi*, II, Ljubljana, 1978, str. 113—146.

<sup>27</sup> F. Kidrič, *Korytkova smrt in ostalina. Poročilo o gradivu za izdajo korespondence in biografije*. (SAZU, Poročila, št. 1.) Ljubljana, 1947.

<sup>28</sup> F. Ilešič, *Poljak Boguslaw Horodyński pred 100 leti obenem z Emilom Korytkom konfiniran v Ljubljani. (Njegova pisma iz Ljubljane.)* Tipkopis v knjižnici Slovenske akademije znanosti in umetnosti. (Dalje BH.)



prvič izšli v nemškojezičnih časopisih.<sup>29</sup> V drugem članku, posvečenem deležu slovanskih narodopiscev pri raziskovanju slovenske ljudske kulture, pa je Novak poudaril neminljivo vrednost Korytkovega prispevka.<sup>30</sup>

## II.

Emil Korytko se je rodil v Lvovu 7. septembra 1813. Datum je mogoče izluščiti iz njegove zasebne korespondence, potrjuje pa ga vpis v matični knjigi rimskokatoliške župnije Zaleszczyki.<sup>31</sup> Glede kraja rojstva pa pušča v dvomu tudi matična knjiga, ker ima dva nasprotujoča si zapisa: po prvem se je rodil v Żeżawi (zdaj po ukrajinsko imenovani Зелений Гай), po drugem pa v Lvovu in bil uradno krščen v Zaleszczykih skoraj sedem let pozneje.<sup>32</sup> Ta drugi zapis je domnevno popravek prvega. Korytko sam je v izjavi policiji navedel za kraj rojstva Lvov. Bil je star skoraj tri leta, ko je njegova mati, Rudolfinia, r. Rubczyńska, podedovala po preminulem očetu polovico posestva v Żeżawi (drugi dedič je bil njen brat Maurycy). Leto pozneje je bil za lastnika vpisan Korytkov oče Stanisław.<sup>33</sup> Emil je policiji izjavil, da je njegov oče lastnik Żeżawe in Pieczarne, zemljišč na levem bregu Dnestra tik nad Zaleszczyki.<sup>34</sup>

<sup>29</sup> V. Novak, »Emila Korytko nemški članki o slovenskem ljudskem izročilu«, *Traditiones*, zv. I, SAZU, Ljubljana, 1972, str. 27–52 (z nemškim povzetkom). Prvi trije so najava programa o sodelovanju v narodopisnih raziskavah: »Den Freunden des Slawenthums in Krain: ein Slave aus Norden« *Illyrisches Blatt*, Ljubljana, št. 25, 23. VI. 1838, in *Ost und West*, Praga, št. 58, 21. VII. 1838; najava izida zbirke slovenskih ljudskih pesmi: »Sammlung krainerischer Volkslieder«, *Ost und West*, št. 83, 8. VIII. 1838 (datirano 24. VI. 1838), in »Slowenische Volkslieder aus Krain«, *Illyrisches Blatt*, št. 30, 28. VII. 1838. Četrty članek je o kranjski ljudski pesmi in je izšel v treh nadaljevanjih: »Ein Wort über das Volkslied in Krain«, *Ost und West*, številke 89, 90 in 93, 7. XI., 10. XI. in 21. XI. 1838.

<sup>30</sup> V. Novak, »Der Anteil slawischer Volkskundler an der Erforschung der slowenischen Volkskultur«, *Ethnologia Slavica*, Zbornik filozofske fakultete Univerzity Komenského, zv. IV, Bratislava, 1972, str. 7–24, in zlasti str. 18: »/Korytkos/ Volksliedersammlung, Goldensteins Volkstrachtendarstellungen und sein ganzes Bemühen und das Erforschen des slowenischen Volkslebens werden aber immer unvergänglichen Wert bewahren.«

<sup>31</sup> Pisma njegovi družini z dne 12. IX. 1837 in 18. IX. 1838, NUK Ms 455 II/84 in 109; BH, str. 104.

<sup>32</sup> »Korytko Emilian de Pad. 7. Sept. 1813, natus in Zezawa«; pozneje bolj natančno: »7. Sept. 1813 natus Leopold et ex aqua statim baptizatus ceremonias autem per honoratum Warnicki administratorem ecclesiae Zaleszcensis r. l. decimo Julii 1820« ... BH, str. 104.

<sup>33</sup> *Prav tam*.

<sup>34</sup> NUK Ms 455 II/č; »Stanisław z Pohorzec Korytko (XII pokolenie), właściciel dóbr Żeżawy i Pieczasny (sic!) w obwodzie Kołomyjskim«, *Złota księga szlachty polskiej*, zv. II, Poznań, 1880, str. 112, v članku »Korytkowie herbu Jelita«.



Korytko je imel dva mlajša brata, Eugeniusza in Seweryna, rojena 1814 oz. 1816.<sup>35</sup> Njihova starejša sestra, Maria Otylia Napoleon, se je rodila 1811, ko je bil Bonaparte na Poljskem na vrhuncu priljubljenosti; svoje drugo krstno ime je dobila po štiri leta prej umrli babici po očetovi strani, Otylii, r. Orzechowski. Ded po očetu, Józef Korytko, je bil general poljske armade. L. 1826 so dvanajst- oziroma devetletnega Emila in Seweryna, potem ko sta dobila osnovno izobrazbo doma, poslali v gimnazijo v Tarnopol,<sup>36</sup> ki so jo jezuiti odprli nekaj let pred tem. O teh letih Korytkovega življenja se ve kaj malo. V Tarnopolu se je spoznal z znanim domoljubom in zarotnikom Eugeniuszem Albertom Ulatowskim,<sup>37</sup> s katerim je imela Korytkova družina kasneje stike — sorodna duša, brez dvoma, toda poguben za mladeniča. Emilova sestra je 1829 omožila Józefa Jasińskiego, uspešnega posestnika iz Zabłotowa blizu Kołomyje, ki se je svojemu mlademu svaku za pregnanstva v Ljubljani izkazal zelo naklonjenega, ko mu je posodil denar za natis zbirke slovenskih ljudskih pesmi.

Bivanje bratov Korytko v Tarnopolu se je končalo, ko je njun oče odkril poskuse jezuitov, da bi Emila, čigar izjemne nadarjenosti so brž spoznali, prinovачili v svoj red.<sup>38</sup> L. 1830 je torej Stanisław Korytko prestavil svoja sinova na gimnazijo v Czerniowce (danes Чернівці v Ukrajini). Zdi se, da je bila to nadvse uspešna ustanova, ki je pripravljala za šolanje na univerzi; med slavnimi abiturienti, s katerimi se lahko ponaša, sta brata Alexander (Leszek) in Józef Dunin Borkowski, takajšnja dijaka od 1827 do 1829. Prvo leto Emilovega šolanja v novem kraju je na 29. november izbruhnila v Varšavi novembrska vstaja, ki so jo zatrli naslednje leto. Čeprav so se nekateri Emilovi prijatelji udeležili upora in je bil eden od njih, August Bielowski, celo opremljen od družinskega člana Rubczyńskich,<sup>39</sup> domnevno sorodnika Emilove matere, se zdi, da je Emil sam, takrat sedemnajstleten, nadaljeval šolanje brez prekinitve, kljub temu da ga je gotovo močno pretresla domoljubna gorečnost upornikov in up na oživiljeno, združeno Poljsko.

<sup>35</sup> Genealoško preglednico Korytkovih neposrednih rodbinskih zvez daje Ile-  
sič, *BH*, str. 105.

<sup>36</sup> *LZ*, XLV, 1925, str. 187—189.

<sup>37</sup> J. B. Chołodecki, *Eugeniusz Albert Ulatowski, więzień stanu i męczennik*,  
Lvov, 1911, str. 24.

<sup>38</sup> *LZ*, XLV, 1925, str. 187—189.

<sup>39</sup> A. Goriaczko-Borkowska, *Twórczość poetycka Augusta Bielowskiego*,  
(Prace Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego, seria A, nr 106), Wrocław, 1965,  
str. 16.

L. 1832, po dveh letih v czerniowški gimnaziji, je Emil odšel v Lvov na univerzo. Sprva je zanj skrbel Jan Duklan Korytko, njegov stric in boter, toda po letu dni mu je skrbnik umrl. Če mu je to povzročilo velike gmotne ali drugačne težave, ne vemo, toda zdi se, da je nekaj časa živel pri Bielowskem.<sup>40</sup> Kako je 1832 potekal njegov študij, ni jasno. V izjavi, ki jo je dal policiji,<sup>41</sup> omenja samo predmete iz leta pred aretacijo, tj. do poletja 1833. Prvi semester je Korytku minil brez težav, razen da je padel iz verouka. Dobre ocene pri drugih predmetih mu niso nič pomagale, ko je zaprosil za odložitev popravnega izpita do konca drugega semestra. Dovolili so mu kratek odlog do aprila, vendar ga zaradi tura na vratu ni mogel s pridom izkoristiti. Ko je osem dni prepozno prišel na izpit, je pri katehetu naletel na gluha ušesa. Prošnje na različne avtoritete niso nič zalegle. Univerza je potrdila katehetovo zavrnitev. V avgustu se je obrnil na deželni gubernij, in ko je ta odtegnil pomoč, na deželni prezidij, ki ga je napotil nazaj na gubernij. Pomanjkanje razumevanja za njegov primer bi utegnilo pomeniti, da je bil že osumljen tistega prevratniškega delovanja, ki je manj kot leto pozneje pripeljalo do njegove aretacije. Veliko pomembnejša osebnost v poljskogališkem ilegalnem gibanju, Ulatowski, je v izjavi policiji<sup>42</sup> priznal, da se je takrat poleti videval z Emilom na lvovskih ulicah in ga junija povabil na svoje posestvo v Laszke. Avgusta je obiskal Korytkove v zdravilišču Lubień in se takrat поблиže spoznal z Emilom. Taki stiki so gotovo pripomogli k temu, da se je mladenič, ki mu je takrat manjkalo le še nekaj tednov do dvajsetega rojstnega dne, zapletal v subverzivno dejavnost, če ni bil v njej že kar dejansko udeležen. Iz poročila lvovskega policijskega načelnika Sacherja-Masocha vemo, da so ga nadzorovali od poletja 1833.<sup>43</sup>

Oktobra se je Emil znova obrnil na deželni prezidij, tokrat zato, da bi mu dovolili ponavljanje celega drugega letnika. Še enkrat je bil zavrnjen. V obupu je vložil priziv celo na cesarja, vendar so ga še enkrat napotili nazaj na prezidij. Toda čeprav so ga tako ovrli pri rednem izobraževanju, se ni pogreznil v užaljeno brezdelje. Imel je srečo, da je ustanova Ossolińskih, eden najuglednejših, poljskih zavodov, malo pred tem odprla čitalnico, in z njo možnosti za branje in raziskovanje. Zasebna zbirka, ki so jo s cesarskim patentom povzdignili v javno knjižnico, se je do leta 1827 razvila v akademski zavod, ki je 1830 dobil lastno

<sup>40</sup> Goriaczko-Borkowska, *n. d.*, str. 18: »student Emil Korytko, współlokator Bielowskiego«. Za to trditev ne navaja dokaza.

<sup>41</sup> NUK Ms 455 II/c, »Ad I. Das Generale«.

<sup>42</sup> Cholodecki, *n. d.* str. 24.

<sup>43</sup> Franko, *n. d.*, str. 117.

litografsko delavnico, 1833 pa tiskarno. V tej so odtiskovali, bodisi ob potuhi zavodovega drugega upravnika Konstantyja Slotwińskiego ali brez nje, knjige in letake, ki jih je avstrijska oblast prepovedala. Ni dolgo trajalo, preden so Korytka potegnili ali pa mogoče na njegovo željo pripustili v to uporniško in rovarsko mrežo, v kateri je on opravljal nalogo razpečevalca ilegalnega tiska lvovskim knjigotrčcem in posameznim zasebnikom.<sup>44</sup>

Medtem se je začelo avstrijski policiji svetlikati, da prepovedana dela Mickiewicza in drugih krožijo po Galiciji v tako nenavadnih množinah, da jih pač niso mogli vseh natisniti v zahodni Evropi. Ko jim je neki ovaduh prinesel na ušesa popačeno zgodnico o tem, da ima Korytko skrivno tiskarno v nekem samostanu, so začeli Korytka nadzorovati in so opazili njegovo pogosto obiskovanje Zavoda Ossolińskich.<sup>45</sup> 28. januarja 1834 so izvedli racijo v Korytkovem stanovanju in odkrili nekaj obremenjevalnega gradiva; obenem so preiskali tudi stanovanje Augusta Bielowskega.<sup>46</sup> Oba osumljenca so aretirali, še drugi pa so morali na zaslišanje. Korytka so osumili, da novači zarotnike v podtalno organizacijo. Odlomki iz pisem, ki jih je policija zasegla, so dovoljevali tako tolmačenje. Emil je razlagal, da z nekaj prijatelji pripravlja statistično raziskavo Galicije, češ da pač vztraja pri znanstvenem delu, potem ko mu je bilo formalno šolanje prekinjeno. Eden od njegovih prijateljev je klonil pod pritiskom in izdal strogo zaupen pogovor, in s poznejšim preklicem se škoda ni dala nič več popraviti. Dodatne neprijetnosti so izhajale iz obdolžitev, ki sta jih v pisemih izrekla Korytkova oče in mati: oba sta mu oponašala, da je prelomil obljubo, da se ne bo ukvarjal s politikom. Za to je imel Emil razlago, ki bi se bila v drugačnih okoliščinah zdela verjetna, vendar ni policije niti malo prepričala: besede staršev naj bi se nanašale na njegov namen, da bi po opravljenem študiju stopil v diplomatsko ali državno službo.<sup>47</sup>

6. februarja 1834 je Sacher-Masoch poslal avstrijskemu policijskemu predsedniku Sedlnitzkemu kratko poročilo, v katerem ga obvešča, da so bili Korytko, Tyszkiewicz in Ulatowski naznanjeni kot organizatorji taj-

<sup>44</sup> E. Hydzik, »Konstanty Slotwinski na tle procesu Ossolineum«, *Prace historyczne ku uczczeniu 50-lecia Akademickiego Koła Historyków Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, 1878—1929*, Lvov, 1929, str. 433; W. Wisłocki, *Tajne druki Zakładu Ossolińskiego*, Lvov, 1935, str. 39 in 43; Korytkov oče v odgovorih policiji na zaslišanju št. 7—11, NUK Ms 455 II/č.

<sup>45</sup> Franko, n. d., str. 117.

<sup>46</sup> J. B. Chołodecki, *Białynia-Chołodeccy uczestnicy spisków, więźniowie stanu, wychodźcy z ziemi ojczystej (1831—63)*, Lvov, 1911, str. 37.

<sup>47</sup> Zaslišanje Korytkovega očeta, točki 4 in 5; zaslišanje Korytka, točki 34 in 35; NUK Ms 455 II/č.

nega društva, Korytko sam pa kot tiskar revolucionarne literature.<sup>48</sup> Glede izjave, da ima Korytko ilegalno tiskarno v nekem samostanu, je bilo zdaj razčiščeno, da se nanaša na Zavod Ossolińskich, kajti polletno opazovanje je razkrilo Korytkove zelo tesne zveze s to ustanovo. 20. maja je baron Krieg von Hochfelden poslal ministru poročilo o preiskavi, z obsežnimi navedki iz dveh pisem in zgoraj omenjene izpovedbe Józefa Dobrzęckiego.<sup>49</sup>

Ker sta pismi zanimivi za zgodovino tajnih društev v Galiciji in da bi bralec lahko sam presodil, kakšni dokazi so pognali Korytka v pregnanstvo, ju tu v celoti navajamo iz Gumplowiczevih zapiskov.

Prvo je pisal Henryk Józef Duniecki Emilu Korytku 31. julija 1833. Ker ga Krieg opisuje kot »naslovljeno« na Korytka, razlikujoč ga potemtakem od drugega, »najdenega pri« Korytku, lahko sklepamo, da pismo ni prispelo na cilj in da je bilo uporabljeno za dokazilo, ko je bil Duniecki aretiran na Dunaju.

Dragi Emil!

Tistega dne, ko sem te obljubil obiskati, me je stric Tchorznicki povabil v gledališče. Nisem mogel odbiti pa tudi ne zapustiti gledališča na polovici predstave, dasi je bila eksemplarično bedasta, ne da bi bil načel blago obzirnost, ki jo dolgujem osebi, ki mi je pomagala do stanovanja. Ob sedmih zjutraj sva bila že na poti, in o tem, da bi te obiskal, ni bilo govora. S tem nisi ničesar zamudil, samo jaz sem bil ob užitek, da se osebno poslovim od tebe; če imaš namreč zame kako naročilo, ga lahko popolnoma varno pošlješ s prvo pošto čez Stanisławów v Hostów. Vem, da sem pri tebi, pri vas slabo zapisan; toliko mi boste pa vendar zaupali, da vam nočem ničesar skaziti in da vam želim pomagati, kolikor je v moji moči; poverite mi torej, kolikor pač mislite, da bo koristilo obćemu blagru, jaz pa si bom prizadeval, da bi kar se da izpolnil vaše želje. Ostal bom v teh krajih, dokler se na gimnaziji v Stanisławówu ne zberejo k pouku, in bom poskušal tam navezati poznanstev v skladu s prejetimi navodili.

Doslej sem bil pri Zygmuntu, jutri pa odpotujem v stanisławowski okraj, kjer bom nestrpno čakal glasu od tebe.

Tvoj obćudovalec in zvesti tovariš,

Henryk Józef.<sup>50</sup>

V kakšnem zaupnem udejstvovanju je želel Duniecki pod Korytkovim vodstvom prispevati svoj delež za obći blagor? Samoposebna razlaga je bila, da naj bi bil poiskal in podžgal sorodne uporne duše med starejšimi gimnazijci v Stanisławówu, da pa od Kořytka ni mogel dobiti konč-

<sup>48</sup> Franko, *n. d.*, str. 117.

<sup>49</sup> *Prav tam*, 118—121.

<sup>50</sup> NUK Ms 435 II/č; »III, Copie, Nr. 1«.

nih navodil in morda izvodov prevratniških brošur, preden je odpotoval iz Lvova, verjetno nadaljevat svoj študij na Dunaju, kjer ga je prijala policija.

Po Kriegovem poročilu je bil v pismu pripis, ki ga je bilo treba sporočiti Marcinu Kordaszewskemu: »Mislim, da bi to moralo biti zadosti, da me opraviči pred našim društvom. Ne smeš mi prikrivati ničesar, kar je potrebno vedeti, zato da bi lahko deloval tako, da bi kar najbolj koristil blaginji našega naroda. Prosim te, rad bi, da zveš vse, kar mi piše Emil, in želim imeti tvoje privoljenje vsakič, ko bo odrejeno kaj važnejšega.«<sup>51</sup> Tega pripisa v Gumplowiczevih zapiskih ni. Zabeležil je le Dunieckega prošnjo Korytku: »Daj to prebrati Marcinu.« Kar temu neposredno sledi, je stenografirano z besedo *englisch* izpisano v celem. Sklicevanje na »naše društvo« in »narodov blagor« skupaj z vnovičnimi prošnjami, da bi ga imeli za vsega zaupanja vrednega, je tu najbrž bolj obremenjevalno kot kar koli v glavnini pisma.

Drugo pismo je pisal Józef Dobrzecki neugotovljenemu naslovniku.

Dragi Jasio!<sup>52</sup>

Prinašalec tega pisma je g. Korytko, s komer sem se nedavno, toda dodobra seznanil po g. Bielowskem. Le nekaj minut je bilo potrebnih, da sva si razodela, kar nama skrivoma leži na srcu. Naj zadostuje, če rečem, da je njegov Svet naš svet. Če bi k temu še kaj dodajal, kakor je treba v običajnih priporočilih, bi ga poniževal med tiste, ki se ne morejo izkazati sami, in potrebujejo tuje laskanje. Osebnou vaju bo bolje seznanil in tesno povezal smoter, katerega dosegi je posvečeno vse naše nehanje. Prejel sem pismo, v katerem praviš, da meniš drugo leto prebiti v Krakovu ali Bukovini. Ko se boš s Korytkom bolje spoznal, preudari, ali ne bi mogel ti Lvovu in Lvov tebi koristiti bolj od kakega drugega kraja. Kar tebe zadeva, boš ostal isti povsod, toda vzemi v misel obče (dobro) in izberi, kar ti daje najširši zamah za akcijo.

Tvoje pesmi sem bral z velikim zadovoljstvom in vrstice

*Ni še pol leta — zdaj nihče ne vpraša,*

*kje je brat — tovariš? Kamen ta slavi te.*<sup>53</sup>

so me nagonsko spomnile na smrt Ilskega, te plemenite duše, ki si ga morda tedaj tudi ti imel v misli. Prosim, oprostí, da ti ne pošiljam nobenih izpiskov iz »Dziady«, ker nimam prostega časa za prepisovanje. Kar se tiče tvojih znancev in prijateljev, boš o njih vse zvedel od g. Korytko, kajti on je kakor jaz

<sup>51</sup> Franko, *n. d.*, str. 118; po B. Łopuszańskem, *Stowarzyszenie Ludu Polskiego*, Krakov, 1975, str. 69, sta bila tako Korytko kakor Marcin Kordaszewski člana tarnówske podružnice Stowarzyszenia, ustanovljene 1835.

<sup>52</sup> Mogoče Jan Szymański: po Łopuszańskem sta bila Dobrzecki in Szymański — oba duhovna — od 1835 člana przemyslske podružnice Zveze poljskega ljudstva; *n. d.*, str. 185 in 210–211.

<sup>53</sup> V poljskem izvirniku:

»Nie ma pół roku — teraz nikt nie pyta

Gdzie brat — kolega? Sławą twą ten kamień.«



z njimi v tesnem stiku. Ne vem, ali te Liskiewicz posebno zanima, lahko pa ti sporočim, da še naprej ostaja enak jezuit, kakor je bil, samo da si je zdaj obril glavo in oblekel kuto.

Prisrčne pozdrave Bryku. Fantje dragi, razvzemite s svojim duhom vse, kar morete. Mimogrede, da bi bival v Lvovu, lahko navidezno poslušas bogoslovje. Tako bom najbrž storil jaz, ko se preselim v tarnówsko škofijo, če ne zapustim Galicije, kajti dandanes daje duhovni stan v marsikaterem oziru najboljšo prilžnost, da si vse razrede tesno približamo in nanje uspešno vplivamo.

Ostani zdrav,

Tvoj zvesti prijatelj,

Józef Dobrzecki.

Leopold v Samborju se trezni po svojih kanoničnih mukah.<sup>54</sup>

To dokazno gradivo, opozarja Krieg, govori za obstoj društva s političnimi cilji, vštevši indoktriniranje mladega študentovstva in navadnega prebivalstva. Korytka, Dobrzeckega in Szymańskiego so zaprli, Dunieckega pa prijeli na Dunaju. Korytko je skoz vso preiskavo zanikal sleherno pripadnost podtalnemu ali prevratniškemu društvu in pojasnjeval sumljive odlomke v pismih s trditvijo, da se nanašajo na delo v zvezi s statističnim opisom Galicije, pri katerem naj bi sodelovali on in njegovi prijatelji. Delo da je imelo namen z besedo in zgledom vzbujati med gališko mladino ljubezen do znanosti. Duniecki je to izjavo podprl. Med tistimi, na katere so se obrnili s prošnjo za sodelovanje, so bili Bielowski, Alexander Dunin Borkowski, študenti Pauli, Zarewicz, Jakubowicz in Fedorowicz, vendar so, kakor Kordaszewski, odklonili.<sup>55</sup> Te plemenite trditve niso v ničemer odstranile suma, da je Korytko ustanovil politično društvo, čeprav njegovega imena niso ugotovili. Nobenega dvoma ni moglo biti o obstajanju ilegalne tajne zveze.

17. februarja je enega od zarotnikov, Dobrzeckega, po kakih dveh, treh tednih zapora zlomilo, in je dal, da bi pojasnil svoje zgoraj navedeno pismo, nekaj pogubnih priznanj. Korytka je baje srečal nekega dne prejšnje leto (1833) v uličici blizu stanovanja grofa Wincentyja Tyszkiewicza, pri katerem je bil za domačega učitelja. Tistokrat je Korytko govoril bolj odkrito kakor po navadi. Na široko je poročal o spodletelih poskusih vstajnikov v Kraljestvu poljskem, množičnih usmrčitvah s strani ruske vlade, zapiranjih univerz in še čem. Ta uvod je končal s tem, da je vsak Poljak dolžen krepiti narodni čut in tako pripravljati obnovi-

<sup>54</sup> NUK Ms 455 II/č; »III. Copie, II«.

<sup>55</sup> Franko, *n. d.*, str. 88; Łopuszański, *n. d.*, str. 112 in 117, omenja, da so bili člani Zveze poljskega ljudstva študenti Fedorowicz in Julian Zarewicz ter znani pisatelj in narodopisec Żegota Pauli.



tev Poljske. Povabil je Dobrzeckiego k delu za dosego tega smotra in konkretno priporočal, naj si pridobi podporo najožjih prijateljev, naveže nova poznanstva in z besedo, posojajo knjig in drugim ne le zbuja in ohranja ljubezen do naroda, ampak tudi razširja misel o narodni vstaji. Upe vanjo je upravičeval z opozarjanjem, da se v Evropi nadaljuje boj med liberalno in konzervativno stranko, da pa ima prva upe zmagati in da bi v tem primeru bile okoliščine naklonjene poljski neodvisnosti, ker poljski odbor v Parizu in drugi agenti v tujini ne bi varčevali z naporji, da se zagotovi pomoč. Dalje bi bilo dobro formirati društvo, podobno tistemu, ki ga je v Litvi ustanovil Zan,<sup>56</sup> ali pa neki drugi skupini — njenega imena Korytko ni vedel — v kateri je vsak član poznal samo še enega sočlana.<sup>57</sup> Dobrzecki tega zadnjega predloga ni odobral, češ da je prenevaren, vse druge Korytkove sugestije pa so imele nanj zaželeni učinek, in izrazil je svojo pripravljenost, da se po njih ravna. Sumljivi odlomki v njegovem pismu so merili na priprave za obnovitev Poljske. Razen tega pisma pa ni storil nobenih drugih korakov za izvršitev njunih dogovorov.<sup>58</sup>

Korytko je nepopustljivo zanimal resničnost te izjave in Dobrzecki jo je, potem ko so ju soočili, umaknil. Poskušal je vse, da bi se izmotal, toda policijski ravnatelj preklica ni hotel sprejeti, ker ju je imel oba na sumu, da sta za jetniškimi zidovi nekako sklenila skriven dogovor. Na podlagi priznanja, da sta nameravala pripravljati ljudi k spremembi režima in ustvarjati protivladno razpoloženje, sta se policija in prezidij strinjala, da ju je treba obtožiti po 57. členu kazenskega zakonika zaradi kaljenja javnega reda. Krieg je v pismu z dne 20. maja 1834, v katerem je nadrejene na Dunaju prosil za mnenje, dodal lastno opazko, da se zdi Korytkov primer toliko bolj utemeljen spričo določenih dokumentov, najdenih pri Komarnickem, tiskarju pri Zavodu Ossolińskich, in izjav, po katerih je Korytko prejemal in razpečeval velike količine revolucionarnega tiska.<sup>59</sup> Državni pravdnik, Maurice Wittmann, je podal poročilo dne 18. julija. Zoper Korytko, Bielowskega, Dobrzeckiego in Mikołaja (Bazylija) Michalskega je odredil kazenski pregon in zapor zaradi veleizdaje; pač pa je predlagal, da se izpustijo Alexander Siemień-

<sup>56</sup> Tomasz Zan (1796–1855), domoljub, zarotnik, romantični pesnik, Mickiewiczov prijatelj.

<sup>57</sup> Łopuszański, *n. d.*, str. 210–211, piše o odzivu članov Zveze poljskega ljudstva na ta predlog: Jan Szymański in Kasper Cieglewicz so bili za organiziranje v celice, medtem ko je bil Michał Popiel proti, češ da taka tajnost nima smisla, saj se vsi člani tako ali tako poznajo med sabo.

<sup>58</sup> Franko, *n. d.*, str. 122.

<sup>59</sup> *Prav tam*, str. 90 in 121.

ski, Izydor Piotrowski in drugi.<sup>60</sup> Preiskava se je vlekla še dve leti do junija 1836, ko so dokumentacijo in predloge za obsodbo poslali vrhovnemu sodišču na Dunaj, da bi jih potrdilo.<sup>61</sup> Nekatero obtožence, med njimi Korytka, so nato izpustili do uradnega izreka kazni. Cesar je odlok o pregonu Korytka in Bogusława Horodyńskiego podpisal 10. oktobra,<sup>62</sup> Korytko pa se je iz domače Žežave vrnil v Lvov, da bi slišal, kakšno usodo so mu določili, nekaj tednov pozneje. V pismu staršem, datiranjem s 7. novembrom, pravi: »Danes sem slišal obsodbo, ki so mi jo izrekli zaradi pomanjkanja dokazov; za nekaj časa bom moral na Avstrijsko ali Štajersko, najbrž za leto dni, in bom popolnoma svoboden, le da se bom vzdrževal sam — to je zgolj manipulacija, ki naj zagotovi, da izpuščenci bivajo zunaj domovine, dokler se ne umirijo.«<sup>63</sup> Piše o možnosti, da bi mu oblasti povrnilo stroške, toda takšno upanje je bilo prejkone prazno. Pregnanca sta imela odpotovati v štirinajstih dneh, in med tem bi se bil Korytko lahko vrnil domov, če bi njegov oče položil kavcijo zanj. Oblasti so imele nekaj težav glede tega, katero mesto priporočiti za pregon. Omenjalo se je Brno, pa Gradec, toda ti dve sta odpadli, prvo zato, ker je bilo preblizu Galicije in je ležalo na poti, po kateri so odvajali kaznjence v Spilberg, drugo pa zato, ker je tam že bil znaten skup poljskih pregnancev, vštevši Wladysława Ostrowskega, ki je bil za novembrske vstaje predsednik sejma. Nazadnje je bila izbrana Ljubljana, in četudi je Korytko ne le enkrat potarnal nad njenimi revnimi možnostmi za izobraževanje in razvedrilo, mu je imela postati v preostalih dveh letih njegovega kratkega življenja edini dom, edino torišče za tiste darove in sile, ki so jih jezuitski učitelji pripoznali sedemnajst let prej.

### III.

Korytko je po aretaciji v začetku 1834 poldrugo leto preživel v neudobni puščobi nekdanjega karmeličanskega samostanskega poslopja v Lvovu, nedavno preurejenega za nezvestih poljskih podložnikov avstrijskega cesarja neprostoovoljni umik od sveta.<sup>64</sup> Poleg mučnega izpraševanja ga je pestilo slabo zdravje in pogosti napadi zobobola. Vrh

<sup>60</sup> J. B. Cholodecki, *Białynia-Cholodeccy...*, str. 42.

<sup>61</sup> (M. Budzyński), *Cztery lata 1833, 1834, 1835, 1836 w Galicyi Austriackiej przez jednego z więźniów*, Bruselj, 1838, str. 60—61.

<sup>62</sup> Franko, n. d., str. 122.

<sup>63</sup> NUK Ms 455 II/59.

<sup>64</sup> Ludwik Jabłonowski, *Pamiętniki*, ur. K. Lewicki, Krakov, 1963, str. 220 do 231, prinaša opis življenja in razmer v teh zaporih.

tega dolgo ni smel dobiti novic od doma. Ko so mu naposled dovolili prejeti očetovo pismo, je zvedel, da so trije otročiči njegove sestre umrli, da pa je porodila četrtega; da mater razjeda žalost; da si je oče že opomogel od mrzlice, da pa ga še daje zobnični ognjek.<sup>65</sup> Najsi so ga te moreče novice še tako prizadele, niso ugasile njegove žeje po znanju. Kot študent je bil v drugem letniku dokazal širino svojih zanimanj in nenasitno vedoželjnost s tem, da je obiskoval ne samo vsa za filologe obvezna predavanja, ampak tudi dodatna predavanja iz arheologije, numizmatike, avstrijske zgodovine in zgodovine filologije, in iz teh predmetov uspešno opravil izpite.<sup>66</sup> V ječi je vplačal prispevek v knjižnični sklad za vzdrževanje jetnikom dostopnih knjig. Oče mu je svetoval, naj prosi oblasti, da bi smel denar, ki bi mu ostal od mesečne žepnine potem, ko bi pokrili vse potrebne stroške, uporabiti za nakup knjig. Ta nasvet je ubogal in oblasti so njegovi prošnji, vloženi 1835, verjetno ugodile.<sup>67</sup>

Tako je bil Korytko, kljub temu da formalnega univerzitetnega šolanja ni dokončal, na pragu svoje odvedbe v Ljubljano že načitan mož z neobičajno širokim akademsko-kulturnim zanimanjem. Prav tako je bil, kakor kaže njegova korespondenca, v prijateljstvu s številnimi poljskimi pisatelji in znanstveniki, vštevši nekatere najbolj predane predstavnike sodobnih tokov — čistokrvnega romantika Dominika Magnuszewskega, pesnika, narodopisca, zgodovinarja in zarotnika Augusta Bielowskega, helenista, prevajalca in znanstvenika Józefa Dunina Borkowskega in druge. Nanj je z zaupanjem gledalo gališko podtalje in ga 1835 izvolilo v tarnowski komite Zveze poljskega ljudstva (*Stowarzyszenie Ludu Polskiego*), ene najdejavnějšíh tajnih organizacij v tistih nekaj letih, ko je obstajala.<sup>68</sup> Med vrlinami, ki so Korytka priporočale njegovim zarotniškim tovarišem, sta bila poleg zanesljivosti in samozaveesti tista organizacijska sposobnost in smisel za podrobnosti, ki ju opazamo v narodopisnem vprašalniku, ki ga je junija 1838<sup>69</sup> namenil prijateljem slovanske kulture na Kranjskem, v skrbnem oštevilčenju njegovih pisem domačim in v občasnih obračunih zasebnih stroškov.<sup>70</sup>

Pregnana dvojica je krenila na pot šele konec decembra 1836. Korytko je bil grenko razočaran, da so ga pustili, da je predel čas v Lvovu,

<sup>65</sup> Stanisław Korytko, pismo z dne 6. V. 1835, NUK Ms 455 II/č.

<sup>66</sup> Zaslišanje Korytka, »Ad 1. Das Generale«, NUK Ms 455 II/č.

<sup>67</sup> NUK Ms 455 II/č, IV.

<sup>68</sup> Łopuszański, n. d., str. 69.

<sup>69</sup> Novak, »Emila Korytka nemški članki...«, str. 30–32.

<sup>70</sup> Na primer v njegovem prvem pismu iz Ljubljane domov, datiranjem s 4. II. 1837, NUK Ms 455 II/64.

namesto da bi bil šel za božič nazaj domov. Ni se veselil krokarij, ki so jih načrtovali Horodyński in nekateri prijatelji, da bi v pravem slogu proslavili njun odhod. Njegov tovariš v pregnanstvu, Bogusław Horodyński,<sup>71</sup> je bil v marsičem drugačen od Korytka: po temperamentu, zunanjem videzu, interesih in splošnem značaju. Bil je kakih deset let starejši ter borec in vojak, ki je bil med novembrsko vstajo v aktivni službi ter je sodeloval v Zaliwskega jalovih četaških operacijah in celo dal svoje družinsko domovanje v Zbydniówu pri Tarnówu na voljo za vpade v rusko cono okupirane Poljske. Ko zarota ni naletela na podporo in so začeli Avstrijci zapirati udeležence kot izdajalce ali nevarne hujskače, je Horodyński pobegnil v Dresden, od koder so ga izročili na zahtevo avstrijskih oblasti. Očitno so ga šteli za večjo nadlogo kot njegovega brata Onufryja; tega so namreč izpustili in mu dovolili nazaj v Zbydniów. Bogusław je bil prvorazreden strelec in je, ko je bil v Ljubljani, enkrat zmagal in bil enkrat drugi na tekmovanju v streljanju s pištolo. Bil je »postaven mož«, visok, vitek, zelo privlačen za ženske. Bil je tudi zapravljivec, običajno tičoč v dolgovih, vsaj v svojih ljubljanskih dneh, ko je moral trpeti ponižanje, da si sposoja pri Korytku. Ni bil toliko žicar kot fičfirič, in v očeh ljubljanske gospode je veljal za pravega Poljaka, medtem ko je bil Korytko pritihotapljenec in skopuh.<sup>72</sup>

Pregnanca je na poti spremljal Čeh na lvovski policiji, podkomisar Johann Altmann, čigar brat je vlekel dohodke iz moravskih mitnic. Zdi se, da se je policijski uradnik s svojima varovancema kar dobro razumel in ju je predstavil bratu, ta pa je na svojem domu vse tri pogostil. Sproščeni odnos med spremstvom in spremljanima kaže dejstvo, da sta se jima smela pridružiti dva prijatelja. Eden, ki ga Korytko imenuje Franio, jima je delal družbo iz Lvova v Gródek, drugi, Horodynskega brat Onufry, pa celo do Rzeszów.<sup>73</sup> Franieva identiteta ni ugotovljena, privlačna pa je domneva, da bi to utegnil biti Seweryn Goszczyński, ki se je v Lvovu začel izdajati za Bielowskega brata Franciszka, ubitega v novembrski vstaji.<sup>74</sup> Ker jim je bilo izrecno prepovedano potovati čez Dunaj in ker Krakov takrat še ni bil del avstrijskega ozemlja, jih je pot vodila skozi Tarnów, Gdów, Myślenice, Wadowice, Bielskó-Bialo, Místek, Brno, Olomouc, Krems in Gradec. Korytko je pisal domov iz Tarnó-

<sup>71</sup> *Polski słownik biograficzny*, XIV, str. 145—146; F. Kidrič, *Prešernov album*, Ljubljana, 1950.

<sup>72</sup> Korytko, pismo staršem z dne 2. I. 1838, NUK Ms 455 II/88: »...jego tu zowią prawdziwym Polakiem, a mnie tylko przemycowanym i sknerą.«

<sup>73</sup> Korytkovo pismo z dne 28. XII. 1836, NUK Ms 455 II/61.

<sup>74</sup> J. Rosnowska, *Goszczyński*, Varšava, 1977, str. 225.

wa, Cieszyna, Kremsa in Gradca; drugo pismo in del četrtega sta se ohranila.<sup>75</sup> Pisal je tudi dnevnik, vendar je bil ta ukraden ali pa potihoma zaplenjen od policije v Ljubljani.<sup>76</sup> Prvo pismo je bilo najbrž zgolj opis žalostnih sloves in hrupnih zabav. V Tarnówu je sédel, da bi napisal pismo, medtem ko je Franio nalival Horodyńskega in Altmanna, dokler nista komaj še stala. Je imel Franio prikrite razloge? Kot izvoljeni član tarnówskega komiteja Zveze poljskega ljudstva bi bil Korytko brez dvoma pozdravil vsako priložnost za srečanje s svojimi zarotniškimi tovariši.

Iz Tarnówa so odšli v Brzesko na večerjo in nadaljevali pot s prenočitvijo v Gdówu. Korytko pripominja, da mu je dotlej pokrajina poznana, kar nam približno govori o obsegu potovanj, ki jih je opravil bodisi kot zarotnik bodisi kot statistik, kakor je sam zatrjeval. Iz Gdówa so nadaljevali pot po dolini Rabe v Myślenice. Komentiral je slikovito pokrajino z gozdnatimi griči in daleč vsaksebi raztresenimi kmetijami, tako drugačno od golih pobočij z zgručenimi kmetijami pri njem doma. V Myślenicah je bil semanji dan, in Korytko je močno prevzela tamkajšnja obrt, zlasti tkalstvo, in lepota domačink. Čez noč so si udobno odpočili v Wadowicach, ki zdaj slovijo kot rojstni kraj sedanjega papeža. Potovali so zadosti počasi, da so lahko obiskovali zanimivejše stavbe in kraje, npr. cerkev sv. Janeza Kancija v Kętyju, kjer je Korytko zabeležil ogled raznih svetniških relikvij in spominskih plošč. Ugajala mu je arhitektura v mestih zahodne Galicije in Šlezije in pripominja, kako trdno so zgrajene stavbe. Prehod iz Białe v Bielsko, iz Galicije v Šlezijo, je zanj pomenil ločitev od doma in začetek resničnega pregnanstva. Nenavadna pokrajinska noša se mu je zdela smešna, vendar je brž dodal, da »de gustibus non est disputandum«. Tu vidimo nepristranskega duha narodopisca, kljub temu da je lokalnega brhkega dekleta (*hezká holka*) nagajivo opisal kot kadico na rdečih stebrih.<sup>77</sup>

Imeli so priložnost obiskati znanstvena zavoda v Cieszynu in Gradcu in ju primerjati z Zavodom Ossolińskich. Med postankom v Frýdku-Místku, kjer jih je gostoljubno sprejel Altmannov brat, so načrtovali obisk z angleškimi stroji opremljene tovarne v bližnji Baški. Čeprav jih je slabo vreme odvrnilo od tega izleta, je načrt vreden omembe zato, ker kaže Korytkovo resnično zanimanje za gospodarski in industrijski razvoj.

<sup>75</sup> NUK Ms 455 II/62 in 63.

<sup>76</sup> NUK Ms 455 II/69: »Dziennik mojej podróży kilka dni temu /24. III. 1837/ któs mi ukradł, podobnoś nasz lokaj policaj.«

<sup>77</sup> »Na czerwonych słupkach okragła berbenica z kapturkiem«, NUK Ms 455 II/62.



Tudi njegovi pogovori z Altmannovim bratom so se dotikali gospodarskih zadev, všteví letni mitniški pretok 110 000 glav goveda iz Galicije. V Frýdeku-Místeku so bili na semanji dan in so izrabili to priložnost za ogled tamkajšnjih tekstilnih izdelkov. Korytko je občudoval podjetnost domačinov, ne da bi se mu ti zdeli tudi privlačni, čeravno so bile mestne gospe kar čedne. Naslednji postaji sta bili po načrtu Hranice in zatem po večerji v Olomoucu Brno. O zadnjih fazah njihovega potovanja se ve le malo. Ohranjeni del pisma iz Gradca<sup>78</sup> ni kaj prida obvestilen. Omenja imenitno mineraloško zbirko, se pritožuje nad pretiranim dotlejšnjim potroškom in napoveduje prihod v Ljubljano za 30. ali 31. januar.

#### IV.

Ko sta pregnanca konec januarja 1837 prispela v Ljubljano, sta imela nekaj težav pri iskanju primerne stanovanja. Korytko pravi v svojem pismu z dne 4. februarja — prvem iz Ljubljane<sup>79</sup> — da so oblasti štiri dni brez uspeha prečesavale mesto. Začasno bivališče je bilo urejeno v hotelu »Stadt Wien«, kmalu nato pa sta se Horodyński in Korytko preselila v zasebniško hišo na Starem trgu 22, prav v središču mesta.

Kmalu po prihodu je imel z njima pogovor Leopold Siccard,<sup>80</sup> ki je šele šest tednov prej prevzel dolžnosti ljubljanskega policijskega ravnatelja. Za ženo je imel Poljakinjo, in lahko se domneva, da je razumel in govoril poljsko. Morda je bil to celo razlog za njegovo imenovanje. Pregnancema je nemudoma povedal, katerih pogojev se bosta morala držati: gibati se samo v mestnih mejah; podpisati izjavo, da se bosta vzdržala političnih stikov, pogovorov in družabništev; poskusiti pozabiti preteklost. Siccard jima je zagotovil, da jima želi biti v pomoč, ju prosil za zaupanje in izrazil pričakovanje, da mu nikoli ne bo treba izdati kakih strožjih ukazov. Po podpisu izjave so ju dodatno obvestili, da bosta morala vsak dan poročati o svojih sestankih in obiskih. Čez nekaj dni ju je sprejel guverner Camillo von Schmidburg,<sup>81</sup> ki je bil do njiju nadvse vljuden. Korytko je o zadržanju policije pisal v ugodni luči, in čeprav ga je do neke mere omejevalo védenje, da mu pošto odpirajo, ni vzroka, da mu ne bi verjeli. Iz Siccardovih poročil dunajskemu ministru<sup>82</sup> vemo, da si je prizadeval napraviti pregnancema bivanje koli-

<sup>78</sup> NUK Ms 455 II/63.

<sup>79</sup> NUK Ms 455 II/64.

<sup>80</sup> *Slovenski biografski leksikon*, III, Ljubljana, 1960—1971, str. 304.

<sup>81</sup> *Prav tam*, str. 223—224.

<sup>82</sup> Prijatelj, *IMK*, XIX, str. 1—24.

kor mogoče znosno in da je bil resnično zaskrbljen, ko je na primer Horodyński obtičal v dolgovih. Vztrajal je pri tem, da spadata znotraj mestnih mej, in potemtakem v okvir prostora, po katerem se smeta pregnanca neomejeno gibati, tudi Lattermanov drevored in pot na Rožnik, ki je še danes eno najbolj priljubljenih ljubljanskih sprehajališč. Njegova poročila ugodno govorijo o obnašanju njegovih varovancev in zagovarjajo odločitev, da se jima dovolijo občasni izleti iz mesta. S temi izleti sta začela spomladi, po komaj treh mesecih od začetka nosečnosti. Sprva so bili po obsegu skromni, pozneje pa so zaobjeli precej oddaljene kraje, mikavne po svoji lepoti ali kako drugače. Junija je Sedlnitzky zvedel, da se načrtujeta izleta v Bohinj in Trst, in sicer mu je ta novica prišla na uho po ovinku: lvoška policija je bila namreč prestregla pismo, v katerem je Korytko navdušeno pisal domačim o taki možnosti. Sedlnitzky je zahteval od Siccarda pojasnilo. Policijski ravnatelj se ni opravičeval, marveč je priporočal, podprl pa ga je še guverner, da naj se izleta v Bohinj in Idrijo dovolita. Pojasnil je, da si je Korytko izlet v Trst izmislil, zato da bi razveselil očeta.<sup>83</sup> Zdi se, da je bil Siccard iznajdljiv in obziren človek, kajti v Korytkovi korespondenci ni zaslediti resničnega razloga za odložitev predvidenih izletov. Staršem piše, da so odlašanja krive guvernerjeve počitnice.<sup>84</sup> Brez njegovega pooblaščenja izleta pač ni mogoče napraviti. Bržčas je Korytko vedel za resnico, vendar se je modro odpovedal vsakršnim kritičnim pripombam čez ministra. Druga možna razlaga bi bila, da se je Siccard sam skliceval na guvernerjevo odsotnost, ker ni hotel prizadeti Korytkovih čustev. Presenetljivo je, da je Siccard šele po Korytkovi smrti storil nekaj, kar bi lahko šteli za ne-ljubeznivo: na njegovem pogrebu je namreč prepovedal sleherno izražanje ljudskega žalovanja.

Guverner Ilirskega kraljestva, Schmidburg, je simpatiziral s slovenskim književnim prerodom in ga dejavno podpiral. Navdušen nad tem, da si je Korytko našel koristnega opravila, je podpiral njegovo narodopisno raziskovanje in bil celo sam za cenzorja zbirke ljudskih pesmi. Korytko in Horodyński sta se z guvernerjem srečevala ob številnih priložnostih, ko so se njegove hčere skušale utrditi v poljščini, ki so se je morda naučile od Matije Čopa.

Novodošlecema iz Galicije so bila hitro in gostoljubno na stežaj odprta vrata kazine in vseh pomembnejših ljubljanskih družin. Preden je minilo štirinajst dni od njunega prihoda, sta bila že povabljeni v goste

<sup>83</sup> *Prav tam*, str. 12.

<sup>84</sup> NUK Ms 455 II/80.

k Welsbergovim in Rehbachovim; predstavljena sta jima bila Angleža William in David Moline, upravnika cukrarne;<sup>85</sup> sprejeli so ju v kazino in Korytko je postal redni bralec v licejski knjižnici, kjer se je spoprijatelžil z bibliotekarjem Likavcem in njegovim bolj znanim namestnikom Miho Kastelcem. To je utegnilo biti za Korytka prvo kulturno važnejše poznanstvo, saj je bil Kastelic izdajatelj in urednik Krajske čbelice. Prvi zvezek zbornika je izšel 1830 in guverner mu je bil naklonjen; bodisi da je pozneje svojo podporo umaknil bodisi ker je bil za novega cenzorja — na zahtevo ljubljanskega škofa Antona Alojzija Wolfa — nastavljen Moravan Anton Stelzich, peti zvezek leta 1834 ni izšel. V celoti se je za obdobja moravskega cenzorja (1834—1843) slovenski posvetni poeziji slabo pisalo.<sup>86</sup> Kastelic je naposled poskrbel za posmrtno izdajo Korytkove zbirke ljudskih pesmi.

Obiski obeh samskih Poljakov so bili posebno dobrodošli v družinah, kjer so bile hčere godne za možitev. Eni od Welsbergovih hčer je Korytko spesnil nekaj vrstic v hvalo njene spretnosti na klavirju. Izvirnik je bil verjetno v poljščini, ohranila pa se je samo nemška verzija, in to pripisuje Anton Slodnjak na podlagi stilistične razčlenbe Prešernu.<sup>87</sup> Emil se je staršem pritoževal, da je v Ljubljani ljubimkanje edina možna zabava in da to ni preveč po njegovem okusu.<sup>88</sup> Ples je bil ena od tistih spretnosti, v katerih je bil manj popolno izveden. Rasti ni bil visoke, in deset let starejši Horodyński se je do njega vedel pokroviteljsko in ga ogovarjal z »Mój Mały«. Horodyński je bratu Onufryju ogorčeno popisal pripetljaj z neke zabave na večer pred svetimi tremi kralji 1838, ko ga je grofica Sauerau poprosila, da bi demonstriral, kako zapojejo pete pri pravi poljski mazurki.<sup>89</sup> Korytko je šinil kvišku kakor strela z jasnega in, ne meneč se za boljše od sebe, prevzel vodilno vlogo — s katastrofalnim rezultatom, in red je bil vzpostavljen šele, ko je Horodyński vzel stvar v svoje roke s soplesalko Matildo Schmidburg, guvernerjevo najmlajšo in prvo lepoticco na plesu.

Korytkovi družabni stiki v Ljubljani so bili široki, celo presenetljivo široki: z birokrati od guvernerja navzdol, častniki, vštevši krajevne poveljnike, posestniki, znanstveniki, trgovci, pisatelji, slikarji, učenjaki, ljubiteljskimi narodopisci. Težko bi bilo ta poznanstva kronološko

<sup>85</sup> Z obiska marca meseca imamo Korytkovo zapazitev, da uporabljajo parno silo in da v rafineriji vsakih štirinajst dni postrgajo blato s tal in ga prodajo žganjarjem.

<sup>86</sup> A. Slodnjak, *Slovensko slovstvo*, Ljubljana, 1968, str. 116.

<sup>87</sup> F. Prešeren, *Poezije in pisma*, ur. A. Slodnjak, Ljubljana, 1968, str. 255.

<sup>88</sup> NUK Ms 455 II/76.

<sup>89</sup> BH, str. 42—43.

razvrstiti, čeprav jih veliko osvetljuje njegova korespondenca. Tu pa tam so bila v pomoč priporočilna pisma. V vsaj enem primeru, pri profesorju Francu Ksaverju Hlubku, znanstveniku, ki ga je posebej zanimalo gojenje sladkorne pese, je poznanstvo segalo še v njegove lvovske dni. Naklonjenost Poljakinj, omoženih z avstrijskimi uradniki in drugimi, je vsekakor tudi zagotavljala vstop v širok krog ljubljanske družbe. Ga. Siccard, r. Zaremba, soproga policijskega ravnatelja, se nikakor ni obotavljala z vabili na družabni obisk in je utegnila imeti svoje zasluge za nadaljnje zelo plodovite odnose. Crobath se je deset let prej oženil s Poljakinjo Józefo Brugnak. Crobathovi so Korytka sprejeli za člana družine, kot je razvidno iz že omenjenih spominov njegove hčere.<sup>90</sup> Ko je moral zaradi slabega zdravja in trenja med njim in Horodyńskim iskati novo stanovanje, so ga vzeli k sebi. Tudi pozneje, ko se je spet pridružil Horodyńskemu in sta se preselila v sobe novega kazinskega poslopja, je še naprej večerjal pri Crobathovih, kakor je to počel od februarja 1837.

Vendar je Crobathova hiša ponujala veliko več kakor samo stanovanje in hrano. Prešeren pri Crobathu, prijatelju in starejšem kolegu, ni samo prakticiral, ampak bil tudi pogost obiskovalec. Ker je bila odvetniška pisarna v isti hiši kot stanovanje, sta imela Korytko in Prešeren veliko priložnosti, da se srečata. To je bil začetek obojestransko plodnega razmerja. Ne le, da sta eden drugega uvajala v drug slovanski jezik in književnost, ampak sta se tudi vzajemno bodrila v nesreči. Korytko je s svojo energijo in entuziazmom pomagal Prešernu, da se je izkopal iz letargije po neuslišani ljubezni in da je prebolel izgubo velikega prijatelja in mentorja Matije Čopa; Prešeren je spodbujal Korytkovo zanimanje za slovensko narodopisje in mu pomagal pri njegovem zbirateljskem načrtu. Eno plat njunega razmerja, moško prijateljstvo, sočutje in zvestobo vpričo ženske zvijačnosti in nestanovitnosti, izraža Močerad (*Salamandra*), ena od treh Korytku pripisanih pesmi, ki so bile v Prešernovi zapuščini.<sup>91</sup>

Tudi če je bil Prešernov prvi namen drugovanja s Korytkom izpopolniti znanje poljščine, se je v njem do trinajst let mlajšega Poljaka kmalu razvilo toplo čustvo. Začel je redno zahajati v stanovanje obeh pregnancev, spremljal Korytka na številne izlete zunaj Ljubljane, kjer mu je brez dvoma pomagal in dajal spodbudo pri zbiranju narodopisnega gradiva, razlagajoč neznane besede in tuje običaje. Korytkovi zapiski pričajo,

<sup>90</sup> Gl. op. 3.

<sup>91</sup> NUK Ms 471.

da je znal sam pravilno zapisovati slovenska poimenovanja za predmete kmečke kulture, čeprav je v daljših besedilih, kakor npr. opisih praznovorij, seveda raje uporabljal materinščino.<sup>92</sup>

Lahko domnevamo, da je ravno Prešeren s svojo spodbudno navzočnostjo prvi zganil in konkretno angažiral Korytkovo zanimanje za slovenski jezik in ljudsko blago. Zgodbice, ki jih Korytko z užitkom piše v zabavo svojim domačim v daljni Žežawi, je najbrž slišal od Prešerna: o izročilu med Stubenbergi, da je bil neki njihov prednik zraven pri križanju, pa mu je Kristus velel: »ne snemaj klobuka, ljubi bratranec!«;<sup>93</sup> o rodovniški galeriji na Turjaškem gradu s portreti vseh preminulih Auerspergov, ki da jih je izdelal isti slikar, ki so ga najeli posebej za to, za modele pa mu dali svoje tlačane;<sup>94</sup> o vrlih in kremenitih mestnjanih Višnje gore in Žužemberka, pradavnih tekmecev v trdobačnosti, in njihovi nesposobnosti, da bi se sporazumeli o pósodi vislic, ko je eno mesto imelo kandidata za obešenje, ne pa tudi ustrezne naprave, drugo pa je premoglo napravo brez kandidata.<sup>95</sup>

Ko je pretekel potrební čas, so se Korytkova zanimanja izkristalizirala; odslej se bo posvečal slovanstvu (*slowiańszczyzna*). Oblikoval se je nadvse ambiciozen projekt, nič manj kot enciklopedija slovanskega narodopisja, katerega prvi del je imel biti posvečen Slovencem. Odločil se je, da na zdravi podlagi osnuje zbiranje potrebnega gradiva, vštévši ljudske pesmi. V ta namen je v lokalnem časniku in v praški reviji Ost und West objavil poziv zbiralcem ljubiteljem, da naj mu odstopijo svoje gradivo.<sup>96</sup> Tako je zbral zajeten kup narodopisnih podatkov, z dovolj ljudske književnosti vred, da je začel resno razmišljati o objavi. Obrnil se je na guvernerja in dobil njegovo podporo. Schmidburg je bil celo vesel, da bo lahko cenzor. Toda kljub očetovemu nasvetu, naj poišče mecena, Korytko ni hotel finančne pomoči.<sup>97</sup> Bil je prepričan, da bodo razprodani vsi izvodi knjige, in si je v dobri veri sposodil potrebna sredstva pri svaku Józefu Jasińskem. Ko je Ljudevit Gaj iz ideoloških in mogoče političnih razlogov umaknil prvotno ponujeno založništvo, je Korytko poiskal tiskarja v Ljubljani.<sup>98</sup> Žal pa je mladi' pregnanec kmalu

<sup>92</sup> To neobjavljeno gradivo je v NUK Ms 455 I.

<sup>93</sup> NUK Ms 455 II/76 dodatek; neki prejšnji knjižničar je napačno oznamoval ta dokument z »ad 75«.

<sup>94</sup> NUK Ms 455 II/82.

<sup>95</sup> NUK Ms 455 II/107.

<sup>96</sup> Novak, »Emila Korytka nemški članki ...«, str. 30—32.

<sup>97</sup> Ms 455 II/109.

<sup>98</sup> Kidrič, *Izbrani spisi*, II, str. 143.



po sklenitvi pogodbe zbolel in umrl, še preden je lahko videl v tisku vsaj prvi zvezek. Nalogo so morali dokončati njegovi slovenski prijatelji.

V naslovu, ki ga je Korytko izbral za svojo zbirko, sta poimenovana tako jezikovni kot ozemeljski izvor: »Slovénske pésni, krajnskiga naróda. V Ljubljani. Natisnil jih je, in na prodaj jih ima Jožef Blaznik.«<sup>99</sup> Pri tem je sledil starejši praksi. Waclaw Michał Zaleski je svojo zbirko iz leta 1833 naslovil »Poljske in ukrajinske pesmi gališkega ljudstva.«<sup>100</sup> Korytkovo vztrajanje pri tem, da obdrži »slovenske« v naslovu zbirke, je bilo pomembno ne samo v zgodovini slovenskega narodopisja. Da ni hotel podrediti slovenskega jezika in slovstva ilirski ideologiji, kar bi slovenščino implicitno potlačilo na položaj pokrajinskega kmečkega narječja, je veliko pomagalo slovenskim pisateljem v boju za svoj književni jezik. Ti so se morali zoperstaviti ne le Gaju in Hrvatom, ampak tudi prebežnikom iz svojih vrst, med katerimi je bil najznamenitejši Stanko Vraz, pesnik in zbiralec ljudskih pesmi iz Štajerske. Možno je, da je njegova štajersščina deloma zakrivila njegov neuspeh na Kranjskem, in da ga je to pognalo v naročje Ilircem. Istega 1839. leta, ko je Korytkov prvi zvezek posmrtno izšel v Ljubljani, je Vraz z Gajevo pomočjo izdal sam svojo zbirko ljudskih pesmi v Zagrebu. Naslov je poučen: »Narodne pesmi ilirske, koje se pjevaju po Štajerskoj, Kranjskoj, Koruškoj i zapadnoj strani Ugarske. Skupio i na svět izdao Stanko Vraz u Zagrebu. Ilirska narodna tiskarna Dr. Ljudevita Gaja, 1839.« Očitno je moral Korytko priložnost, da mu knjigo izda Gaj, žrtvovati zato, ker je trdovratno odklanjal, da bi svoje gradivo pripisal »Ilircem« namesto »Slovincem«. Nič pretirano ne bi bilo reči, da sta tegoba in razočaranje, ki mu ju je prizadejal Gaj, sopovzročila, da se mu je poslabšalo zdravje, čeprav sta bila glavna vzroka domotožje in nepripravljenost avstrijskih oblasti, da bi takoj pretresli njegove prošnje za repatriacijo. Korytko je tako postal mučenik slovenskega knjižnega preroda; in Slovenci niso nikoli pozabili poljskega pregnanca, ki je branil njihovo stvar.

Prevedel *Velemir Gjurin*  
Filozofska fakulteta v Ljubljani

<sup>99</sup> Zbirka je izšla v petih zvezkih: I, 136 str. + (iii), 1839; II, 142 str. + (iii), 1840; III, 142 str. + (ii), 1841; IV, 142 str. + (ii), 1841; V, 118 str. + (ii), 1844.

<sup>100</sup> Waclaw z Oleska (psevdonom), *Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego*. Lwów, 1833; prva in pred Kolbergom največja poljska zbirka ljudskih pesmi.

## SUMMARY

The life and activities of the Polish patriot who devoted the last two years of his short life to Slovene and Slavonic studies in Ljubljana, his place of exile, have been investigated by various Slovene scholars. Outside Slovenia, with the exception of a long article by Ivan Franko, he has tended to be neglected, although Oskar Kolberg was interested in him and Maximilian Gumpłowicz collected much material for a biographical study.

For the present article information has been drawn from unpublished sources including Korytko's letters to his family; the letters of his fellow exile, Bogusław Horodyński, extant in Slovene translation; notes from Austrian police files made by M. Gumpłowicz. Biographical data concern his childhood, student days, the progress and interruption of his university education; his involvement in the distribution of seditious literature and contacts with the Galician underground; his arrest, detention, investigation and sentence to an indefinite term of exile from Galicia to Ljubljana. An account of Korytko and Horodyński's journey into exile is based on Korytko's letters written on the way.

Aspects of Korytko's life in Ljubljana dealt with include: the reasonable attitude of the police chief; the governor's interest in and encouragement of Korytko's ethnographic work; the extensive range of social contacts — with civil servants, army officers, landowners, scientists, merchants, writers, painters, men of learning, amateur ethnographers; the role of Polish women married to residents of Ljubljana, in particular the wives of Blaže Crobath and Leopold Siccard, in effecting introductions and making life easier for the exiles; the mutual support Korytko and Prešeren drew from each other.

## SAMOMNOŽINSKI SAMOSTALNIKI V SLOVENSKEM IN V VZHODNOSLOVANSKIH JEZIKIH\*

Na podlagi besednega gradiva slovenščine in vzhodnoslovanskih jezikov razprava odkriva razmerja samomnožinskih samostalnikov do kategorije slovnicega števila in tudi njihov status v nasprotju samomnožinski; samoodninski samostalniki; podan je tudi oris zaznamovalnih in notranjih vidikov pri nastajanju samostalniškega razreda samomnožinskosti. Izvor tega razreda ima opraviti s specifično večpomenskostjo; določen pomen besede je mogoč samo ob množinski obliki. Viri samomnožinskih samostalnikov so: 1. omenjena večpomenskost, če se je razvila v homonimnost; 2. oblikoslovna izpeljava novih samostalnikov skladno s tvorbenimi vzorci s slovnico obliko samomnožinskosti; 3. prilagoditev prevzetih besed skladno temu vzorcu.

On the word material of the Slovene and East Slavic languages, the article discovers the relations of plural nouns (*pluralia tantum*) to the category of the grammatical number, as well as their status in the opposition *singular tantum* — *pluralia tantum*; there is also an outline of the denotative and internal aspects of the formation of the substantive class *pluralia tantum*. The provenance of this class is connected with a specific polysemy: a certain meaning of the lexeme is possible only in the plural form. The sources of the *pluralia tantum* are: 1. the polysemy, if it has grown into homonymy; 2. the morphological derivation of new nouns according to the word-formation models with the grammatical form *pluralia tantum*; 3. the adaptation of loan-words according to this model.

Semantika samostalnika  
se organizira ravno skozi  
kategorijo števila.

I. I. Revzin<sup>1</sup>

\* Zahvaljujem se v. strok. sod. Ivanki Kozlevčar za nasvete, zadevajoče kategorijo števila v slovenščini, v. strok. sod. Stanetu Suhadolniku ter članom leksikološke sekcije Inštituta za slovenski jezik Slovenske akademije znanosti in umetnosti pa za omogočen pristop h kartoteki in drugemu pomožnemu gradivu SSKJ pri pisanju tega članka.

Osnovno slovensko gradivo sem črpala iz SSKJ. Upoštevala sem tudi naslednja slovenistična dela: A. Bajec, Besedotvorje slovenskega jezika, 1950; A. Bajec, R. Kolarič, M. Rupel, Slovenska slovnica, 1964; A. Breznik, Slovenska slovnica za srednje šole, 1934; S. Bunc, Pregled slovenskega knjižnega jezika, 1940; I. Kozlevčar, O pomenskih kategorijah samostalnika v povedkovi rabi, JIS, 1968; I. Kozlevčar, Slovnico število in pomenske kategorije samostalnika, X. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Predavanja, Ljubljana, 1974; J. Toporišič, Slovenski knjižni jezik, 1—4, 1965—1967, 1970; J. Toporišič, Slovenska slovnica, 1976. Seznam leksikografskih virov dela in njihovih skrajšanih označb je podan na koncu članka.

<sup>1</sup> I. I. Revzin. Sovremennaja strukturnaja lingvistika. Problemy i metody. Nauka, Moskva 1977, str. 152.

1.0 Samostalniško število je v slovanskih jezikih pregibalna kategorija, saj se posamezni pomeni kategorije značilno izražajo s pregibanjem. Posamezni pomenski seštevanci kategorije, kakor so »edinstvo«, »dvojinstvo« in »množinstvo«, se predstavljajo s posameznimi oblikami ene in iste besede. Pregibalne (besedospreminjevalne, prave slovnične) kategorije se protistavljajo nepregibalnim (klasifikacijskim, slovarsko-slovniškim) kategorijam, katerih posamezni pomeni se izražajo z vso paradigmo besede in hkrati s katerokoli njeno obliko. Če so posamezni pomeni nepregibalne kategorije podlaga za slovnično klasifikacijo besed določene besedne vrste (prim. delitev samostalnikov na tri skupine po spolu; delitev glagolov na dovršne in nedovršne), pa se vsi posamezni pomeni pregibalne kategorije nanašajo na *v e s r a z r e d* besed določene besedne vrste in so lahko izraženi z ustrezno obliko *p o l j u b n e* besede. Tako je lahko vsak samostalniški v vsakem sklonu in podobno vsak glagol v vsakem naklonu, času, osebi in številu (v okviru danega jezika).

1.1 Hkrati s tem pa načelno pregibalna kategorija samostalniškega števila v slovanskih jezikih razkriva nekatere poteze, ki so lastne klasifikacijskim kategorijam. Na zunaj se to kaže v obstoju posebnih skupin samoedninskih (eds.-sgt.) in samomnožinskih (mns.-pl.) samostalnikov: ti samostalniki se ne *p r e g i b a j o* v številu, ampak *i m a j o* ta ali oni pomen števila in sestavljajo določene slovarsko-slovnične *r a z r e d e*.

Kakor vse izjeme, tudi enoštevilni samostalniki dajejo vpogled v notranje nasprotje oz. neenotnost pojavnosti in ga s tem pomagajo globlje doumeti. Seveda je treba poudariti, da enoštevilni samostalniki niso zunaj kategorije števila, ampak na njenem obrobju. Ozka in enoumna protistava edninstva-(dvojinstva)-množinstva, značilna za jedro kategorije samostalniškega števila, prerašča na obrobju (tj. na področju enoštevilnih samostalnikov) v širšo in pomensko bolj razsežno protistavo preslednosti-nepreslednosti (diskretnosti-nediskretnosti) določenega stvarnega območja. Tako je očitno, da razmerje besede do kategorije števila (možnost troštevilstva;\* pripadnost določeni podskupini enoštevilnih samostalnikov) odseva določeno *o s m i s l i t e v* ustreznega stvarnega območja v jezikovni zavesti. To postavlja kategorijo števila na čelo hierarhije slovničnih kategorij samostalnikov v slovanskih jezikih, ker število, prvič, organizira pomen samostalnikov in, drugič, določa njihovo pomensko klasifikacijo.<sup>2</sup>

\* Se pravi troštevilstva in dvoštevilstva v vzhodnoslovanskih jezikih (op. prev.)

<sup>2</sup> I. I. Revzin, *Strukturnaja lingvistika ...*, str. 152, 161.

Tako se kategorija samostalniškega števila v slovanskih jezikih — obravnavana ne z ozko oblikoslovnega vidika protistave edinstva-(dvojinstva)-množinstva, ampak s širšega vidika klasifikacije samostalnikov glede na njihovo razmerje do kategorije števila (števní-neštevní samostalniki; pojmovni, snovni, skupni itn.) — pokaže za slovarsko-slovnično kategorijo. Ravno s tega (nasproti nadaljnji slavistični tradiciji) bolj splošnega vidika je obravnaval kategorijo števila V. V. Vinogradov, ko je poudarjal njeno ne le slovnično, ampak tudi slovarsko-slovnično naravo.<sup>3</sup>

2.0 S sinhronega vidika je za enoštevtilne samostalnike značilen določen skupni pomen, ki se kaže v tem, da obe skupini besed vključujeta imena stvari ali stvarnih območij, ki ne tvorijo števnih množic. Nemožnost štetja ustreznih tvarin (substanc) je zvezana bodisi z nepreslednostjo enih od njih (prim. ne glede na jezik, denotativni vidik takih pomenov, kakor so *mleko*, *sladka smetana*, *črnilo*) ali z neenoterstvijo sestavnih elementov stvari (*krompir*, *semenje*, *nečimrnost*, *počitnice*), kar otežuje štetje »znotraj« množice, ali pa z oteženostjo (zavoljo neaktualnosti ali logične nemožnosti) »zunanjega« štetja podobnih množic (*mladina*, *Slovani*).

Jezikoslovno se neštevnost denotatov kaže v nedopustnem ali oteženem vezanju ustreznih besed z glavnimi števnikami. V primerih, ko je tako vezanje vendarle dopustno, gre za ožje in stilno obarvane pomene: prim. sln. pog. *naročil je dva čaja*,<sup>4</sup> br. *try piva, dzve smjatany*; sln. teh. *Tlak je dosegel 300 atmosfer* (SSKJ) ipd. Notranja pomenska podobnost enoštevtilnih besed je v tem, da gre za enakoimenske slovarsko-slovnične vrste besed: snovna, pojmovna in skupna imena.

Pomenska bližnjost enoštevtilnih samostalnikov se kaže tudi v tem, da lahko pokrivajo eno in isto besedno polje. Še bolj očitno se ta bližnjost pokaže pri medjezikovnem soočanju, ko je v enem jeziku predstava izražena z mns. besedo, njen ustreznik v drugem jeziku pa je eds. beseda. Prim.: sln. *rezanci* — r. *lapša*, *vermišel'*, sln. *garje* — vzh. slov. *parša*, *korosta*, *česotka*,\* sln. *saje* — vzh. slov. *saža*, *kopot'*, sln. *rdečke* — r. *krasnuxa*, sln. *koze* (kužna bolezen z gnojnimi mehurčki na koži) — r. *ospa*, sln. *ošpice*, *osepnice* — r. *ospa*, sln. *ljudje* — vzh. slov. *ljud*, r. *slasti*, ukr. *lasošči* — sln. *sladkarije*, br. *vanity* — r. *roota*, r. *slioki* — sln. *sladka*

<sup>3</sup> V. V. Vinogradov, *Russkij jazyk, Vysšaja škola, Moskva 1972*.

<sup>4</sup> Primer, naveden v SSKJ, je vzet iz dela: I. Kozlevčar, *Slovnično število...*, str. 33.

\* Če je kakšen leksem zastopan v vseh vzhodnoslovanskih jezikih, se navaja ruski ustreznik s pripombo vzh. slov.



*smetana*, r. *belila* — ukr. *belylo*, sln. *belilo*, r. *černila* — ukr. *čornylo*, sln. *črnilo*, vzh. slov. *čary* — sln. *čara*, *čar*, *čaranje*, r. *potroxa* — sln. *drob*. Slovenskemu mns. samostalniku *možgani* ustrezajo v enih pomenih vzhodnoslovanske mns. oblike (prim. br. *pečanyja mazgi z garoškam*), v drugih pomenih pa se rabi eds. oblika (br. *kropazliccě v mozg, kascjavy mozg*); raba mns. oblike v pomenu »pamet, razum« je ekspresivna.

Za pomensko bližnjost posameznih skupin enoštevlnih samostalnikov priča tudi omahovanje med eds. in mns. oblikami pri istem leksemu. Prim. r. *xarč* — *xarči*, *žmyx* — *žmyxi*, *žemčug* — *žemčuga*, *kruževo* — *kruževa*, *bronza* — *bronzy*, *xrustal'* — *xrustali*, *oves* — *ovsy*, *ozim'* — *ozimi*.<sup>5</sup>

2.1 Seveda pa se pomenska območja eds. in mns. samostalnikov v vsem ne krijejo. Medtem ko je razred eds. besed strogo zamejen na neshtevne smisle, je mns. skupina širša: vključuje besede, ki označujejo števne »sestavljene« stvari (navadno sestavljene iz dveh ali več delov) — *hlače*, *sani*, *škarje* ipd. Na drugi strani pa med mns. samostalniki ni nekaterih sestavov pojmovnih besed (npr. pojmovnih označb za lastnosti — *belina*, *mladost*). Nekatero slovarsko-slovnične skupine besed so torej zastopane samo v enem od obravnavanih samostalniških razredov. Nasploš pa denotativni vidik pomenoslovja, ki nastopa kot predpogoj samosvojsosti teh ali onih poimenovanj v okviru kategorije števila, hkrati strogo ne napoveduje pripadnosti besed enoštevlnim skupinam oziroma troštevlnim samostalnikom. Slovarsko-slovnične značilnosti besede v veliki meri pogojujejo znotrajjezikovni, strukturni dejavniki. Na drugi strani pa so prejšnji denotativni vidiki pomena ter znotrajjezikovnih sil verjetnostne narave, kar seveda zapleta podobo slovarsko-slovnične organizacije besedišča.

2.2 Hkrati z določeno notranjo (pomensko) podobnostjo eds. in mns. skupin ter z njihovim zunanjim (oblikoslovnim) nasprotjem pa razmerja obeh skupin samostalnikov do kategorije števila nikakor niso somerna. Nesomernost je nasledek razvoja in zapleta nesomernih razmerij med členi privativnega nasprotja ed. — mn., kjer je ed. šibki, nezaznamovani člen in mn. krepki člen. Kakor navadno pri nezaznamovanih členih nasprotja, ima ed. večji pomenski potencial z všteto možnostjo izražati nekatere vrste pomenov mn., npr. pomen celotne nediferencirane množice (r. *skupali bituju pticu*), pomen razreda enoterih stvari (r. *volk* — *xiščnoe životnoe*), pomen množice enoterih stvari, ki so v enakem razmerju do

<sup>5</sup> P. A. Soboleva, Slovoobrazovatel'naja polisemija i omonimija, Nauka, Moskva 1980, str. 149.

kakšne skupine stvari (v tako imenovani distributivni rabi oblik ed.; prim. r. »*Liš' krepče gubu zakusila vidavšaja vidy rodnja*« — A. Mežirov; r. ... *opredelena točka plavljenja rjada smesej*). V takih primerih gre očitno za izravnavo (nevtralizacijo) kolikostnega vidika kategorije števila: v oblikah ed. se tu ne aktualizira pomen edinstva ali posameznosti stvari, in to dopušča njegovo (kolikostno) nediferencirano poimenovanje stvarnih območij. Spričo širokosti in prožnosti pomena ed., ki v določenih sobesedilih pripelje do izravnave ednine in množine, je samostalnik v ednini tudi označba stvari sploh, zunaj vidika kolikosti. Na drugi strani pa do tega pripelje okoliščina, da je v jezikovni zavesti besednikov, pa tudi v metajezikovni zavesti, pisani v slovnica in slovarjih, samostalnik v ed. tudi osnovna oblika imena. Zato so potrebe po samostalniki v mn. bistveno manjše od potreb po samostalniki v ed. Mnogim samostalnikom so oblike mn. tako rekoč odveč (prim. r. *moloko, grus', rodnja*); prav zato se te oblike ne tvorijo, čeprav so mogoče. Ko potem pride do predstav o števnosti nekaterih tvarin (npr. predstave o vrstah in zvrsteh snovi; predstave o raznih prejavih kakovosti, stanj ali dejanj), nastanejo pri ustreznih samostalniki tudi oblike mn., ki pri tem dobijo razne dopolnilne denotativne oziroma konotativne smisle (r. *atmosfera, maslá, krasoty, begá* idr.). Take oblike so vselej mogoče; tudi če niso zabeležene v knjižnem jeziku, se praviloma pojavljajo v prostorečju, narečju ali žargonu. Prim. r.: »*Netu vremeni moloki raspivat'*« (M. Solohov),<sup>6</sup> br. »*Braw grunty, xadziro geolag, sluxaro xvali merny rosplesk*« (M. Lužanin),<sup>7</sup> sln. *V takih dneh in žalostih berem in trpim* (I. Pregelj).<sup>8</sup> Strogo vzeto, zato eds. samostalnikov jeziki ne poznajo: poznajo le samostalnike, ki jim oblika mn. sploh ali navadno ni potrebna.

**2.2.1.** Drugačno podobo nam dajejo mns. samostalniki. Kakor bomo videli pozneje, je mns. oblika v obravnavanih jezikih specifično oblikoslovno in besedotvorno sredstvo, s katerega pomočjo se določene stvari ali tvarine predstavljajo bodisi 1) kot nepresledne in zato neštene (*šči, pomoi*) ali 2) kot sicer presledne stvari, vendar mišljene kot celotne množice in zato »notranje« nepresledne, se pravi, da ne dopuščajo štetja svojih sestavin (*sani, nožnicy, kanikuly, xlopoty*). Zavoljo nepreslednosti tvarin, ki jih označujejo mns. samostalniki prve skupine, v jezikovni

<sup>6</sup> Primer je vzet iz dela: A. I. Sumkina, Derivacionnaja korreljacija suščestvitel'nyx v formax množestvennogo čisla, Razvitie grammatiki i leksiki sovremennogo russkogo jazyka, Nauka, Moskva 1964, str. 231.

<sup>7</sup> Primer je vzet iz dela: M. Ja. Cikocki, Stylistyka belaruskaj movy, Vyšejšaja škola, Minsk 1976, str. 157.

<sup>8</sup> I. Kozlevčar, Slovnico število ..., str. 35.

zavesti ne pride do predstav, ki bi terjale oblike ed. Z drugo besedo tu oblika ed. ni potrebna. Pri stvarnem območju mns. samostalnikov druge navedene podskupine pa so nekateri od ustreznih denotatov presledni in dopuščajo štetje (*dvoe sanej, troe nožnic, pjať sutok*), čeprav oblika ed. pri njih ni nemogoča. Mns. oblika je tedaj tu dvoumna: označuje lahko eno ali več stvari, npr.: *Zakazal sebe očki v modnoj oprave. — Togda vse pokrug nosili temnye očki; Ne xvatato odnix sutok. — Ne xvatato šesti sutok*. Kakorkoli, pri mns. samostalnikih se oblike ed. ne tvorijo. Temu sklepu ne nasprotuje niti to, da so znane tudi oblike ed., ki ustrezajo nekaterim mns. samostalnikom. Vendar bomo še pokazali (3. 6.), da so mns. oblike večinoma poznejše pomensko-slovnične izpeljave troštevilih oblik. Za nekatere primere pa lahko domnevamo, da so troštevilske oblike nasproti mns. oblikam drugotne. Po mnenju A. Meilleta je na primer drugotna oblika stsl. *dv6r6*.<sup>9</sup> Drugotni sta očitno tudi obliki r. dial. *grablja* (arhangelsko) v pomenu »grablje«, glej Slovar' russkix narodnyx govorov (Moskva 1972, zv. 7, str. 104), in sln. dial. *jaslo* »jasli« (Bezljaj, str. 221). Vendar je jasno, da v teh primerih troštevilske variante leksemov niso zvezane s posebnimi predstavami, ki terjajo troštevilsko paradigmo; pomensko so istovetne mns. oblikam. Troštevilstvo se tokrat razloži z vplivom slovnične nalike: obliki *dveri* ali *grabli* sta bili občuteni za navadni obliki mn. (ki jima imata po splošnem pravilu ustrezati osnovni obliki ed. *dver'*, *grablja*), kakor se obliki r. *stavni* ali sln. *nosila* čutita za drugotni nasproti začetnim oblikam v ed. *staven'*, *nosilo*. Samostalniki *dver'*, *jaslo* ali *grablja* so tedaj nasledek »obrnjene« oblikoslovne izpeljave, tj. na videz prvotna oblika k obliki, ki je bila občutena za drugotno (izpeljano).<sup>10</sup>

2.3 Glede na povedano se lahko nasprotje eds. in mns. samostalnikov opredeli takole: kot zaznamovani člen nasprotja nastopa razred eds. samostalnikov, vendar zavoljo možnega prehoda eds. samostalnikov v troštevilske ta razred ne more biti podan s seznamom (naštet). V nasprotju z eds. samostalniki pa prehod mns. samostalnikov v troštevilske na sploh ni mogoč. To ustvarja bolj izrazito nasprotstvo mns. samostalnikov nasproti troštevilih in načelno dela razred mns. samostalnikov bolj določen in zaključen. Narava nesomernosti eds. in mns. samostalnikov bo določena v nadaljnji obravnavi (5.0).

<sup>9</sup> A. Meje, Obščeslavjanskij jazyk, Moskva 1951, str. 369.

<sup>10</sup> O pojmu obrnjene izpeljave v besedotvorju (sinonimna izraza sta rederivacija, riverzija) gl. v knj.: N. M. Šanskij, Očerki po russkomu slovoobrazovaniju, MGU, Moskva 1968, str. 291—295.

**3.0** Po določitvi položaja mns. samostalnikov med drugimi slovarsko-slovničnimi samostalniškimi sestavi se lotimo neposredne analize mns. razreda »od znotraj«. Pri tem izhajajmo iz teze, da razlagalna (tj. »naravo« pojava razkrivajoča) opredelitev mns. samostalnikov v slovenščini in vzhodnoslovanskih jezikih ne more biti podana brez upoštevanja nastanka pojava. Podatki raznih jezikov ter zgodovinska in narečna dejstva dajejo pisano in v marsičem protislovno podobo. Na eni strani ima obstoj mns. samostalnikov svoje korenine v posebni osmislitvi določenih tvarin in stvari v jezikovni zavesti in je torej spoznavne narave, s tem da je sam obstoj mns. skupin značilen za jezike, ki oblikoslovno ločijo število. Poučno je namreč, da je za skupine mns. samostalnikov v raznih jezikih značilna določena zaznamovalna podobnost: tipični mns. samostalniki označujejo »sestavljene« stvari, zložena dejanja, snovi, gradiva. Prim. dejstva iz nekaterih indoevropskih jezikov (kot dopolnilo k navedenemu slovanskemu gradivu): lat. *nuptiae* — ženitovanje, *minaciae* — grožnje, *tenebrae* — temà, *castra* — ostrog, *litterae* — spisi, slovstvo; izobrazba, učenost; lit. *akečios* — brana, *stakles* — statve, *ratai* — voz, *vestuves* — ohcet, *ikurtuves* — novi dom, *miltai* — moka, *lašinaĩ* — salo, *pietus* — kosilo, *lesos* — sredstvo, *lubos* — strop; nem. *die Eltern* — starši, *die Ferien* — počitnice, *die Geschwister* — sorojenci, *die Kosten* — izdatki, *die Masern* — ošpice, *die Trümmer* — razvaline; angl. *goods* — blago, *contents* — vsebina, *means* — sredstvo, *trousers* — hlače, *clothes* — obleka, *pearls* — biserje, *tongs* — klešče, *lees* — usedlina, *dregs* — odpadki; frc. *les archives* — arhiv, *les fiançailles* — zaroka, *les Alpes* — Alpe.

**3.1** Hkrati s tem je sestava besed skupine mns samostalnikov v konkretnem jeziku, pa tudi njen obseg in produktivnost, lahko zelo različna. Vzrok za to je na eni strani samosvojost besedja konkretnega jezika in še bolj samosvojost izoblikovanih načinov členitve in oblikoslovne predstavitve zunanjejezikovne stvarnosti v slovarju. Na drugi strani pa sta obstoj in razširjenost mns. oblik odvisna od narave kategorije števila v konkretnem jeziku in še bolj od pomenskih sorazmerij podkategorij ed. in mn. A. N. Kononov npr. spravlja pomanjkanje mns. samostalnikov v sodobni turščini v zvezo z večvložnostjo oblik ed. V turščini označuje samostalniček brez pripone *-lar/-ler* (obrazilo mn.) hkrati ves razred stvari v celoti in posameznih predstavnikov danega razreda. Zato oblika ed. ne označuje le posameznosti stvari, ampak tudi primere, ko »ni mogoče ali nujno členiti dane strnjene množice na njene posamez-

nosti.<sup>11</sup> Turščini tako ni potrebna mns. kategorija, saj so njene tipološke funkcije v izražanju ravno množic, ki so pojmovane kot celota.

Podoben položaj nahajamo v vrsti drugih sintetično-aglutinativnih jezikov. V nivščini izražajo oblike ed. samostalnikov v bistvu »splošno« število, se pravi, da se rabijo »ne le v primerih, ko gre za posamezno stvar, ampak tudi, kadar gre za množico, ki jo tvorijo ustrezne stvari«.<sup>12</sup> S tem v zvezi sta na eni strani fakultativnost oblik ed. in na drugi pomanjkanje mns. oblik v nivščini.

Tipološko opazovanje kategorij števila tedaj dopušča domnevo, da sta navzočnost skupine mns. samostalnikov in očitno tudi njena produktivnost odvisni od stopnje obveznosti v jeziku zaznamovanega člena nasprotja števil — podkategorije mn., ki je spet obratno sorazmerna s funkcionalno širokostjo oblik ed. Obveznost podkategorije mn., njena pomenska samostojnost in produktivnost spodbujata razvoj mns. samostalnikov.

3.2 Nezaadostnost tipoloških podatkov pa ne dopušča globlje podolžitve kategorialnih in strukturalnih predpostavk za obstoj mns. skupin v raznih jezikih. V diahronem pogledu pa je problem še manj raziskan. Raziskovalci beležijo dinamiko v sestavi besed mns. skupin — npr. prehod posameznih troštevinskih samostalnikov v mns. besede<sup>13</sup> oziroma narobe razvoj ustreznih oblik ed. pri besedah, ki so se prej rabile predvsem v mn.<sup>14</sup> Opazne spremembe v sestavi besed mns. samostalnikov kažejo, da gre pri njih za živo se razvijajoč slovarsko-slovnični sestav samostalnikov. Hkrati s tem pa skoraj ni mogoče ugotoviti bolj splošnih zakonitosti v zgodovini mns. samostalnikov. Ni jasna niti njihova količnostna dinamika. V literaturi skoraj ni zadevnih mnenj. Izjema je le ugotovitev E. G. Tumanjana, da je armenščina precej razširila število mns. samostalnikov v primeri s staroarmensko dobo.<sup>15</sup> Zapišimo tudi mnenje jezikovnih zgodovinarjev o zmanjšani produktivnosti razreda

<sup>11</sup> A. N. Kononov, *Grammatika sovremennogo tureckogo literaturnogo jazyka*, AN SSSR, Moskva-Leningrad 1956, str. 67.

<sup>12</sup> V. Z. Panfilov, *Filosofskie problemy jazykoznanija*, Nauka, Moskva 1977, str. 235—236.

<sup>13</sup> Tako je bila zlasti v ruščini znana oblika ed. pri takih mns. samostalnikih, kakor so *belila, vily, gusli, debri, kavyčki, kačeli, kozni, kopi, kosmy, krivotolki, nedra, persi* idr. Gl.: R. S. Manačurjan, *Suščestvitel'nye pluralia tantum i puti ix obrazovanija v russkom literaturnom jazyke*, Avtoreferat kandidatskoj dissertacii, Moskva 1960, str. 13.

<sup>14</sup> Npr. v ruščini I. polovice XIX. stoletja so prevladovala variante *kresla, mebeli, fortepiany*; pri Karamzinu — *floty*. Gl. o tem: L. A. Bulaxovskij, *Russkij literaturnyj jazyk pervoj poloviny XIX. veka*, Učpedgiz, Moskva 1954, str. 83—84.

<sup>15</sup> E. G. Tumanjan, *Drevnearmjanskij jazyk*, Moskva 1971, str. 175.



mns. samostalnikov v ukrajinsščini v primeri s staro ruščino;<sup>16</sup> to mnenje pa po našem ni dovolj podprto z dejstvi.

**3.2.1** Primerjalnozagodovinski študij slovanskega jezikovnega gradiva priča, da so bile nekatere besede znane v dveh oblikovnih variantah: v varianti s troštevno paradigmo in v mns. varianti. To sili k vzpostavitvi dveh praslovanskih variant besed, npr. *\*grabja* in *\*grabji* (Trubačov). Razumljivo je, da so take praslovanske besede, ki so bile sprva oblikoslovno dvojne, pogojile široko oblikoslovno variantnost ustreznih refleksov v raznih arealnih Slavije. Variantnost paradigme števila pri skupini skupnih slovanskih besed (pa tudi nekaterih poznih skupnih prevzetih besed) se lahko pokaže na omenjenem gradivu slovenskega in vzhodnoslovanskih jezikov.

| Praslovanska oblika<br>ali kakšen drug<br>skupni vir                     | Sln. in vzh. slov. jeziki<br>ter narečja, ki so v<br>njih ustrezni refleksi<br>zabeleženi v oblikah,<br>dopuščajočih ed. in<br>mn. | Sln. in vzh. slov. jeziki<br>ter narečja, ki so v<br>njih ustrezni refleksi<br>zabeleženi v mns. ob-<br>likah |
|--------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <i>*b6rdo</i> (Trubačov)                                                 | povsod                                                                                                                             | sln. <i>brda</i> (Plet., SSK J)                                                                               |
| <i>*droždža</i> ,<br><i>*droždži</i> ,<br><i>*droždžje</i><br>(Trubačov) | br. <i>droždža</i><br>(Nosovič)<br>sln. <i>drožja</i><br><i>drožje</i> (Plet.)                                                     | povsod                                                                                                        |
| <i>*d6r6</i> ,<br><i>*d6ri</i><br>(Trubačov)                             | r. <i>dver'</i><br>sln. <i>dver</i> (SSK J)                                                                                        | sln. <i>duri</i> (Plet., SSK J)<br>br. <i>dzvery</i><br>ukr. <i>dveri</i>                                     |
| <i>*d6br6</i>                                                            | r. <i>debr'</i> (Dalj)<br>sln. <i>deber</i> (Plet., SSK J)                                                                         | r. <i>debri</i>                                                                                               |
| <i>*g6sl6</i> , <i>g6sli</i><br>(Trubačov)                               | str. <i>gusl6</i><br>(Vasmer)                                                                                                      | povsod                                                                                                        |
| <i>*gr6d6</i>                                                            | sln. <i>grad</i><br>r. <i>grad'</i> , ukr. <i>grad'</i>                                                                            | povsod                                                                                                        |

<sup>16</sup> Istorija ukrajins'koji movy, Morfologija, Naukova dumka, Kyjiv 1978. str. 67.

|                                 |                                                                              |                                                                           |
|---------------------------------|------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------|
| * <i>grabja</i>                 | r. (arhangelsko)                                                             | povsod                                                                    |
| * <i>grabji</i><br>(Trubačov)   | <i>grablja</i><br>(Trubačov)                                                 |                                                                           |
| * <i>horm</i>                   | sln. <i>hram</i><br>vzh. slov. <i>xram</i><br><i>xorom, xoram</i>            | r., ukr.<br><i>xoromy, xoromy</i>                                         |
| * <i>jasli</i>                  | sln. <i>jaslo</i> (Bezljaj)                                                  | povsod                                                                    |
| * <i>krosno</i>                 | vzhod. slov. <i>krosno</i>                                                   | sln. <i>krosna</i><br>(Plet., SSK J)                                      |
| stsl. <i>kžzn6</i>              | r. <i>kozn'</i> (Dalj. Vasmer)                                               | r. <i>kozni</i>                                                           |
| * <i>nědro</i>                  | vzhod. slov. <i>nedro</i><br>sln. <i>nedro</i> (Plet.)                       | sln. <i>nedra</i> (SSK J)                                                 |
| * <i>nōktjy</i>                 | vzhod. slov. <i>nočva</i>                                                    | sln. <i>načve</i> (Plet.)                                                 |
| * <i>ost6</i>                   | povsod                                                                       | br. <i>vosci</i> (TSBM)<br>sln. <i>osti</i> (SSK J,<br>v enem od pomenov) |
| * <i>otrqi</i>                  | r. <i>otrub'</i> (Dalj)<br>br. <i>potrúb''e</i><br>sln. <i>otrob</i> (SSK J) | sln. <i>otrobi</i> (Plet.)<br>r. <i>otrubi</i><br>br. <i>potrubi</i>      |
| * <i>p6rs6</i> , * <i>p6rsi</i> | str. <i>p6rs6</i>                                                            | r. <i>persi</i> , sln. <i>prsi</i>                                        |
| * <i>san6</i>                   | str., csl. <i>san6</i><br>kača, sanica (Vasmer)                              | povsod                                                                    |
| * <i>sěn6</i>                   | r. <i>sen'</i> , sln. <i>senca</i>                                           | vzh. slov. <i>seni</i>                                                    |
| * <i>sōt6</i>                   | r. <i>sot, sota</i> (Dalj)<br>sln. <i>sat</i> (Plet.)                        | r. <i>sōty</i><br>br. <i>soty</i>                                         |
| * <i>t6lo</i>                   | r. <i>tlo</i> (Dalj), ukr. <i>tlo</i>                                        | sln. <i>tla</i>                                                           |
| lat. <i>vacatio</i>             | r. <i>vakacija</i> (Dalj)<br>br. <i>vakacyja</i> (Bulyka)                    | vzh. slov. <i>vakacii</i><br>sln. <i>vakance</i>                          |
| * <i>vorť6</i>                  | r. <i>vorot</i> (Dalj)                                                       | povsod                                                                    |

Kakor vidimo, večina skupnih slovanskih besed, ki so v enih slovanskih jezikih in narečjih znane kot mns. samostalniki, v drugih jezikih in narečjih dopuščajo troštevilstvo. Hkrati s tem pa so predstavljeni podatki nezadostni za določitev splošne smeri variiranja. Očitno je, da gre za razvoj v dveh smereh: 1) od troštevilstva k mns. paradigmi; 2) in narobe: razvoj oblik ed. pri samostalnikih, ki so bili prej mns. (npr. r. *dver'*, r. dial. *grablja*, sln. *jaslo*, gl. 2.2.1). Vendar bolj nadrobne in prepričljive podobe ni. Ker še daleč ni mogoče slediti pomenski specializaciji variant glede tro- in enoštevilstva, pomenski vzgibi variiranja niso jasni. Zato različna kronološka in področna umestitev variant, pa tudi nezadostnost zgodovinsko-semazioloških podatkov otežuje razkriti pogoje, ki je od njih odvisno omahovanje v paradigmi samostalniškega števila.

3.3 Eno od možnih rešitev vidimo v tem, da poskusimo modelirati diahrone zakonitosti na bolj zamejenem in dostopnem slovarkem gradivu, zapisanem v normativnih slovarjih srednjega obsega (npr. v SSK J, SU, TSBM, SUM). Seveda je slovarka predstavitev besedja in pomenov zvezana s pogojnostmi — kakor je na primer predstavitev slovarskega pomena besede v obliki posameznih pomenov (sememov), naštetih in razmeščenih v tem ali onem dogovorjenem zaporedju (ki pa v praksi ni vedno spoštovano); prim. tudi precejšnjo pogojnost v razmejevanju »pomenov« in »rab« (slednje se v slovarjih zaznamujejo z znaki tipa || ali |); pogojnost pripisov, ki se ne nanašajo na besedo nasploh, ampak samo na enega ali dva njena pomena (zlasti, če gre za pripise tipa *perevažna mn.* v TSBM ali *navadno množina* v SSK J. Naposled pa se dobro zavedamo tudi precejšnje nesoočljivosti enojezičnih slovarjev tako po obsegu besednega bogastva jezika kakor tudi po stopnji nadrobnosti opisa pri posamezni besedi. Vendar pa slovarka predstavitev prav zavoljo svoje zamejenosti in shematičnosti dopušča obravnavo nekaterih zakonitosti v nastopanju mns. samostalnikov.

3.3.1 Slovarki viri predvsem razkrivajo, da pomanjkanje oblike ed. (tj. vključenost besede v razred mns. samostalnikov) pogosto ni značilno za vse pomene besede. Tako se pripis *mn.* (*množina*) v večini primerov ne nanaša na leksem v celoti, ampak na njegove posamezne pomene (gl. gesla *ajdovec*, *akreditiv*, *arkada*, *blazina*, *bramor*, *brdo*, *celina*, *četa*, *črepinja*, *črevo*, *dan*, *delo*, *deska*, *dila*, *domačin*, *draž*, *drobtina*, *duh*, *element*, *gamsovka*, *gomezica*, *gora*, *grinta*, *hrib*, *ideja*, *informacija*, *jagenjček*, *janjec*, *jarec*, *jutranjica*, *kapaciteta*, *kapljica*, *klep*, *kmet*, *količina*, *kodravka*, *krasta*, *kravica*, *krog*, *kroglica*, *kup*, *led*, *leto*, *levit*,

*lisica, logaritem, lojtra, mahovnica, maligan, maneuver, meja, mekina, mik, misel, mravlja, mravljinec, mrva, norica, novina, nož, okov, opravilo, oprta, osek, ost, ostrizek, ovčica, ovčka, papir, planka, pleva, počutek, pogoj, popravilo, poročilo, praznik).*

Pomen, ki je zvezan z oblikami mn., praviloma ni le ožji in bolj poseben v denotativnem pogledu, ampak je tudi bolj zamejen z vidika območij svojega bivanja. Nekateri taki pomeni so značilni zlasti za poklicni govor oz. žargon. Mn. sln. *celina* na primer izraža poseben pojem iz filatelije: »pisma, dopisnice, zalepke z natisnjeno ali nalepljeno znamko« (tu in poslej bomo razlage pomenov iz slovenske leksike podajali po SSK J); mn. od *mahovnica* je pojem iz veterine: »kožno vnetje, navadno na bicljih zadnjih nog«; mn. od *lisica* dobi pomen »priprava za vklepanje aretirancev, zapornikov«. Drugi pomeni, ki so mogoči samo v oblikah mn., so v SSK J zabeleženi kot ekspresivni. Prim. *deska* ... 5. mn., ekspr. »gledališki oder, gledališče«; *duh* ... 2. // mn., publ. »ljudje, zlasti glede na določene nazore, ideje«; *maligan* 1. // mn., pog., ekspr. »alkoholna pijača«; *levit* ... 3. mn., šalj., redko »opominjanje, oštevanje«. Nekateri od takih pomenov se v SSK J kvalificirajo kot zastareli ali narečni: *novica* 1. mn., zastar. »časopis«; *lojtra* ... mn., nar. »lojtrski voz, lojtrnik«; *mrva* ... 5. mn., nar. »žganci«.

Podoben položaj nahajamo v vzhodnoslovanskih jezikih: v mnogih primerih je pomanjkanje oblike ed. značilno samo za enega od pomenov ali rab večpomenske besede, pri čemer je tak pomen ožji, tj. z dopolnilnim smislom in pogosto tudi stilno zaznamovanim. Navedimo nekaj primerov iz beloruščine in ukrajinščine (po podatkih TSBM oziroma SUM): br. *barančyk* ... 3. tol'ki mn. »nevjalikija xvali na vadze« || »nevjalikija kučaravyja voblaki«; *vantropa* ... 2. tol'ki mn. »unutranyja organy grudnoj kletki i žyvata«; *graz'* ... 2. tol'ki mn. »marski abo azerny il, jaki mae lekavyja wlascivascie«; *dysk* ... 2. tol'ki mn. »dyskavaja barana«; *klas* ... 4. tol'ki mn. »dzicjačaja gul'nja ...«; *kosc'* ... 2. tol'ki mn. »astanki, prax, cela njabožčyka«; 4. tol'ki mn. »kubiki abo plascinki z roznaga materyjalu dlja gul'ni«; *niz* ... 5. tol'ki mn. »šyrokiya plasty pracownaga naroda«; ukr. *bereh* ... 4. til'ky mn. »kraji tkanyny, posudu«; *lyce* ... 4. til'ky mn. »ščoky«; *lysycja* ... 4. til'ky mn., dial. »riznoho typu derev''ja ni pristroi, leščata ta in.«; *lisyčka* ... 2. til'ky mn. »veseli iskorky v očax«; *misce* ... 3. til'ky mn. »viddaleni vid centru, central'nyx orhanizacij rajony, orhanizaciji, ustanovy; periferija«; *smišky* »te same, ščo smix 1.2«.

Bolj poredko se zgodi, da kakšen poseben, ožji in stilno zaznamovan pomen ni zvezan z obliko, kakor na primer r. *ulica* ... 3. peren., tol'ko ed. »naselenie domov, naxodjaščixsja na dannoj ulice«, 4. peren., tol'ko ed. »upotrebljaetsja dlja oboznačenija meščanskoj, obyvatel'skoj publiki (ustar., prezrit.)«; r. *fundament* ... 2. peren., tol'ko ed. »baza, opora«; r. *banja* ... 2. peren., tol'ko ed. »žara, parnyj, razgorjačennyj vozdux« (razg.). (Po SU.)

**3.3.2 Oblikovanje specifičnih pomenov**, ki so mogoči samo v oblikah mn. ustreznih besed, predstavlja pomensko-slovnično izpeljavo novih poimenovanj. Ta potek je primerno obravnavati kot prehodni pojav med pomensko izpeljavo (razvoj novih pomenov besede) in morfološko izpeljavo (tvorjenje novih besed). Znano je, da so poti pomenskega razvoja besed neštete. Če smemo govoriti o nekaterih razmeroma redkih modelih metonimičnih pomenskih premikov, pa je tipologija metaforičnih prenosov praktično nemogoča. To pomeni nepredvidljivost pomenov, ki so posledek metaforičnih besednih rab in nasploh nerednost razmerij med osnovnim in izpeljanim pomenom besed. V nasprotju s pomensko izpeljavo se morfološka uresničuje po razmeroma maloštevilnih besedotvornih modelih in je zanjo nasploh značilna razmeroma visoka stopnja rednosti na poti od podstavne do tvorjene besede. V obravnavanem primeru pomensko-slovnične izpeljave poteka oblikovanje novega pomena besede po naliki s pomenom čisto določenih besed, ki nastopajo v specifični slovnični mns. obliki. Novi pomeni, ki se razvijajo pri oblikah samostalniške mn. in so mogoči samo pri teh oblikah, se lahko vežejo s pomenom posameznih skupin mns. besed (kakor so »sestavljene stvari«, »skupnosti česa kot množice«, »snovi, gradiva, jedi«, »sestavljena in daljša dejanja oziroma stanja«, »časovni odseki«). Tako je pomen »akreditivna pisma« pri sln. *akreditiv* mogoč samo pri obliki mn., analogno pomenu mns. samostalnikov *alimenti*, *finance*, *obresti*. Podobno razvojno pot smemo videti pri pomenu mns. oblik *elementi* »bistveni, osnovni del«; *informacije* »celota vednosti o določeni dejavnosti ali področju, namenjena javnosti, podatki«, *logaritmi* »logaritemske tablice, logaritmovnik«; *novice* »časopis«; *novine* »časopis«; *papirji* »zapis, zapisek, navadno pomembnejši«. Po analogiji s pomenom takih mns. samostalnikov, kakor so *klešče*, *škarje*, *vile*, *orgle*, *sani*, *naočniki*, *svisli*, so se razvili posebni pomeni pri oblikah *dile* »podstrežje«; *deske* »gledališki oder, gledališče«; *klepi* »klepalnik«; *krogi* »telovadno orodje iz dveh prosto visečih obročev«; *kodravke* »klešče (za kodranje)«; *lisice* »priprava za vklepanje aretirancev, zapornikov«; *lojtre* »lojtrski voz, lojtrnik«; *noži* »ribežen (za zelje, repo)«;



*okovi* »priprava iz obročev za vklepanje«; *osti* »vilice, s katerimi lovijo ribe«; *planke* »plot«. Po analogiji s sam. *garje* je prišlo do pomenske specializacije oblik mn. *grinte* »garje«; *kraste* »garje«; *mahovnice* »kožno vnetje...«; *norice* »nalezljiva bolezen z mehurčki na koži...«; pod vplivom sam. *hlače* — oblika *gamsove* »hlače iz gamsove kože«; po analogiji s sam. *droži* — *drobtine* »drobno zmlet ali zdrobljen posušen kruh«; *kapljice* — »tekoče zdravilo, katerega količina se za uporabo odmerja s številom kapljic«; *maligani* — »alkoholna pijača«; *mekine* — ti ovoji, odstranjeni z luščenjem, tolčenjem«; po analogiji s sam. *počitnice* — *jutranjice* »del dnevnice, namenjen za zgodnje jutro«; *opravila* — »drobna opravila«; *prazniki* — »počitnice«.

Enako kakor v slovenščini poteka tudi v vzhodnoslovanskih jezikih pomensko-slovnična izpeljava novih poimenovanj, utrjenih v mns. oblikah, po analogiji s pomenom produktivnih razredov mns. samostalnikov. V ponazoritev navedimo nekaj produktivnih pomenskih modelov v ruščini. 1) »Sestavljena in daljša dejanja oziroma stanja«; po pomenski analogiji z mns. samostalniki *xlopoty*, *provody*, *žmurki*, *kozni*, *pominki*, *pjatnaški* ipd. so se ustrezni pomeni razvili pri mns. oblikah *bega*, *vybory*, *kosti*, *karty*, *klassy*, *skački*; prim. tudi mns. oblike *boli*, *sxvatki* ter mns. samostalnice *koliki*, *potugi*, *rody*. 2) »Skupnosti česa kot množice«: po analogiji z mns. samostalniki *vsxody*, *nedra*, *debri*, *zelenja* ipd. so se razvili specifični »prostorski« pomeni mns. oblik *l'dy*, *ovsy*, *peski*, *xleba*; po analogiji s sam. *pis'mena*, *memuary* so se izoblikovali pomeni »celota kot določena skupnost« pri mns. oblikah *zapiski*, *arabeski*, *kuplety*, *noty*, *slova*; po analogiji s sam. *finansy*, *den'gi*, *alimenty* je nastal specifičen pomen mns. oblike *sredstva*: »den'gi, material'nyj dostatok«. 3) »Sestavljene stvari«: ta pomen se je razvil pri mns. oblikah *lesa*, *ustoi* po analogiji z mns. besedami *kačeli*, *kozly*, *podmostki*, *xory* ipd. 4) »Snovi, gradiva«: po analogiji z mns. samostalniki *slivki*, *otrubi*, *očistki* ipd. sta se razvila podobna pomena pri mns. oblikah *kapli*, *otxody*.

3.4 V slovenščini in v vzhodnoslovanskih jezikih je torej dokaj razširjena specifična večpomenskost samostalnikov, katerih eden od pomenov je mogoč samo v obliki mn. Okoliščina, da so lahko posamezni besedni pomeni do kategorije števila v različnih razmerjih, dokazuje globoko in tanko notranjo zvezo med slovarskim pomenom besede in njegovim razmerjem do kategorije števila. Še več, obravnavani primeri pomensko-slovnične izpeljave novih poimenovanj pričajo, da oblike kategorije števila preprosto nekako niso »v skladu« z naravo slovarske-

ga pomena ali ga »odsevajo«, ampak nastopajo kot dejavnik, ki organizira slovarski pomen posamezne variante besede (posameznega pomena besede). Pomensko-slovnične mns. variante se oblikujejo kot samosvoje »posnemanje« pomenskih variant besed po mns. besedah — posnemanje tako glede slovarskega pomena variante kakor tudi glede slovnične oblikovne izvedbe.

3.5 Obravnavane pomensko-slovnične nalike z mns. samostalniki »znotraj« besede so dovolj zanimive v zvezi z nastankom mns. samostalnikov. Razvoj posebnih pomenov, ki so zvezani predvsem z oblikami mn. ustreznih besed, in nato pomensko-slovnična osamosvojitve takih variant besed vodi v oblikovanje novih mns. samostalnikov. Sinhroni pristop (v danem primeru slovarništvo) nahaja posamezne besede v različnih fazah tega razvoja: od komaj opaznega pomenskega premika v oblikah mn. do popolne homonimne osamosvojitve. Osnovne točke stopnjevanja bi bile tele:

1. Pomenski premik, ki ga slovarji ne beležijo. P. A. Soboleva na primer upravičeno opozarja na samosvojost pomena oblik mn. *doždi*, *zuby* nasproti oblikam ed. (oblika *doždi* ne pomeni »dež plus dež«, ampak »dolgotrajen dež, deževje«; oblika *zuby* pa ne preprosto »veliko zob« ampak »človekov ali živalski organ«),<sup>17</sup> vendar razlagalni slovarji kot bolj splošeni opisi besedišča takih odtenkov ne beležijo.

2. Nekoliko večji pomenski premik, ki ga tudi razlagalni slovarji beležijo kot »odtenek« ali »rabo« (ki sledi znaku || ali |). Pomenska varianta sln. *brdo*, ki se realizira v obliki mn., na primer v SSK J ni podana kot samostojni pomen, ampak kot odtenek: // mn. »v podolgovate vzpetine razčlenjena pokrajina«; kot mns. nastopa v nekaterih sobesedilih sln. *črevo*; *prim.* (po SSK J): *črevo* ... / mn. *kupil je suha čreva*. V SSK J gl. tudi slovarniško obravnavo besed *arkada*, *četa*, *draž*, *duh*, *grinta*, *kravica*, *led*, *mekina*, *mik*, *novica*, *nož*, *popravilo* idr.

3. Še večji je pomenski premik, ki ga slovarji beležijo kot poseben pomen (ponazorilno gradivo je podano v 3.3.1 in 3.3.2).

4. Naposled pa z mns. obliko zvezana pomensko-slovnična varianta besede izgubi smiselno razmerje z drugimi pomeni besede in postane samostojna mns. beseda. Tak je izvor ruskih mns samostalnikov *vorota*, *vybory*, *dux*, *klešči*, *laty*, *očki*, *rody*, *xory*, *časy*. Pomensko-slovnično osamosvojitve lahko spremlja sprememba naglasnega vzorca besede oziroma razlika v pregibanju. Prim.: *ves*, mn. *vesá* — mns. *vesý*; *vórot*, mn.

<sup>17</sup> P. A. Soboleva, Slovoobrazovatel'naja polisemija i omonimija, Nauka, Moskva 1980, str. 140.

*óroty* — mns. *voróta*; *dux*, mn. *dúxi* — mns *duxí*; *xor*, mn. *xóry* in *xorý* mns. *xóry*.

Razliko posebnega pomena samostalnika, ki je mogoč samo v obliki mn., smemo tedaj obravnavati za enega od virov mns. samostalnikov. Seveda pa je pogoj take izpeljave posebna pomenska vrednost mns. oblik: specializirajo se za izražanje nekaterih posebnih vrst skupnega množinstva.

3.6 Pomenska specializacija mns. oblik ustvarja pogoje ne le za pomensko-slovnično izpeljavo, ampak tudi za čisto oblikoslovno tvorbo mns. samostalnikov. Nove predstave, ki so pomenom mns. samostalnikov kategorialno blizu, se po naliki oblikujejo kot mns. besede. Tak izvor mns. zunanosti je pri novih besedah in sposojenkah s skupnim imenom »hlače«: sln. *bermude*, *bikinke*, *kapbojke*, *minimalke*; vzh. slov. *džinsy*, *kaľsony*, *pantalony*, *plapki*, *rejtuzy*, *trusiki*, *trusy*, *šarovary*, *šorty*; br. *majtki*, *nagavicy*, *spodniki*. Analogen je izvor mns. oblike pri samostalnikih s pomenom »časovni odsek«, pa tudi »obred (ki je v zvezi z določenim časom)«: r. *sutki*, br. *sutki*; vzh. slov. *imeniny*, *pominki*; r. *rodiny*, br. *radziny*; r. *krestiny*, br. *xrès'biny*, *krysciny*; r. *smotriny*, br. *agledziny*, ukr. *rozhljadiny*; br. *zaručany*; vzh. slov. *kanikuly*, *vakacii*. Prim. tudi nekatera vzhodnoslovanska poimenovanja »sestavljenih stvari«: br. *arèli*, ukr. *oreli*, *leščata*; r. *xodiki*, *tiski*; vzh. slov. *kuranty*, *kandaly*, *ploskogubcy*. Očitno pa lahko govorimo o nekoliko večji produktivnosti mns. oblik v vzhodnoslovanskih jezikih kakor v slovenščini. V tem pogledu je poučno sledenje mns. modelu pri nekaterih sposojenkah, ki v izvornem jeziku niso mns. samostalniki. Vzh. slov. *kozly* na primer izvira iz p. *koziel* (ed.), ki je spet kalk po n. *Bock* (tudi ed.). Prim. tudi vzh. slov. mns. obliki *debaty*, *džungli* z agl. *debate*, *jungle* (ed.); vzh. slov. mns. obliko *šory* s sr. vis. n. *geschirre* (ed.); vzh. slov. mns. obliko *miazmy* iz gr. *miāsma* (ed.) po posredovanju n. *Miasma* (tudi ed.).

3.6.1 Za produktivnost mns. modelov v vzhodnoslovanskih jezikih govori tudi vrsta konverzivov s skupnim pomenom »denar, izplačila«. Prim. r. *otpusknye*, *sutočnye*, *komandirovočnye*, *severnoye*, *avtorskie*, *premiál'nye*, *čaeoye*, *komissionnye* itn. V zvezi s pridevniškim izvorom takih samostalnikov je zanimivo opozoriti še na en v vzhodnoslovanskih jezikih produktiven model samostalnikov, ki težijo v mns. razred — posamostaljeni pridevniki v biološkem poimenovanju (kot poimenovanju taksonov v sistematiki rastlin in živali). Prim. br. *iglaskuryja* (*iglokožci*), *nasjakomyja* (*žuželke*), *mlekakormčyja* (*sesalci*), *pakrytanasenyyja* (*kritosemenke*), ukr. *zemnovodni* (*dvoživke*), *kvitkovi* (*coetnice*), *najpro-*

*stiši (praživali), paporotovy (praprotnice), xrebetni (vretenčarji), r. pre-smykajuščiesja (plazilci), sumčatye (vrečarji).* Kakor vidimo, ustrezajo vzhodnoslovanskim konverzivom slovenske samostalniške označbe, ki se uporabljajo predvsem v obliki mn. (navadno množina, kakor zanje pravi SSK J). Podobne samostalniške označbe v biološkem poimenovanju so tudi v vzhodnoslovanskih jezikih: *lišajniki (lišaji), molljusk (mehkužci), xiščniki (roparice) itd.* Rabljene kot poimenovanja taksonov, nastopajo v obliki mn. in torej prav tako težijo v razred mns. samostalnikov. Vendar pri tem taka imena ne postanejo mns. samostalniki, ker je enoštevila paradigma tokrat zvezana z enim samim pomenom ustreznih leksemov. Očitno spadajo izpridevniška poimenovanja taksonov v mns. razred v večji meri kakor samostalniška tipa *xiščniki* ali *lisicy*. Konverzija, ki na eni strani loči take izraze od pridevnikov, na drugi pa zoži paradigmo števila, ustvarja pomensko-slovnično podlago za njihovo specilizacijo v vlogi označb bioloških izrazov, to pa spet večja produktivnost in rednost tega modela v vzhodnoslovanskih jezikih.

4.0 V obravnavanih slovanskih jezikih lahko pri mns. samostalnikih opazujemo dva nasprotna poteka. Na eni strani smo priče potekom postopnega oženja paradigme števila pri vrsti samostalnikov (oziroma njihovih pomenskih variantah) — se pravi razvoju samostalnikov v smeri mns. imen. Na drugi strani pa je nasprotna smer: odprava omejitev v oblikah števila, pojavljanja oblik ed. pri samostalnikih, ki so bili prej mns. imena. Zadnji potek je pogojen z naliko: zavoljo nujne prevlade paradigme z nasprotjem števil. Navedeni poteki ustvarjajo precejšnjo variantnost samostalnikov glede kategorije števila. Pri tem pa sinhroni slovarski podatki ne omogočajo vedno opredelitve smeri in perspektive v tekmovalju variant vsakega konkretnega primera. Prim. nekatera beloruska in ukrajinska dejstva: br. *vagi — vaga (tehtnica), vantroby — vantroba (trebuh), vysewki — vysewka (otrobi), vjarški — vjaršok (sladka smetana), lancugi — lancug (spone), lasunki — lasunak (sladkarije), lupiny — lupina (olupki), makarony — makarona (makaroni), nelady — njalad (nezgode), pletki — pletka (spletke), trybuxi — trybux (trebuh), ukr. veršky — veršok (sladka smetana), koľky — koľka (kolika), nelady — nelad (nezgode), peresudy — peresud (obrekovanje), potruxy — potrux (drob, trebuh), poxorony — poxoron (pogreb), prypasy — prypas (zaloga, živila), prysmerky — prysmerk (mrak), sutinky — sutinok, sutin' (mrak) idr.*

4.1 Hkrati s tem pa navedeni poteki funkcionalno niso istovetni. Od mik do mns. razreda navadno ni zvezan s spremembo besednega pomena.

Taka je na primer pojavitev ruske prostorečne in narečne oblike *konserva* (nasproti knjižni mns. obliki *konservy*): pogojuje jo samo slovnična nalika in ni zvezana s posebnim pomenom nove variante. Pri gibanju v smeri mns. razreda, tj. pri poteku zožitve paradigme števila, pa gre nasprotno za pojav, ki je navadno zvezan z izražanjem določenih posebnih pomenov (gl. 3.3.1 in 3.3.2). Zavaljo funkcionalne obremenjenosti smemo zadnji potek šteti v knjižnih jezikih za bolj pomemben in perspektiven (v primerjavi z izpeljavo oblik ed. k mns. samostalnikom).

**5.0** Obravnavano gradivo nam omogoča konkretizirati nasprotje razredov eds. in mns. samostalnikov (gl. 2.3). V tem pogledu je poučna nesomernost ene in druge skupine do ustreznih oblik nasprotnega števila, tj. na eni strani razmerje eds. samostalnikov do možnosti ustreznih oblik mn. in na drugi razmerje mns. samostalnikov do ustreznih oblik ed. Eds. samostalniki ob oblikovanju predstav o števnosti ustreznih denotatov premagujejo nemogućnost tvorjenja oblik mn. (r. *nefti*, *alternativy* ipd.) in tako razvijajo troštevlnost. V razredu mns. samostalnikov pa se nasprotno kaže težnja po odpravi ustrezne zveze oblik mn. in ed., ker nastopa mns. oblika kot sredstvo pomensko-slovnične in besedotvorne izrazitve določenih posebnih pomenov, ki v vzgibih, s poglobljanjem pomenskih razlik lahko postanejo posamezne samostojne besede, homonimne oblikam mn. osnovnih samostalnikov (prim. r. *klešči* — mn. od *klešč* in mns. *klešči*; *časy* — mn. od *čas* in mns. *časy*). Če je torej za eds. samostalnike možnost nasprotne oblike v prihodnosti, spadajo ustrezne oblike mns. samostalnikov v preteklost ali sedanjost, v perspektivi pa se kaže težnja po pomenski in oblikovni razmejitvi mns in troštevlnih oblik.

**6.0** Obravnava mns. samostalnikov v slovenščini in vzhodnoslovanskih jezikih na podlagi pomensko-slovničnih variant besed, kjer je določen pomen besede značilno zvezan s (popolno ali delno) zamejenostjo paradigme na oblike mn., dovoljuje narediti nekatere sklepe glede narave mns. samostalnikov. Nastanek mns. samostalnikov je v obravnavanih jezikih zvezan s poteki posebne večpomenskosti samostalnikov, kjer postane eden od pomenov besede mogoč šele v obliki mn. Taka večpomenskost je prehodni pojav med pomensko izpeljavo (razvoj novega pomena besede) in morfemsko izpeljavo (oblikovanje novega pomena besede) in se lahko obravnava kot pomensko-slovnična izpeljava novih poimenovanj.

V obravnavanih jezikih lahko govorimo o dveh osnovnih virih mns. samostalnikov: 1) večpomenskosti samostalnikov, ki s poglobljanjem raz-



lik med posameznimi pomeni znotraj besede pogosto prerašča v homonimijo mns. samostalnika ter oblike mn. k troštevlni paradigmi; 2) morfološki izpeljavi novih označb po besedotvornih modelih, ki so slovnično izraženi v obliki mns. samostalnika (pa tudi izrazitev sposojenk po oblikoslovnih mns. vzorcih). Pojavitev mns. samostalnika sloni obakrat na navzočnosti razmeroma rednih (tipičnih) pomenov, ki so mogoči samo v obliki mn. samostalnika.

Podatki normativnih slovarjev obravnavanih jezikov dovoljujejo govoriti o nekoliko širši zastopanosti mns. samostalnikov v vzhodnoslovenskih jezikih kakor v knjižni slovenščini.

Prevedel Vlado Nartnik  
Univerza v Budimpešti

#### LEKSIKOGRAFSKI VIRI

- Bulyka — A. M. Bulyka, Dawnija zapazyčanni belaruskaj movy, Navuka i tэхnika, Minsk, 1972.
- Dalj — V. Dal', Tolkovyj slovar' živogo velikorusskogo jazyka, pod red. prof. I. A. Boduena de Kurtene, t. I—IV, SPb., 1903—1909.
- Nosovič — I. I. Nosovič, Slovar' belorusskogo narečija, SPb., 1881.
- SU — Tolkovyj slovar' russkogo jazyka, pod red. D. N. Ušakova, t. I—IV, M., 1934—1940.
- SUM — Slovnyk ukrajins'koji movy, t. 1—10, Naukova dumka, Kyjiv, 1971—1979...
- Trubačov — Etimologičeskij slovar' slavjanskix jazykov. Praslavjanskij leksičeskij fond, pod red. ěl.-korr. An SSSR O. N. Trubačeva, vyp. 1—7, Nauka, Moskva, 1974—1980...
- TSBM — Tlumačal'ny slovník belaruskaj movy, t. 1—4, Navuka i tэхnika, Minsk, 1977—1980...
- Vasmer — M. Fasmer, Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka, perevod s nemckogo i dopolnenija O. N. Trubačeva, t. I—IV, Progress, Moskva, 1964—1973.
- Bezljaj — France Bezljaj, Etimološki slovar slovenskega jezika, prva knjiga, Ljubljana, 1976...
- Plet. — M. Pleteršnik, Slovensko-nemški slovar, 1—2, Ljubljana, 1894—1895.
- SSKJ — Slovar slovenskega knjižnega jezika, 1—3, Ljubljana, 1970, 1975, 1979...

#### РЕЗЮМЕ

Существительные Plt, а также существительные Snt в словенском и восточнославянских языках рассматриваются как проявления лексико-грамматической (классификационной) природы категории числа. Грамматическая семантика числа является категорией, организующей лексическую семантику имени существительного. Отнесенность существительного к одному из трех основных классов в зависимости от полноты-неполноты парадигмы числа (l. существи-

тельные с полной парадигмой числа; 2. существительные Snt; 3. существительные Plt) представляет собой результат отображения объективных характеристик денотата на семантико-грамматической структуре языка. Формирование ряда определенных значений существительных нередко коррелирует с сужением или расширением их числовой парадигмы (связь некоторых значений существительных только с формой мн. ч.; появление формы мн. ч. у существительных Snt в связи с развитием у них новых значений, допускающих счет).

По отношению к существительным Snt, класс Plt является маркированным членом оппозиции; для существительных Plt характерны большая определенность лексического состава, более отчетливая противопоставленность существительным с полной парадигмой числа, а также тенденция к углублению указанной противопоставленности.

Внутриязыковыми предпосылками формирования группы существительных Plt являются облигаторность и семантическая самостоятельность субкатегории мн. ч. Генезис существительных Plt в рассматриваемых языках связан с процессами специфической полисемии существительных, при которой одно из значений лексемы становится возможным только в форме мн. ч. Полисемия такого рода представляет собой явление промежуточное между семантической деривацией (развитие нового значения слова) и деривацией морфемной (образование нового значения слова) и может рассматриваться в качестве семантико-грамматической деривации новых обозначений.

Можно говорить о двух основных источниках существительных Plt в рассматриваемых языках: 1. указанная полисемия существительных, которая во многих случаях, по мере углубления различий между отдельными значениями внутри лексемы, перерастает в омонимию существительного Plt и формы мн. ч. с полной числовой парадигмой; 2. морфемная деривация новых обозначений по словообразовательным моделям, имеющим грамматическое оформление существительного Plt (а также оформления заимствований по морфологическим образцам Plt). В обоих случаях предпосылки появления существительного Plt создаются наличием в языках относительно регулярных (типовых) значений, возможных только в форме мн. ч. существительного.

Данные нормативных словарей рассматриваемых языков позволяют говорить о несколько более широкой представленности существительных Plt в восточнославянских языках по сравнению с литературным словенским языком.

## PREŠEREN IN BIDERMAJER

Ob navezavi na tezo Miroslava Krleže o tem, da je »štimunga« Prešernove Zdravljice bidermajerska, poskuša razprava ugotoviti, kakšen je pravi literarno-zgodovinski pomen te oznake. Na tej podlagi raziskuje, katere Prešernove pesmi je mogoče razlagati s pomočjo literarno-estetskih značilnosti bidermajerja, in se v sklepu vrne k vprašanju, ali spada mednje tudi Zdravljica.

Starting from Miroslav Krleža's thesis that the *Stimmung* of Prešeren's *Zdravljica* is Biedermeier, and trying to find out what this term really means in literary history, the article investigates which poems by Prešeren can be explained by means of the aesthetic characteristics of Biedermeier and, finally, returns to the question whether *Zdravljica* is one of them.

Slovenska literarna zgodovina se doslej ni spraševala o tem, kako pojem bidermajer uporabiti za Prešernovo poezijo, se pravi za razlago vsaj nekaterih tekstov, plasti in značilnosti te poezije. Kaj takega je bilo nemogoče že zato, ker pojmu nasploh ni posvečala skoraj nobene pozornosti — v očitnem nasprotju s številnostjo raziskav, ki so se o literaturi bidermajerja zvrstile v evropski literarni vedi zadnjih desetletij.<sup>1</sup> Seveda je vnaprej očitno, da bi se morebitno zanimanje za slovenski literarni bidermajer moralo osredotočiti na slovstveno dogajanje v letih 1815 do 1848; v tem okviru bi se neogibno srečevalo predvsem z vprašanjem o bidermajerskih prvinah v pesniškem delu Franceta Prešerna, morda pa tudi njegovih manjših sodobnikov. Toda iz razumljivih razlogov se to ni zgodilo, interes za odkrivanje bidermajerja v slovenski literaturi so morale zbuditi šele spodbude, ki prihajajo iz umetnostnozgodovinskih raziskav, tako evropskih kot že tudi slovenskih.<sup>2</sup>

<sup>1</sup> Današnje stanje raziskav evropskega literarnega bidermajerja je razvidno iz sintetičnih leksikonskih obravnav tega pojma, npr. v delih: Garland Henry and Mary, *The Oxford Companion to German Literature*, Oxford, Clarendon Press, 1976; Frenzel Herbert A. und Elisabeth, *Daten deutscher Dichtung: Chronologischer Abriss der deutschen Literaturgeschichte*, Bd. II, Vom Biedermeier bis zur Gegenwart, Köln, Kiepenheuer, 1966; *Encyclopedia of Poetry and Poetics*, ed. by Alex Preminger, Princeton 1965; *Handlexikon zur Literaturwissenschaft*, herausgegeben von Diether Krywalsky, München, Ehrenwirth 1976. V teh delih je najti tudi bibliografijo temeljne strokovne literature.

<sup>2</sup> Iz tuje strokovne literature je na tem mestu mogoče opozoriti samo na zbornik *Dunajski bidermajer* (1981) avstrijskih avtorjev, ki je izšel v slovenskem prevodu ob razstavi dunajskega bidermajerskega slikarstva, pohištva in uporabne umetnosti v Ljubljani (Narodna galerija, 1981). Zbornik vsebuje tudi razpravo o bidermajerju v glasbi, izpušča pa področje literarne umetnosti. Od umetnostnozgodovinskih razprav o bidermajerju v slovenskem slikarstvu je po-

Medtem ko v slovenski literarni zgodovini ni mogoče najti pravih nastavkov za obravnavo bidermajerja v Prešernovem pesniškem delu, se kot bolj ali manj naključno, verjetno pa tudi kot doslej edino izhodišče vanjo ponuja misel, ki jo je formuliral Miroslav Krleža leta 1953 v članku O nekim problemima enciklopedije. Razpravljajoč o temah, ki bi jih morala Jugoslovanska enciklopedija obravnavati iz nove perspektive, je Krleža zapisal tole primerjavo: »Zgodovina vstaj bo dala v Enciklopediji natančno podobo dejstev tega do danes tako slabo raziskanega obdobja, ko se je graničarsko ljudstvo našega revnega »Soldatenlanda« razredno-zavestno skozi stoletja bojevalo zoper fevdalizacijo od Zemuna do Varaždina in Senja. Spričo tega sta ilirizem ali štimunga Prešernove zdravljice: bidermajerski *mélange à la Jakob Frass*.«<sup>3</sup> Za boljše razumevanje Krleževe oznake je potrebno upoštevati še odstavke o hrvaškem bidermajerju, ki jih je zapisal leta 1959 v članku Iz hrvatske kulturne historije.<sup>4</sup> Tu je izrecno poudaril, da se bidermajer po njegovem mnenju sklada z obdobjem ilirizma; v literaturi ga predstavljajo na primer Vrazove Djulabije in ljubezenska lirika bana Jelačića. Krležev namig na Prešerna je potrebno torej razumeti v tem smislu, da je v njegovi Zdravljici najti podobne sledove bidermajerja kot v sočasni hrvaški literaturi, zlasti v pesništvu Stanka Vraza. S tem se pa Krleževa oznaka že spreminja v problem, ki zadeva neposredno slovensko literarno zgodovino oziroma prešernoslovje. Iz prvotne esejistične formulacije ga je mogoče prevesti v določnejše vprašanje o tem, ali je Prešernovo Zdravljico zares potrebno po veljavnih literarnozgodovinskih spoznanjih postavljati v območje bidermajerja; nato pa, ali je kaj takega mogoče storiti še z drugimi Prešernovimi teksti.

Na prvi pogled je očitno, da o pravilnosti zastavljenega vprašanja in možnosti odgovorov nanj odloča predvsem pomen, ki ga daje pojmu bidermajer sodobna literarna veda. Tu pa že ni mogoče mimo dejstva, da se

trebno upoštevati pregled dr. Naceta Šumija o slikarjih naše romantične dobe (objavljeno v zborniku Obdobje romantike v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, Ljubljana 1981) in razpravo dr. Ivana Sedeja na isto temo (spremna beseda h knjigi Prešeren, Pesmi, Ljubljana 1981).

<sup>3</sup> V originalu: »Historija ustanaka dat će u Enciklopediji egzaktnu sliku fakata tog, do danas tako slabo ispitanog perioda, kada se graničarski narod našeg bijednog 'Soldatenlanda' klasno-svjesno stoljećima borio protiv fevdalizacije od Zemuna do Varaždina i Senja. Spram toga ilirizam ili štimunga Prešernove zdravice: bidermajerski su *mélange à la Jakob Frass*.« (M. Krleža, O nekim problemima enciklopedije, prvič objavljeno v Republiki 1953, I, št. 2-3, 109—132, ponatisnjeno v izdaji Eseji V, Sabrana djela 23, Zagreb 1966, 155—203). Na citirano mesto me je ljubeznivo opozoril akademik dr. Bratko Kreft.

<sup>4</sup> Članek je bil najprej objavljen v Republiki 15. 1959, št. 7-8, str. 1—5, 10, 19—20, 21—22; ponatisnjen pa v izdaji Eseji III, Zagreb 1963.

način, kako pojmuje bidermajersko kulturo in literaturo Krleža, v nekaterih pogledih močno odmika od pojmovanja, ki ga je o bidermajerju izdelala novejša evropska umetnostna in tudi literarna zgodovina. Krleža je svoje pojmovanje bidermajerja natančneje opredelil v odstavkih o hrvaškem bidermajerju; tu je v ospredje postavil tezo, da je »naš domači bidermajerski stil provincialna, dunajska varianta francoskega meščanskega stila«, nato pa je bistvo bidermajerja povezal s prvotno podobo Gottlieba Biedermaierja, v katerem je Ludwig Eichrodt leta 1855 po Krleževih besedah simboliziral »tip dobrodušnega, bedastega malomeščana, političnega filistra, ubogljivega podložnika, omejenega provincialnega šolmaštra«; ta oznaka je omogočila Krleži, da je tudi hrvaški bidermajer časovno postavil »v romantično obdobje porajanja naše filistrske civilizacije« in mu za socialno podlago določil »štacunarje, kramarje, trgovčiče, provincialno birokracijo in zaostalo bedno plemstvo«.<sup>5</sup>

Pomen, ki ga Krleža daje pojmu bidermajer, sledi še prvotni rabi, ki se je po Eichrodtovi parodiji na filistrsko pobožnjaškega šolmoštra udomačila v drugi polovici 19. stoletja; bila je torej utemeljena v radikalnem političnem in socialnem liberalizmu tega časa oziroma v njegovi kritiki apolitičnega, konservativnega, idilično patriarhalnega malomeščanstva prejšnje dobe. Ta prvotni, izrazito aktualistični pomen bidermajerja je resda izhodišče tudi sodobnemu pojmu, kot ga poznata umetnostna in literarna veda, vendar v bistveno spremenjeni podobi. Iz oznake z negativnim ali vsaj slabšalnim pomenom se je že pred desetletji spremenil v samostojno umetnostno-stilno kategorijo, ki naj ima nevtralno historično vsebino, morda pa tudi svoje posebne, pozitivno označene stilne poteze. S tem je pojem bidermajerja doživel podobno usodo, kot so jo prav tako okoli leta 1900 bili deležni pojmi barok, rokoko in manierizem; tudi ti so se iz pejorativnih oznak spremenili v veljavne umetnostno-stilne kategorije, potem ko se je izkazalo, da lahko kljub svoji ideološki obremenjenosti obsežejo umetniške vrednote posebne historične vrste. Bidermajer morda ne seže na isto vrednostno raven, kamor je umetnostna, za njo pa tudi literarna veda postavila barok, rokoko in manierizem, vendar pa je v spremembi njegovega pomena zaznati soroden pojmovni proces, ki je iz začetne slabšalne oznake prav tako pripeljal do končnega historično-stilnega pomena. Pri bidermajerju so stopnje tega poteka celo izjemoma vidne — takoj po letu 1900 je postal pozitivna stilna oznaka za pohištvo in notranjo opremo obdobja 1815 do 1848, okoli leta 1910 je sledil prenos pojma na področje slikarstva, kjer se

<sup>5</sup> O. m., 399—400.



je pričelo razpravljati o slikarskem bidermajerju kot o posebnem likovno-stilnem sestavu; končno se je okoli leta 1930 in po njem formiral še pojem literarnega bidermajerja, kar je pomenilo, da je odslej mogoče govoriti tudi o bidermajerju v literaturi brez pejorativnega prizvoka, kot o možnem nosilcu posebnih literarno-estetskih značilnosti, kvalitet in vrednot.

Resda ta proces še ni dokončan, kljub temu je pa iz njegovih temeljnih črt mogoče razumeti razliko, ki deli Krleževo pojmovanje bidermajerja od pomena, ki ga je pojem dobil v umetnostni in literarni vedi. Za Krležo bidermajer očitno še ni samostojna umetnostno-stilna ali vsaj kulturno-zgodovinska kategorija s svojimi lastnimi vrednotami; iz njegove primerjave bidermajerja s sočasno francosko umetnostjo je celó razvidno, da ga ima za nesamostojen, odvisen in epigonski pojav, saj vidi v njem izključno samo »provincialno, dunajsko varianto francoskega meščanskega stila«. Vpliv francoske in tudi angleške umetnosti prvih desetletij 19. stoletja na južnonemški in avstrijski bidermajer je seveda dejstvo, vendar je ravno v Krleževem poudarjanju tega vpliva opaziti že tudi razloge za podcenjevanje bidermajerskih umetnostno-literarnih oblik. Razlogi so pretežno ideološki, zadevajo pa politično-socialno oceno bidermajerja — ta se v tej oceni prikazuje predvsem kot kultura avstrijske družbe v času predmarca, pod Metternichovo vlado, kar pomeni, naj bi omejenost in slabost bidermajerske kulture razlagali predvsem z dejstvom, da se je skoznjo artikuliral »duh« nerazvitega, nesamostojnega in konservativnega meščanstva, ki se je pustilo docela obvladati politično-socialnemu sistemu evropske restavracije. Vendar je znotraj takšne ocene opaziti že tudi prvine, ki opozarjajo na njeno politično-socialno nezadostnost. Avstrijsko meščanstvo pod Metternichom je bilo socialno in politično resda manj razvito od francoskih ali angleških srednjih slojev tega obdobja, vendar ni mogoče prezreti, da je v zameno za omejene politično-socialne možnosti postalo socialnokulturna podlaga močni intelektualni in umetniški tvornosti — predvsem seveda v glasbi, deloma v filozofiji, pa tudi v likovni umetnosti in literaturi. Imena Grillparzerja, Raimunda, Nestroya in Stifterja opozarjajo, da je avstrijska literatura v primerjavi s tem, kar je bila še proti koncu 18. stoletja, prav v času Metternichove vladavine dosegla svoj vrhunec, resda ne kot očitna opozicija zoper restavracijo, pač pa kot zapletena reakcija na njene socialno utesnjujoče norme. Vseh tvorb te kulture seveda ni mogoče razglasiti za bidermajer, kar je očitno zlasti v glasbeni umetnosti, vendar pa tudi tistega, čemur umetnostna in literarna zgodovina pravita avstrijski umetnostno-literarni bidermajer, ni mo-

goče izvzeti iz splošnega kulturnega sestava z njegovimi posebnimi vrednotami.

V zvezi s tem pa se že določneje kaže, da je tudi bidermajer kot vsa veljavna kultura tega časa nadaljevanje napredne meščanske kulture 18. stoletja, saj se z mnogimi svojih sestavin razkriva kot dedič ne le poznega baroka in rokokoja, ampak predvsem klasicizma, razsvetljenstva, sentimentalizma in predromantike. Najnazorneje se takšna povezanost razkriva v genezi dunajskega in Münchenskega slikarskega bidermajerja, ki mu je vzore mogoče iskati v baroku, holandskem slikarstvu 17. stoletja, francoskem meščanskem slikarstvu 18. stoletja, pa tudi v francoskem klasicizmu za časa revolucije in Napoleona, nazadnje še v angleškem slikarstvu okoli leta 1800 in po njem. Da slikarski bidermajer ni samo eklektičen povzetek takšnih elementov, je izpričano z dejstvom, da so se povezali v izvirno, s posebnimi likovnimi vrednostmi označeno celoto v delu Waldmüllerja, Jakoba Alta, Spitzwega ali Amerlinga, ki jim celo ob velikih francoskih sodobnikih gre dovolj vidno mesto v okvirih sodobnega evropskega slikarstva.

Vse to naj bi načelno veljalo tudi za literaturo bidermajerja, čeprav se ravno zaradi posebne narave besedne umetnosti umetniško-estetska problematika pojma močno komplicira. Posledica je ta, da literarna veda bidermajerja v literaturi še ni opredelila s tisto določenostjo, ki velja predvsem za slikarski, še bolj pa za pohištveni ali dekoracijski bidermajer. Spričo zapletenosti vprašanja, kaj bi utegnilo v literaturi srednje Evrope med leti 1815–1848 upravičeno obveljati za bidermajer, je literarna zgodovina v zadnjih desetletjih razvila več pojmovanj, ki se včasih med sabo dopolnjujejo, še pogosteje pa križajo. Prav zato nobenega ni mogoče apriori izključiti iz razprave o tem, kako je z bidermajerjem v slovenski literaturi, predvsem pa kakšen je njegov delež v razvoju, sestavi in posebnosti Prešernove poezije.

Krleža je poskušal to vprašanje odpreti z opozorilom na bidermajerske sestavine v Prešernovi Zdravljici. Opreديل jih je sicer z nedoločnim izrazom »štimumga«, vendar je iz konteksta videti, da pripisuje Prešernovi pesmi vsaj nekatere tistih lastnosti, ki jih je tradicionalni, predznanstveni, zgolj negativni ali vsaj slabšalni pojem bidermajerja imel za tipične — v Krleževi slikoviti primerjavi Zdravljice s trdo, krvavo in težko stvarnostjo takratne »vojne krajine«, se »štimumga«, ki da je značilna za Prešernovo Zdravljico, nedvomno kaže kot idilična, meščansko naivna ali celo filistrska. Od tod se literarni vedi ponuja vrsta pomembnih vprašanj — od tega, ali Krleževa oznaka ustreza dejanski na-

ravi Prešernove poezije, do vprašanj o tem, ali je Zdravljico kakorkoli mogoče spravljati v zvezo z bidermajerjem, in končno, ali je kaj takega potrebno storiti z drugimi Prešernovimi teksti.

Za pojasnitev takšnih zapletenih vprašanj se v sodobni literarni vedi ponuja vsaj troje različnih pojmovanj bidermajerja, ki jih je vsa mogoče aplicirati na slovensko literarno gradivo, čeprav z različnim uspehom. Najširši pomen je tisti, ki ga je morda najprecizneje razložil ameriški komparativist Virgil Nemoianu v razpravi *Is there an English Biedermeier?*, objavljeni leta 1979.<sup>6</sup> Avtor izhaja iz ugotovitve, da je tradicionalni pojem literarnega bidermajerja, ki obseže od slikarjev Spitzwega in Waldmüllerja, od piscev pa Mörikeja, Stifterja, Reuterja in druge, preozek, to pa zato, ker pripisuje bidermajerju povprek in počez zgolj tele lastnosti: sentimentalnost, resignacijo, intimnost, družinskost in podobno. Namesto tega je potrebno bidermajer razširiti v epohalno literarno oznako za evropsko literaturo v obdobju 1815—1848, kar pomeni, da je bidermajer — po izrecnem avtorjevem priznanju — pravzaprav sinonim za pozno romantiko. Bidermajer naj ne bi bil kaj drugega kot ime za romantiko, ki je iz prvotne faze okoli leta 1800, ko jo je še prešinjalo žar zagnanega, k absolutnemu težečega subjektivizma, prešla v svojo umerjeno fazo, se prilagajala razumu in stvarnosti, se vračala k razsvetljenstvu in meščanskosti; skratka, bidermajer naj bi bil samo drugo ime za pozno, »ukročeno« romantiko. Takšnemu bidermajerju naj bi po Emoianovem mnenju pripadali skoraj vsi vidnejši avtorji visoke in pozne angleške romantike — od zrelega Coleridgea in Wordswortha prek poznega Byrona z njegovim Don Juanom do nekaterih Keatsovih od; predvsem pa Scott s svojimi historičnimi romani, ki da so prototip meščansko racionalizirane romantike, in ne nazadnje Jane Austin. Edini vidnejši avtor, ki je ostal zvest pravi romantiki, naj bi bil Shelley.

Kritičnemu pogledu se ob opisanem pojmovanju bidermajerja ponuja ugovor, da je seglo preširoko, s tem pa zabrisalo vse specifične bidermajerske značilnosti. V svoji splošnosti je postalo sinonim za tisto, kar se v literarni zgodovini imenuje bodisi pozna romantika bodisi postromantika. Prav s takšno sinonimno rabo pa postaja pojem bidermajerja odveč, saj je neraben za oznako literarno-estetskih elementov, ki naj bi

<sup>6</sup> Virgil Nemoianu, *Is there an English Biedermeier?*, *Canadian Review of Comparative Literature*, Winter 1979, str. 27—45.

Zanimivo je, da je že pred Nemoianujem izenačil bidermajer s pozno romantiko D. Tschizewskij v delu *Vergleichende Geschichte der slavischen Literaturen* (1968). Tu je v bidermajer, ki mu je isto kot pozna romantika, od ruskih avtorjev uvrščen Tjutčev, od poljskih pa Norwid.

jim bil od vsega začetka namenjen. S tem se seveda kaže neprimeren tudi za raziskovanje eventualnih bidermajerskih elementov v Prešernovi poeziji. V primerjavi s pesniki, k jih Nemoianu šteje v bidermajer zaradi očitno poznoromantičnih potez, bi morali prišteti vanj precejšnje število Prešernovih tekstov, v katerih je opaziti umirjeno, k stvarnosti in razumnosti obrnjeno romantičnost, ki se izteka v elegično resignacijo — in takšna je ne le večina Prešernovih pesmi po letu 1840, ampak že tudi vrsta sonetov, balad in drugih pesniških besedil od Krsta pri Savici naprej. Za razumevanje Prešernovega pesniškega razvoja s tem ne bi bilo doseženo kaj bistvenega, saj je literarna zgodovina procese, ki so potekali znotraj njegove poezije po letu 1830, že podrobno razčlenila s pomočjo pojmov klasična romantika, visoka romantika in pozna romantika, ki se z njimi da razložiti tudi vse tisto, kar opozarja na uplah, umiritve ali racionalizacijo pesnikovega romantičnega subjektivizma.

Drugo pojmovanje, ki ga je potrebno preskusiti na gradivu Prešernovega pesniškega dela, se je uveljavilo predvsem v nemški literarni zgodovini in je namenjeno razlagi literarnih pojavov nemškega jezikovnega območja. Po razlagi, ki jo je med prvimi uveljavil Paul Kluckhohn, a so jo za njim v več variantah povzeli drugi raziskovalci, naj bi bil bidermajer oznaka za tisto smer predmarčne literature, ki je bila nasprotna literarnim težnjam Mlade Nemčije in politično tendenčni literaturi tega časa.<sup>7</sup> V tem smislu so za bidermajer značilne vse tiste poteze, ki jih je izpostavil že predznanstveni pojem, kot na primer filistrski konformizem, beg v privatnost, resignacija, vendar integrirane v celoto z globljim, umetniško in duhovno pomembnim smislom — tega je na primer Kluckhohn opisal s formulo »vedrina na temnem ozadju otožnosti«. Tako pojmovani bidermajer ne zajema samo vrsto manjših avtorjev, ampak nekatere največjih piscev sočasne nemške literature — med njimi predvsem Grillparzerja, Raimunda, Mörikeja, Droste-Hülshoffovo in Stifterja, po mnenju drugih tudi Lenaua in Immermanna. Ta imena naj bi bila dokaz, da je bidermajer enakovreden nasprotni smeri demokratično ali kako drugače radikalne literature, saj jih je mogoče z enako težo uvrstiti nasproti Büchnerju, Grabbeju in Heineju, da ne govorimo o manjših predstavnikih Mlade Nemčije. S tem naj bi se bidermajer dokončno povzdignil med temeljne srednjeevropske literarne smeri v letih 1815–1848, kot oznaka za ves tisti del takratne literature, ki je bil politično, ideološko

<sup>7</sup> Glavni Kluckhohnovi prispevki k problematiki bidermajerja so izšli leta 1928, 1935 in 1936 (*Die Fortwirkung der deutschen Romantik in der Kultur des 19. und 20. Jhs., Biedermeier als literarische Epochenbezeichnung, Zur Biedermeier-Diskussion*).

in tudi literarno-estetsko konservativen. V tem smislu je torej bidermajer nasprotje ne le Mladi Nemčiji, ampak tudi začenjajočemu se realizmu in seveda še zmeraj živi romantiki. Vendar je prav od tod že tudi mogoče videti meje tega pojmovanja, ki jih je doslejšnja diskusija o bidermajerju že jasno zarisala. Brž ko poskušamo bidermajer povzdigniti v oznako za eno temeljnih literarnih smeri po letu 1815, ki mora poleg množice manjših avtorjev zajeti tudi nekatere osrednje, se izkaže, da s tem pojmom ni mogoče v celoti razložiti prav teh največjih piscev, prek katerih naj bi se najčisteje izkristaliziralo bistvo bidermajerja. Namesto tega se razkrije, da je tipično za takšne avtorje ravno preseganje temeljnih bidermajerskih potez, tako da z bistvom svojega dela segajo prek bidermajerja v problematiko drugih literarnih smeri — v Grillparzerju se razpletajo problemi weimarske klasike in romantike, v Mörikejevi poeziji se poleg očitnih bidermajerskih sestavin kot bistvena kaže predvsem problematika postromantike, pa tudi Stifterjeva proza od začetne novele *Das Haidedorf*, ki je nekaj odmeva našla tudi pri Slovencih v petdesetih letih, pa do romana *Der Nachsommer*, zelo očitno presega obzor bidermajerja. Toda vse to je samo naravna posledica dejstva, da ostaja pojem bidermajerja, naj ga razlagamo v to ali ono smer, zmeraj tako ali drugače povezan z meščansko podlago v smislu kulture srednjih slojev predmarčne dobe; zato se literatura pristnega bidermajerja vseskozi izogiblje vsemu, kar je socialno, moralno in kulturno problematično, konfliktno ali tvegano, in to ne samo na konkretni politično socialni ravni, ampak tudi v območju velikih metafizičnih vprašanj. Ker pa osrednja ali »visoka« literatura sleherne dobe neogibno posega prav v takšno sfero, je razumljivo, da velikih avtorjev, kakršni so Grillparzer, Mörike ali Stifter, ni mogoče reducirati na bidermajer, ali pa vsaj, da bistvenih potez njihovega dela ni mogoče razložiti samo iz tega pojma.

Zdi se, da se prav na tej ravni odkriva razlika med bidermajerjem v literaturi in slikarstvu. Slikarstvo in sploh likovna umetnost, kolikor je bidermajerska, lahko na umetniški ravni in s pristno likovnimi vrednotami realizira tudi neproblematični svet čutno ugodne harmoničnosti, preproste treznosti, idilične resignacije in samozadovoljnosti, ki so znamenje bidermajerja; od tod očitne umetniško-estetske kvalitete ne samo Waldmüllerja in Spitzwega, ampak tudi Jakoba Alta, kvalitete, v katerih se likovno ustrezno kaže bistvo bidermajerja.

S takšnega stališča se pa že razkriva nemožnost, da bi Prešernovo pesniško delo razlagali s pojmovanjem, ki vidi v bidermajerju osrednjo literarno smer in enakovredno nasprotje liberalno-radikalni literaturi



predmarčne dobe. Ne samo da je kaj takega nezdržljivo z očitno radikalno-demokracijskimi elementi, ki jih vsebuje vrsta Prešernovih pesniških tekstov, ampak je nemožnost vidna tudi na ravni protislovij, ki se skrivajo v opisani interpretaciji bidermajerja. Prešeren spada med osrednje avtorje svoje dobe in tako njegova poezija apriori presega motivno-tematski svet, ki se zdi v socialno-duhovnem smislu tipično bidermajerski. Analiza Prešernovih pesmi zlahka pokaže, da obstajajo v njih seveda posamezni elementi, ki se jih da šteti v bidermajer, vendar tako, da se podreajo plastem, ki z njim nimajo nobene zveze oziroma ga bistveno presegajo. Že v prvih pesmih iz dvajsetih let (Zarjovêna dvičica, Dekletam, Povodni mož, Učenec, Hčere svêt, Lažnivi pratikarji) je najti dovolj sestavin, ki spadajo po svojem zunanem socialnem pomenu v svet bidermajerskega meščanstva in malomeščanstva, vendar so redoma osmišljene s konfliktno problematiko, ki razdira bidermajersko samozadovoljnost in trezno resignacijo. Še bolj velja vse to za Prešernove pesmi po letu 1830. V njih je bidermajerskih elementov, ki bi kazali na tipične poteze sodobnega, vsakdanjega, zares konkretnega meščanskega sveta, razmeroma manj, kar je v skladu z dejstvom, da je ta poezija usmerjena v romantično klasiko na najvišji ravni. Toda kolikor je takšnih motivnih in tematskih prvin — na primer v Gazelah s podobo »ženice« in njihovih pogovorov »pri kofeti« ali pa z orisi meščanskega deklitstva, dvorjenja, snubljenja in zaročenstva, prav tako v Gazelah in tudi v sonetih — jih sproti prerašča problematika, ki močno presega razsežnosti bidermajerskega socialnega in moralnega sveta.<sup>8</sup> Ta problematika se postavlja s stališča visoke romantične subjektivnosti, ki je v očeh bidermajerskega meščanstva seveda docela čezmerna, neustrezna in neracionalna; iz nje prihaja v Prešernove pesmi osrednjega obdobja ne samo značilna atmosfera dramatičnih konfliktov, nasprotij in celo brezizhodne katastrofičnosti, ampak tudi konkretna kritika meščanskega življenjskega reda, ki jo je mogoče razumeti kot eksplicitno odklonitev bidermajerskih socialno-moralnih idealov. Poleg tega že v tem obdobju Prešernovega pesniškega razvoja v ustroju njegove poezije dobiva posebno mesto nacionalna ideja in deloma že tudi demokratični radikalizem, ki vsak po svoje nasprotujeta bidermajerju.

Ta ustroj se tudi po letu 1840 bistveno ne spremeni. V Prešernovih pesmih zadnjih let resda močno naraste gradivo iz vsakdanjega me-

<sup>8</sup> Takšne elemente je v Gazelah in Sonetnem vencu registriral že B. Paternu in jih povezal s pojmom »bidermajerski realizem« (spremna beseda k Sonetnemu vencu, Maribor 1976, str. 63; podobno tudi v delu Prešeren in njegovo pesniško delo I, Ljubljana 1976, str. 256).

ščansko-malomeščanskega življenja, ki nosi na sebi nujno mnoge poteze bidermajerja; ta porast je v zvezi z dejstvom, da se Prešernova poezija zadnjega obdobja očitno preusmerja iz klasičnosti v nižji, preprostejši in konkretnější tip »verističnega« pesnjenja. Vendar pa se temeljna perspektiva na to gradivo tudi zdaj ne spremeni; čeprav je romantična subjektivnost lirskega subjekta, iz katere izhaja ta poezija, ublažena ali celo oslabljen, tako da bi lahko za to obdobje uporabili oznako pozna romantika, je vendarle njena perspektiva po svojem bistvu konfliktna, kritična in v mnogih primerih zaostrena v nepomirljivo nasprotje med notranjo idealnostjo romantičnega subjekta in tisto zunanjo stvarnostjo, ki jo je mogoče v marsičem identificirati s pojmom bidermajerskega socialno-moralnega sveta. S tem se sklada dejstvo, da je ravno v zadnjem obdobju Prešernovega pesnjenja mogoče zaslediti stopnjevanje nacionalne ideje in ob nji radikalne demokratičnosti, ki sta šele v tem obdobju prišli v nekaterih tekstih do dokončne pesniške formulacije.

Kritike, ki so v evropski literarni vedi z upravičenimi pripombami omejile pojmovanje, po katerem naj bi bil bidermajer osrednja literarna smer v letih 1815—1848 ali vsaj enakovredno nasprotje smerem liberalno radikalne literature, so torej uporabne tudi za Prešernov primer. Očitno spada Prešeren med avtorje, v katerih delu je sicer mogoče zaslediti vrsto motivnih in tematskih prvin bidermajerja, toda osrednja plast tega pesništva jih na odločilnih mestih presega, zanika in včlenjuje v literarno-estetsko bistveno drugačne sklope. Prav takšna ocena omogoča, da Prešernovo poezijo pomerimo še ob tretjem pojmovanju bidermajerja, ki je v evropski literarni vedi nastalo kot kritičen rezultat vsega tistega, kar je bilo izrečeno na račun preveč pretencioznih razlag tega pojma. Marsikaj v teh pojmovanjih kaže, da ga nikakor ni mogoče konstituirati kot samostojno, enakovredno ali celo osrednjo literarno smer predmarčne dobe, pač pa kvečjemu kot posebno subliteraturo obdobja, se pravi ne kot strogo literarno-estetski pojav, pač pa pretežno kot kulturnozgodovinsko plast znotraj obstoječih literarnih smeri, gibanj in tokov, pravzaprav na njihovem robu, tako da ga ni v celoti mogoče vključiti v nobeno od njih. Od tod se zdi docela logično, da se bidermajer v »visoki« literaturi svoje dobe lahko pojavlja samo s posameznimi elementi, ki pa seveda še niso dovolj, da bi takšna dela v celoti imeli za bidermajerska. Ustreden primer med mnogimi teksti te vrste je na primer Grillparzerjeva drama *Sappho*, kjer je v interpretaciji starega motiva zares precej bidermajerskih prvin, vendar je dramska tema zgrajena na predpostavkah, ki prihajajo vanjo iz weimarske klasike in romantike. Pač pa se bidermajer

kot posebna sublitteratura predmarčne dobe v sklenjeni, kulturnozgodovinsko tipični podobi najde zlasti pri manjših avtorjih nemškega jezikovnega področja in še drugih nacionalnih literatur, ki jih literarne zgodovine ponavadi komaj omenjajo. Vendar obstaja še ena, doslej malo opažena možnost takšne bidermajerske sublitterature — našli jo bomo v delu velikih avtorjev, toda ne v osredju reprezentativnih tekstov, ampak na obodu njihove literature, se pravi v manjših literarnih zvrsteh, oblikah in delih, ki so jim nastala pretežno priložnostno, naključno ali celo po naročilu. Kadar so takšni teksti izrazito povezani z meščansko-malomeščanskim okoljem, življenjskim občutjem in stilom, ki se jim pozna bidermajer, se v njih dejansko izkristalizira ustroj, motivika in tematika, ki so pravi nosilec bidermajerske literature.

V tej obliki ostaja seveda bidermajer dovolj pomemben literarnozgodovinski pojem, čeprav ne prvega reda. Vsekakor ne more predstavljati literarne smeri ali toka, ki bi bil v obdobju 1815—1848 enakovreden osrednjim smerem dobe, tj. romantiki, zgodnjemu realizmu in postromantiki. Kljub temu se zdi, da je prav omenjeni pomen bidermajerja najbolj adekvaten in ploden za raziskovanje vprašanja, kakšno mesto gre bidermajerju v Prešernovem pesniškem delu, katere njegovih pesmi je mogoče razlagati s tem pojmom, in navsezadnje — ob upoštevanju Krleževe razlage — ali je mogoče v zvezo z bidermajerjem spravljati Prešernovo Zdravljico.

Zdi se, da pojem bidermajerja, razumljen v opisanem pomenu, dejansko pripomore k boljšemu razumevanju, razlagi in celo vrednosti nekaterih Prešernovih pesmi, ki jim literarnozgodovinska razlaga doslej ni mogla najti pravega mesta. Verjetno pridejo za takšno raziskavo v poštev predvsem nekatere Prešernove prigodniške pesmi iz zadnjega obdobja, tj. iz let 1840—1846, ki so z motivi in temami pripete na socialno-moralni svet bidermajerskega meščanstva, bodisi da je do tega prišlo po naročilu bodisi iz kateregakoli drugega razloga, vsekakor pa tako, da se v njihovem motivno-tematskem jedru dovolj jasno prikazujejo mirna samozadovoljnost, trezna življenjska omejitev in sladko-grenka resignacija kot tipične poteze bidermajerskega življenjskega stila.

Prešeren je prigodniške pesmi pisal že v dvajsetih in tridesetih letih, vendar bi v njih težko našli sklenjeno podobo bidermajerskega sveta. Kolikor so bile bolj ali manj neposredno napisane po naročilu, so se v njih uveljavljali drugačni socialno-moralni okviri — med nagrobnimi napisi, kakršnih eden je na primer kitica Jasni so in srečni b'li iz leta

1839, jih je večina narejenih po naročilu, vendar je iz namena teh priložnostnih verzov mogoče razložiti, zakaj se v njih ni mogel uveljaviti bidermajer, temveč pretežno katoliško obarvani sentimentalizem. Pač pa se pričenjajo socialno-moralne poteze bidermajerskega sveta pojavljati v Prešernovih prigodniških tekstih zares izrazito, bolj ali manj sklenjeno in ne samo s posameznimi elementi po letu 1840 in tja do leta 1846, ko Prešernova pesniška ustvarjalnost nasploh preneha. Takšna časovna omejenost močnejšega bidermajerskega dela v Prešernovi prigodniški poeziji opozarja na to, da njegov porast v zadnji fazi pesnikove ustvarjalnosti morda ni naključen. Da se je lahko prilagodil naročilu, ki je terjalo vživljanje v tipično bidermajerska čustva skromne zadovoljnosti, vedre resignacije in nezahtevnega življenjskega teženja, je moralo imeti podlago tudi v Prešernovi osebni resignaciji, utrujenosti in pripravljenosti na vedro življenjsko pomiritev, kar je bilo seveda že prehod v neustvarjalna pesnikova predsmrtna leta. Ta čustvena stanja v letih 1840—1846 niso zajela osrednjega dela Prešernovega pesništva, saj se v njem prav narobe uveljavljajo še zmeraj močni sunki romantičnega subjektivizma, ki ustvarjajo v teh pesmih izrazito konfliktna in protislovna stanja, včasih celo v na novo zaostreni obliki (Zgubljena vera, Neiztrohnjeno srce, Judovsko dekle in druge). Pač pa je Prešernova življenjska resignacija močnejše opazna v številu in značilnostih prigodniških pesmi, ki jih je napisal v teh letih. Njihova glavna značilnost je očitna navzočnost bidermajerskega življenjskega občutja v tistem smislu, ki ga dopušča sodobno literarnozgodovinsko razumevanje tega pojma.

Prešernove priložnostne pesmi, ki jih je mogoče obravnavati v tej zvezi, so vse iz let 1842—1846: *An eine junge Dichterin* (nastala že 1842, objavljena 1844), *Šmarna gora* (iz leta 1843, objavljena šele 1848), *Od železne ceste*, *Nebeška procesija*, *Janezu N. Hradeckitu* (vse iz leta 1845) in zadnji dve *Sveti Senan* in *Nuna*, napisani leta 1846, prvič objavljeni dve leti zatem.

Te pesmi seveda niso vse takšne, da bi v njih z enako upravičenostjo iskali bidermajersko motivno-tematsko podlago, kaj šele, da bi jih v celoti razglašali za čisti literarni bidermajer. To se zdi nemogoče zlasti za *Nebeško procesijo*, *Šmarno goro* in *Svetega Senana*. Nedvomno je tudi v teh treh opaziti močne sledove bidermajerskega življenjskega sveta — v *Nebeški procesiji* na primer tipičnost takratnih meščanskih zabav, radoživosti in veseljaške privatnosti, v drugih dveh položaj duhovništva, tradicionalne pobožnosti in asketičnosti v sodobnem meščanskem okolju z njegovo laično, empirično in senzualno usmerjenostjo. Vendar je v vseh

treh preveč motivnih prvin iz katoliškega sveta, ki se ga je bidermajer v svoji modri omejitvi na vsakdanjo stvarnost rajši izogibal. Predvsem pa je način, kako Prešeren obravnava takšne motive, v teh pesmih izrazito dvoumen, ironičen, sarkastičen ali že kar satiričen, kar seveda ni v skladu z bidermajersko težnjo k pomirjenju, brezkonfliktni gotovosti in harmoniji s svetom.

Tako ostanejo analizi bidermajerja v Prešernovih priložnostnih tekstih na voljo predvsem štirje: *An eine junge Dichterin*, *Od železne ceste*, *Janezu N. Hradeckitu* in *Nuna*. Kar že na zunaj opozarja na njihov bidermajerski motivni ustroj, je dejstvo, da je vsaka teh pesmi po svoje povezana z meščanskim okoljem, njegovimi osebami, življenjskim krogom in nalogami v smislu vsakdanje bidermajerske stvarnosti. V sonetu *An eine junge Dichterin*, nastalem kot opomin Luizi Crobathovi ob njenih prvih pesniških poskusih, je v središču motiv meščanske deklice, ki se primerno svojemu okolju ukvarja z vsem tistim, kar lahko olepša, povzdigne in okraši njegovo mirno, koristno in varno urejeno vsakdanjost — med drugim tudi z drobnimi albumskimi verzi. Dvospev *Od železne ceste* postavlja pred bralca meščanski ljubezenski parček z njegovimi drobnimi življenjskimi možnostmi, ki so na prvi pogled lahko tudi vznemirljive, po svojem stvarnem bistvu pa vendarle varno spravljene v vsakdanjo meščansko stvarnost. Še bolj je ta v središču ode *Janezu N. Hradeckitu*, saj razgrinja v obliki hvalnice zaslužnemu ljubljanskemu županu bolj ali manj celotno podobo takratnih meščanskih potreb, skrbi in načrtov — od gospodarskih in socialnih do moralno idealnih. In končno je v ta krog izrazito meščanskih podob postavljena tudi pesem *Nuna* — podoba redovnice, ki živi v samotni celici ob ljubljennem in ljubečem kanarčku, je seveda podoba resignirane meščanske ženske, ki najde nadomestilo za vznemirljive življenjske možnosti v drobnih stvareh tipične meščanske domačnosti.

Pregled motivnih sestavin, ki sestavljajo podlago štirih pesmi, pokaže, da so res v dobršni meri zajete iz bidermajersko meščanskega sveta, hkrati pa sestavljene tako, da v vsaki pesmi nastaja iz njih središčna žanrska podoba življenjskega lika v izrazito bidermajerskem okolju — meščanska deklica, ki se ukvarja z albumskimi verzi, prepirljivi in vendar ljubeči se meščanski parček, zgledni, redoljubni in pošteni župan kot ljubeči oče meščanske srenje, osamljena ženska ob svojem kanarčku. Na prvi pogled je očitno, da gre za prave bidermajerske žanrske podobe, ki si jih lahko zamislimo kot ikonografsko podlago bidermajerskega slikarstva; dejansko bi za nekatere od njih našli ustrezne primere ali pa



vsaj bližnje variante v delih južnonemških in avstrijsko-dunajskih slikarjev tega časa.

Motivna analiza najznačilnejših Prešernovih priložnostnih pesmi iz let 1842—1846 govori torej v prid trditvi, da bidermajerske značilnosti v teh tekstih niso več samo drobne, bolj ali manj podrejene motivne prvine, ampak da se med sabo sprijemajo v večje, središčne sklope, tako da se iz njih oblikujejo že kar žanrske podobe kot izraziti sestavi bidermajerske umetnosti. S tem pa seveda še zmeraj ni rečeno, da so te pesmi pristen primer bidermajerja tudi na ravni svoje tematske sestave, tj. v svojem duhovno-idejnem središču, iz katerega prejema smisel njihovo motivno gradivo. Zato je za pojasnitev njihove zveze z bidermajerjem potrebno podrobneje preiskati tudi to stran njihovega ustroja. Ta je verjetno od pesmi do pesmi drugačen, saj je očitno, da se je v Prešernovih priložnostnih pesmih bidermajerska tematika morala uveljavljati v spoprijemu s tistimi osrednjimi plastmi Prešernovega pesništva, ki so bile bidermajerju tuje ali celo nasprotne.

Problem bidermajerja se v sonetu *An eine junge Dichterin* odpira z dejstvom, da je téma teksta močno oprta na Grillparzerjevo dramo *Sappho* iz leta 1818, za katero je v tistem delu nemške literarne zgodovine, ki pripisuje bidermajerju pomen osrednje literarne smeri, prevladala teza, da je v svojem dramskem jedru bidermajerska. V prid tezi naj bi govorilo dejstvo, da je v Grillparzerjevi interpretaciji starega Sapphinega motiva postavljena nasproti genialnemu, vendar osamljenemu in torej problematičnemu umetniku podoba vsakdanje, tipično meščanske, v svoji neproblematični harmoničnosti bidermajerske življenjske sreče. To nasprotje je odločilno tudi za Prešernov sonet, kjer je razvito celo s skoraj simetrično pregledno jasnostjo — v kvartetah je predstavljena ideja umetništva, v tercinah ji sledi kot nasprotje ideja srečnega življenja v meščansko urejeni stvarnosti. Ta podoba je izrazito bidermajerska, saj jo spremljajo značilni okrasni elementi (rože, mirtov venec), ki so bili v bidermajerski dekorativni in slikarski umetnosti zelo pogosti. Kljub temu ni mogoče tajiti, da se v témi soneta bidermajer prepleta s čisto drugačnimi duhovno-idejnimi plastmi, tako da celota vendarle ni v pravem smislu bidermajerska. To je opaziti že iz primerjave z Grillparzerjevo dramo, v kateri ima Prešernov tekst najbrž motivno-tematsko izhodišče. Kljub svojim bidermajersko-klasicističnim tonom se v nji ohranja problem umetnika, kot ga je zastavila že weimarska klasika v Goethejevem *Torquatu Tassu*; okolje, s katerim Grillparzerjeva *Sappho* pride v spor, je resda iz aristokratsko-klasičnega weimarskega okvira

prestavljeno v izrazito meščanski bidermajer, vendar pa je tudi ideja umetništva iz uravnovešene Goethejeve pozicije stopnjevana v smeri romantičnega subjektivizma, močno povečana in estetsko povzdignjena, zaradi česar je spor med umetništvom in vsakdanjo življenjsko stvarnostjo še močnejši, pa tudi bolj brezizhoden. Prav zato je mogoče reči, da Grillparzerjeva drama sicer vsebuje bidermajer, vendar ga tudi močno presega. To velja za Prešernov sonet morda še izraziteje. Ideja umetništva kot izjemne, vzvišene in usodne duhovne sile je v prvi polovici soneta povzdignjena na tisto osrednje mesto, ki ji ga je Prešeren določil že v Glosi, nato pa jo je bistveno dopolnil v Pevcu, baladah Prekop in Neiztrohnjeno srce in jo v uravnovešeno vedri obliki povzel v Orglarja. Za sonet *An eine junge Dichterin* ne more biti dvoma, da ohranja v njem vso svojo romantično intenzivnost, prihajajočo naravnost iz vere romantičnega subjekta v svojo posebno, svobodno, absolutno estetsko ustvarjalnost. Ta vera je seveda nasprotje in negacija bidermajerske vere v zadostnost meščansko urejenega, samozadovoljnega in omejenega sveta. Zato Prešernovega soneta v celoti ni mogoče reducirati na bidermajersko tematsko podlago; namesto tega se v njegovem jedru skriva konflikt med visoko romantiko in bidermajersko antitezo. Res pa je, da je v tem konfliktu bidermajerski življenjski ideal predstavljen s poetično milino, ki povzroča, da ga v sklopu celotnega soneta doživljamo kot »vedrino na ozadju temne otožnosti«, kot se glasi Kluckhohnova formula za bidermajer.

Drugače se kaže razmerje Prešernove prigodniške poezije do bidermajerja v pesmi *Od železne ceste*. Čeprav segajo njeni formalnotehnični izviri zelo daleč v klasično pesniško tradicijo, predvsem k Horacu, je tradicionalna podlaga tako močno izpolnjena s podrobnostmi sodobnega meščanskega življenja, da že s svojo snovno-materialno pestrostjo ustvarja nazoren pregled žanrskega sveta, ki je tipično bidermajerski, saj bi si ga lahko predstavili s pomočjo vzorcev Spitzwegovega slikarstva ali njegovih manjših sodobnikov. Vendar je bidermajerska tudi duhovna perspektiva, v katero je zajeta ta motivna raznovrstnost. V pesmi se razvija šaljiv konflikt med govorečima ljubimcema, ki pa je samo navidezen, saj se hrani iz prividnih, tveganih in skoraj pustolovskih možnosti, s pomočjo katerih naj bi ušla mirni meščanski sreči, ki jima je namenjena; prav zato, ker je razmišljanje o takšnih možnostih samo prikupna igra, se konflikt v koncu pesmi tako naglo obrne v popoln pristanek na svet omejene sreče v varnem meščanskem življenjskem pristanu. Konflikt in njegov razplet sta seveda postavljena z igrivo, tu in tam posmehljivo

ironijo, kar kaže na pesnikovo distanco do predstavljenega sveta; toda takšna distanca bidermajerju ni bila tuja, ampak v blagih oblikah zanj celo značilna, kar po svoje potrjuje možnost, da v pesmi odkrivamo temeljno bidermajersko konstelacijo.

Prigodniška pesem Janezu N. Hradeckitu je naslovljena na ljubljanskega župana, ki mu je Prešeren že v tridesetih letih posvetil priložnostni sonet.<sup>9</sup> Tudi tega bi raziskovanje Prešernovih zvez z bidermajerjem moglo s pridom upoštevati, saj je iz njega v svojo poznejšo slovensko odo prevzel nekaj motivov, ki so že tipično bidermajerski; tudi njegovo tematsko ozračje kaže, da se je v Prešernovih nemško napisanih priložnostnih pesmih bidermajer pojavil prej kot v njegovi slovenski verzifikaciji. Podoba zaslužnega župana je že v sonetu obdana z miroljubno pestrostjo ugodnega, koristnega in hkrati nedolžnim umetnostim posvečenega meščanskega življenja, tako da izraz bidermajer zanj nikakor ni neustrezen. V odi iz leta 1845 se ta podoba znova pojavi, tako da tudi v njenem tematskem osrčju razpoznamo značilno bidermajersko ozračje. Vendar se iz natančnejše primerjave obeh tekstov pokaže, da je slovenska prigodnica manj bidermajerska od starejšega nemškega soneta. Res so vanjo povzeti vidiki koristnega, blagodejnega, prikupnega življenja ljubljanskih meščanov pod žezlom častitljivega, poštenega in pravičnega župana, toda na več mestih so mednje vpleteni toni, ki niso popolnoma v skladu z bidermajerjem. Ob prikazu socialnega skrbstva in posameznikovih gospodarskih možnosti pod županovanjem Hradeckega Prešeren mimogrede nameni nekaj poudarkov miselnosti demokratičnega egalitarizma, ki celo v tej ublaženi obliki ni v skladu s socialno-moralnimi konvencijami bidermajerskega meščanskega sveta. Nato pa v primerni zvezi dá nekaj veljave tudi slovenski nacionalni ideji, ki prav tako presega in celo razdira sklenjenost pretežno a-nacionalnega bidermajerja. Te in druge značilnosti ode Hradeckemu bi seveda lahko spravljali v zvezo z Zdravljico, ki jo je Prešeren napisal leto pred tem; iz nje je v prigodnico ljubljanskemu županu nedvomno prevzel nekaj posameznih motivov — na primer opozorilo na »sinove«, ki goriijo za službo domovini, ali pa podobo sramežljivih deklet, kar ustreza kiticam Zdravljice o »mladenkah« in »mladeničih«. Pa tudi toni, ki se v odi Hradeckemu navdihujejo ob demokratičnem egalitarizmu in nacionalni misli, so odmev ustreznih mest Zdravljice, čeprav seveda močno ublažen. Od tod mora slediti misel, da je v odi Janezu N. Hradeckitu bidermajer navzoč ne samo v posameznih motivnih prvinah, ampak tudi v osrčju njene

<sup>9</sup> Nemški sonet Hradeckemu je bil napisan leta 1834.

teme, vendar nikakor tako, da bi obvladoval celoto teksta; ta je na nekaj mestih odločilno presekana z vidiki, ki presegajo bidermajer ali mu celo nasprotujejo. Dejstvo, da so ti vidiki sicer na pol skriti, hkrati pa dovolj očitni, predstavlja morda osrednjo značilnost tega pesniškega besedila, o katerega siceršnji pesniški vrednosti so mogoče seveda tudi kritične sodbe.<sup>10</sup>

S precejšnjo upravičenostjo nam lahko za najbolj zrel primer Prešernovega bidermajerskega prigodniškega pesništva iz srede štiridesetih let velja dialoška romanca ali vložnica Nuna. To pot seveda nimamo opraviti z bidermajersko »štimgo« v smislu dobrodušno ironičnega podajanja drobnih, navideznih ali igrivih konfliktov meščanskega življenja, kot to stori pesem *Od železne ceste*, ampak z bidermajerjem v tistem globljem, čeprav še zmeraj socialno-moralno omejenem smislu, ki ga označuje formula o »vedrini na ozadju temne otožnosti«. Pesem o nuni postavlja pred bralca ne samo tipično žanrsko podobo iz bidermajerskega sveta, ampak polaga vanjo tematski smisel, ki z razvidno natančnostjo formulira bistvena spoznanja bidermajerja o samem sebi. V nuni in njenem »drugem jazu«, drobnem kanarčku, dozoreva skozi dialog misel, kako se mora človek iz nevarnosti in tveganja velikega sveta umakniti v drobne, varne, po svoje lepe življenjske možnosti malega življenja — pa ne zaradi zunanje prisile, ampak z zavestnim pristankom na odpoved, samoomejitev in samozadostnost. O tem govorijo ne samo kanarčkovi verzi o tem, da je »samote, pokója navajen«, da »od sreče togotne bil nisem tepèn« in da torej ne ve, »kak bi se navadil trpeti, kak živel bi zunaj na sveti«, ampak mu kot v odgovor nuna s svojo zadnjo kitico pove že tudi smisel njegove odločitve:

Pač res je, kar pôješ, pri meni tedèj  
v ti celici nunski ostani!  
Ti stregla in pela bom, kakor do zdèj,  
odpevaj mi, ljubček, krog mene skakljèj,  
mi zlato dovóljnost ohrani!  
Le celico naj'no zapriva,  
prostósti svetá ne želiva.<sup>11</sup>

Če naj simboliko podob, ki jih Prešeren polaga junakinji romance na jezik, prevedemo v bolj oprijemljivo socialno-moralno govorico, je njihov smisel ta, da najde posameznik sredi »viharjev« socialno-zgodovinskega

<sup>10</sup> Prim. zelo kritično sodbo v knjigi B. Paternuja *France Prešeren in njegovo pesniško delo*, II, Ljubljana 1977, str. 298.

<sup>11</sup> Cit. po izdaji: France Prešeren, *Zbrano delo*, Ljubljana 1977 (Naša beseda), str. 264.

sveta varno zatočišče v prostovoljno izbrani ozkosti svojega poklica, vsakdanjega življenjskega delovanja, samotarske domačnosti, intimnosti in družinskosti. Seveda vse to s pogojem, da je takšno življenje izpolnjeno z umirjeno lepoto vsakdanjih stvari, del in zabav, predvsem pa z vedrino duha, ki vse to uživa.

Téma romance o nuni se iz tega zornega kota zares izkazuje ustrezna umetnostno-literarnemu bidermajerju. Seveda pa s tem ni rečeno, da se v nji bidermajer pojavlja v do kraja čisti in dosledni obliki. V tonu pesmi je čutiti tisto intenzivno romantično nostalgijo po svobodi, neomejeni lepoti in radosti, ki jo poznamo iz osrednjih Prešernovih visokoromantičnih in poznoromantičnih tekstov. Ta nostalgija s svojo skrivno intenzivnostjo daje motivu in temi Nune poseben sladko-grenki ton, ki ga ni mogoče spraviti docela v sklad s trezno, čeprav tudi nekoliko melanholično življenjsko modrostjo bidermajerja. Melanholija prihaja v bidermajer iz občutka, da mali, omejeni, vedri svet, ki ga gradi s pomočjo socialno-moralnih omejitev, ne more biti nekaj trajnega in trdnega, saj ga na vsakem koraku ogrožajo nevarnosti prirodnega in družbenega sveta, tj. narave in zgodovine. Nasprotno pa je melanholija Prešernove Nune predvsem izraz bolečine ob spoznanju, da pristanek na stvarnost ne more izbrisati do kraja tistega čudovitega, lepote in svobode polnega življenja, ki ga je posameznik izgubil s svojo resignacijo.

Romanco o nuni je Prešeren dal objaviti skupno z Zdravljico v zadnjem zborniku Krajske Čbelice leta 1848. Takšna bližina objave seveda še ni dovolj, da bi jo imeli za potrdilo teze, ki jo je izrekel Krleža o bidermajerskem značaju Zdravljice ozirna »štimunge«, ki da je bistvena za to pesem. Pač pa je o upravičenosti teze mogoče soditi s stališča vsega tistega, kar se v Prešernovih prigodniških pesmih v različni meri kaže kot pristni bidermajer, pa tudi kot njegovo preseganje in celo nasprotje. Med temi pesmimi in Zdravljico obstaja temeljna razlika že v tem, da Zdravljica ni prava priložnostna pesem — medtem ko je literarna zgodovina ob sonetu *An eine junge Dichterin*, pesmih *Ođ železne ceste*, *Sveti Senan*, *Nebeška procesija* in *Šmarna gora*, pa tudi ob *odi Hradeckemu* in *Nuni* ugotovila, da so po nastanku, namenu in razširjanju tipične priložnostne pesmi, je Zdravljico komajda mogoče imeti za pravo prigodnico, kajti če je že v njenem nastanku igral kakšno vlogo zunanji dnevni razlog, kot domneva del literarne zgodovine, je bil ta zelo obroben in ga samo besedilo bistveno prerašča. S tem je seveda močno omejena možnost, da bi pesem spravljali v zvezo z bidermajerjem, če naj velja, da se ta uveljavlja najrajši v malih, obrobni in priložnostnih zvrsteh.



Kljub temu je potrebno šele v vsebini in formi Zdravljice poiskati razloge, ki naj odločijo o vprašanju, ki si ga je zastavil Krleža. Kar zadeva motiviko pesmi, je na prvi pogled videti, da je v njenih osrednjih kiticah razmeroma malo tistega, čemur bi mogli reči vsakdanjost meščansko bidermajerskega sveta. Morda ji je še najbliže začetek kitice o slovenskih mladenkah: »Bog živi vas Slovenke, prelepe, žlahtne rožice...«, toda ta motiv se že sredi kitice iz svoje na videz nedolžne igrivosti prevesi v bojevit poziv na boj z nacionalnim sovražnikom. Kjer je torej v Zdravljici opaziti bidermajerske motivne drobce, se skoraj redoma sprevračajo v svoje nasprotje, tu in tam že kar v obliki hotenega, ostrega kontrasta. To pa je nujna posledica nič manj očitnega dejstva, da v tematski plasti besedila že od druge kitice naprej in vse do zadnje prevladujeta ideji nacionalnega boja in demokratičnega radikalizma, in sicer v takšni medsebojni povezavi, da rasteta druga iz druge in dosejata v osrednjih kiticah ostro začrtane vrhove, ki so za tip pivske pesmi, kakršna je Zdravljica, skoraj nepričakovani ali celo pregnani. Znana dejstva o cenzuri Zdravljice potrjujejo, da je bila sodobnikom ta plast Zdravljice popolnoma jasna in da jim seveda v nobenem primeru ni mogla veljati za bidermajersko, ampak za nasprotje njegove pomirljive, a-nacionalne in apolitične usmeritve.

Ključni problem za presojo bidermajerja v Zdravljici se torej skriva v razmerju takšne motivno-tematske podlage, ki presega in celo zanikuje umirjeni red bidermajerskega sveta, in pa pivskega okvira, v katerega je Prešeren vključil svoje nazdravljanje nacionalnemu boju, demokratični enakosti in pomirjenju med narodi, če že ne kar utopični zamisli »univerzalnega« miru med ljudmi, skupnostmi in posamezniki. S tega stališča bi bilo mogoče Krležovo tezo razumeti v tem smislu, da nastaja v Zdravljici bidermajerska »štimmunga« ravno s tem, da je njen nacionalno-demokratični radikalizem postavljen v krog bolj ali manj dobrodušnega pivskega veselja, ki s svojo bidermajersko prikupnostjo postavlja na laž bojevitost tematskih izjav. Zdravljica naj bi bila torej zgrajena na notranjem nasprotju, ki jo v celoti ali pa vsaj deloma prestavlja v območje bidermajerske kulture.

Zoper takšno razlago se najprej ponuja literarnozgodovinski pomislek, da oblika napitnice z motivi pivskega veselja, prešernosti ali celo čezmernega zanosa ni nič tipično bidermajerskega, saj je bila domača predvsem v 18. stoletju, v ozračju razsvetljenstva in predromantike; v mnogih pogledih bi jo morali imeti celo za bidermajerju neustrezno, saj razdira spodobni okvir njegove družinsko-meščanske domačnosti.

Kljub temu je pa za presojo pivskega okvira Zdravljice odločilna predvsem njegova konkretna vsebina, zgoščena v prvi in zadnji kitici. Zlasti prva s svojo na videz preprosto mislijo o »moči« vinske pijače na presenetljiv način razodeva, da Prešernov pivski motiv ni niti bidermajerski, pa tudi ne anakreontsko-razsvetljenski, ampak izrazito romantičen, saj v njem razločno odmeva glavna tema Slovesa od mladosti — medtem ko je bila v tej temeljni programski pesmi Prešernovega romantičnega subjektivizma upesnjena misel o tem, da je mladost čas, ko težki deziluziji kaj kmalu sledi novo upanje, da pa kaj takega »v starejših letih« ni več mogoče, kar pomeni, da je upanje zdaj mrtvo, je v uvodni kitici Zdravljice dobilo »vince sladko« čudežno moč oživljanja takšnega upanja prek meja, ki mu jih je določila moč časa, trajanja in minevanja.

Prijatljí! odrodíle  
so trte vince nam sladkó,  
ki nam oživlja žíle,  
srce razjásni in oko,  
ki utopi  
vse skrbi,  
v potrtih prsih up budi!<sup>12</sup>

Ta ideja opozarja, da pivski okvir Zdravljice nikakor ni samo zunanji in formalen dodatek osrednji temi, ampak da prav narobe že sam vsebuje temo, ki je povezana z osrednjo problematiko Prešernovega pesništva. To pa seveda pomeni, da tega okvira ni mogoče označevati s pojmom bidermajer in ga takšnega postavljati v nasprotje z vsebino osrednjih kitic Zdravljice.

V isto smer navaja končno tudi razbor zadnje kitice, s katero se pivski okvir zaokroži. Njena osrednja tema je ideja o »dobrih ljudeh«, ki jim pesem nazdravlja sicer na zadnjem mestu, vendar prav zato z značilnim poudarkom. Ideja »dobrih ljudi« ni le dodatek k prejšnjim motivom Zdravljice, ampak je prav narobe strnitev vsega prej izrečenega, zlasti tistega, kar se v prvi kitici pojavi kot motiv znova oživiljenih upov. Dobri ljudje, o katerih spregovori pesem, torej ne morejo biti sinonim za urejene, s stvarnostjo sprijaznjene, v trezni resignaciji živeče ljudi bidermajerja. Izraz meri na tiste ljudi, v katerih zmeraj znova oživlja upanje, da je mogoče preseči meje ozkega meščanskega sveta, dane stvarnosti in pristanka nanjo, kar vse je socialno-moralno bistvo bidermajerskega reda. To pa je ponoven razlog za tezo, da Prešernova Zdravljica ne sodi

<sup>12</sup> O. m., str. 29.

v območje bidermajerja, vsaj ne po veljavnih merilih literarnozgodovinskega pojma in tudi ne v primerjavi s tistimi Prešernovimi pesniškimi teksti, v katerih se da z večjo upravičenostjo odkrivati literarni bidermajer v pravem pomenu besede.

## ZUSAMMENFASSUNG

Die Abhandlung geht hervor aus der Feststellung, daß das Biedermeier als literargeschichtlicher Terminus von der slovenischen Literaturgeschichte bis jetzt nicht genutzt wurde, obwohl er sich in der europäischen Literaturwissenschaft schon einige Jahrzehnte im Mittelpunkt einer bewegten Diskussion befindet. Das ist der Grund, warum auch die Prešerenforschung zahlreiche Reflexe oder Spuren des Biedermeier in Prešerens Poesie nicht erörtert hat. Jedoch hat M. Krleža die Stimmung (»stimunga«) in Prešerens Trinkspruch in seinen kurzen Notizen 1953 als biedermeierlich bezeichnet. Seine Auffassung vom Biedermeier ist jedoch nicht literargeschichtlich, sondern folgt noch dem aktualistischen Begriff, den das Biedermeier in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts als pejorative Bezeichnung für eine konservative, apolitische und beschränkte kleinbürgerliche Mentalität erhalten hat. Entgegengesetzt dazu hat die Literaturgeschichte (nach dem Beispiel der Kunstgeschichte, die das Biedermeier unter seine geschichtlichen Stilbegriffe bald nach 1900 aufnahm) den Begriff des literarischen Biedermeier allmählich herausgearbeitet als positive oder wenigstens neutrale historische Bezeichnung für eine besondere literarische Richtung, eine Strömung oder einen Stil in den Jahren von 1815 bis 1848, d. h. in der Vormärzperiode. In ihrem Gebrauch des Begriffes ist es jedoch möglich, drei Auffassungen zu unterscheiden: a) das Biedermeier ist nach der Auslegung von V. Nemoianu eine Bezeichnung für die zentrale Richtung in den Jahren von 1815 bis 1848, ist also ein Synonym für die späte, rationalisierte, »gezühlte« Romantik, so daß hierunter von den englischen Autoren sogar der späte Byron, Wordsworth, Coleridge, Scott und J. Austin fallen; b) das Biedermeier als besondere Literaturrichtung, besonders in der deutsch-österreichischen Literatur, zu der z. B. Grillparzer, Raimund, Mörike, Stifter u. a. gehören, ist aber gekennzeichnet durch geistig-sozialen Konservatismus im Gegensatz zu der Literatur des Jungen Deutschland und seiner Zeitgenossen; c) das Biedermeier als Bezeichnung einer Subliteratur jener Epoche, innerhalb derer es nicht möglich ist, zentrale Autoren und ihre repräsentativsten Werke zu erfassen, sondern vornehmlich kleinere Autoren oder aber jene Texte zentraler Autoren, die geringeren Gattungen angehören, zum Beispiel Gelegenheitspoesie, worin sich die sozialkulturelle Besonderheit des Biedermeier mit seiner Beschränktheit und alltäglichen bürgerlichen Sachlichkeit, der apolitischen, idyllischen, resignierten und heiteren Mentalität, untermischt mit Melancholie, am angemessensten ausdrückt. Die Kritik dieser Auffassungen zeigt, daß vor allem die letztere für eine wissenschaftliche Analyse literarischer Erscheinungen geeignet ist, weil das Biedermeier nicht nur Synonym sein kann für die Spätromantik und weil zentrale Autoren in ihrer Gesamtheit nicht unter diesen Begriff gefaßt werden können. All das gilt auch für Prešeren, so daß die Frage nach dem Biedermeier in seiner Poesie sich

verkürzt auf die Frage nach einzelnen biedermeierlichen Elementen in den zentralen dichterischen Texten und auf das Problem der frühen Gedichte als jenes legitime Gebiet, auf dem die Möglichkeit des Biedermeier am größten ist. Einzelne Biedermeier-Elemente lassen sich in den frühen und reifen Prešeren-Gedichten entdecken, sind jedoch regelmäßig eingeschlossen in andere, d. h. romantische Motive und Themen-Strukturen; überdies stehen dem ideologische Elemente entgegen (Nationalidee, demokratischer Radikalismus), die ausgesprochen anti-biedermeierlich sind. Es ist jedoch möglich, die stärksten Biedermeierzüge in Prešerens Gelegenheitsgedichten aus den Jahren zwischen 1842 und 1846 zu entdecken, wenn auch nicht in allen. Während in dem Sonnett *An eine junge Dichterin* der Anteil spürbar ist, jedoch im Gleichgewicht mit der Idee des romantischen Dichters, so sind die Gedichte *Od železne ceste* / *Von der Eisenbahn*, *Janezu Hradeckitu* / *An Janez Hradecki* und besonders *Nuna* / *Die Nonne* nicht nur mit konkreten Details biedermeierlicher Sachlichkeit angefüllt, verwoben zu charakteristischen Genrebildern, sondern auch in ihrer geistig-thematischen Konzeption überwiegen Züge biedermeierlicher Heiterkeit, nüchternen Humors und der Resignation und Beschränkung auf konkrete Sachlichkeit. Im Vergleich mit diesen Texten zeigt sich der Trinkspruch als ausgesprochen unbiedermeierlicher Text: nicht nur, daß in ihm Ideen nationaler und demokratischer Radikalität vorherrschen, sondern auch ihr Trink-Rahmen greift über den Horizont des Biedermeier hinaus, hat doch Prešeren das zentrale Thema der Hoffnung (*Slovo od mladosti* / *Abschied von der Jugend*) hier hinein verwoben.

## KOPITAR KOT BRANILEC SAMOBITNOSTI SLOVENSKEGA JEZIKA\*

Kopitar je slovenščino branil že kot materinščino, kot izrazilo eminentnih slovenskih kulturnikov svoje in preteklih dob od sredine 16. stol. sem, kot pripadnico veliki slovanski skupnosti, ki je knjižni in liturgični jezik dobila že v 9. stoletju, kot neposredno dedinjo stare cerkvene slovanščine, kot posebej prefinjeno jezikovno individualnost v okviru slovanščine, v tem in onem vzporedno z grščino in latinščino, kot več kot 250-letno kulturno izrazilo Slovencev, pravopisno in slovnično urejeno in primerno opisano in usmerjano ter z relativno bogatim slovstvom, kot izraz posebne panonske slovanske skupnosti, ki se tudi intelektualno in moralno lahko meri z Zahodom, kot malo in zapostavljeno nasproti velikemu in privilegiranemu. Zaradi tega Kopitar mora biti vrednota vsakemu, ki Slovincem res dobro hoče.

Kopitar advocated Slovene as his native language; as means of expression employed, since the middle of the 16 th c. into his own time, by his fellow countrymen eminent in Slovene culture; as a member of the big Slavic language community which had developed its literary and liturgical language as soon as the 9th c.; as the immediate successor to Old Church Slavonic; as a particularly refined linguistic entity within the Slavic branch, with parallels in various details to Greek and Latin; as the Slovenes' vehicle of culture, more than 250 years old, orthographically and grammatically regulated, fitly described and cultivated, and boasting relatively rich literature; as the expression of a specific Pannonian Slavic community, whose members can measure with the West also intellectually and morally; as the small and neglected as opposed to the big and the privileged. Therefore Kopitar must be a value to every one who wishes well to Slovenes.

Pokojni profesor Robert Auty je v svojem znanstvenem delu posvečal veliko pozornost jezikom Slovanov, ki se bolj ali manj dotikajo panonskega prostora in se od tu dalje razprostirajo na jug, zahod in vzhod. To je hkrati področje, ki mu je vso svojo raziskovalno in publicistično pozornost posvečal tudi naš Jernej Kopitar, katerega prizadevanja za obrambo samobitnosti slovenskega jezika hočemo tu podrobneje obravnavati.

Jernej Kopitar je bil v slovenščino zaljubljen. Ta njegova ljubezen je bila apriorna, vendar se je s časom skušala utemeljiti tudi stvarno. Slovenščino je Kopitar nezavedno vzljubil že kot materinščino, tj. kot naravno sestavino svoje srečne mladosti, kar izpričujejo naslednje njegove

\* Slovenska verzija referata na simpoziju v počastitev R. Autyja in A. E. Pennington v Oxfordu, ki je bil od 6. do 11. julija 1981.



besede iz Selbstbiographie: »Als Jernej Kopitar etwa neun Jahre alt war und bereits die Heerde seines Vaters geweidet und gehütet hatte — welche Davidische Rückerinnerung an Berg und Wald noch immer unter seine angenehmsten gehört — fragte ihn eins der Vater /.../.«<sup>1</sup> (1839; 1857, 2.) V Zoisovem krogu — vanj je dokončno prišel po končani srednji šoli — pa je tudi odkril, s kakšno vnemo se je slovenskemu jeziku posvečal ne samo njegov za slovenske razmere bogati patron baron Žiga Zois (katerega mu je postal tajnik, knjižničar in varuh mineraloških zbirk), ampak tudi krog starejših izobražencev, zbranih okrog Zois, deloma še pred prihodom Kopitarja (Anton Tomaž Linhart, Blaž Kumerdej, Jurij Japelj, Jakob Zupan, zlasti pa Valentin Vodnik, da imenujem najvažnejše). In to kljub žalostnemu dejstvu, ki ga je nekoč pozneje zapisal: »D/er gebildete Slave ist *Deutsch* gebildet, und ein Überläufer; *slavisches* Sprachstudium ist daher nur Sache irgend eines seltenen *Dilettanten*, der seine Landsleute beynahe um Nachsicht bitten muss für diese seine Passion.«<sup>2</sup> (1839; 1857, 6.) Še važnejši je za naš problem postal Kopitarjev stik z za nas bogatim Slovenskim slovstvenim izročilom od 16. stol. naprej, ki se je mlademu vedoželježu gotovo odkrilo šele v Zoisovi knjižnici. Posebno blagodejno je moralo na Kopitarja vplivati tudi dejstvo, da je toliko dal na slovenščino tak imenitnik, kot je bil tedaj Zois: »Baron Zois /.../ lebte, als Kopitar in sein Haus kam, als der reichste und sonst in jeder Beziehung gebildeteste Mann in Laibach, verehrt und geliebt von klein und gross, wie er es auch im hohen Grade verdiente /.../ Da Baron Zois selbst von der Mutter her das krainische vortrefflich sprach, auch gewöhnlich, wiewohl er damals nicht mehr ins Theater ging, für italienische Operisten irgend ein krainisches Couplet dichtete, dessen überraschendes Ertönen Parterre und Logen vor vaterländischen Freude ausser sich brachte, so versteht es sich von selbst, dass Sekretär Kopitar an all den Dingen Theil nahm.«<sup>3</sup> (1839; 1857, 5.)

<sup>1</sup> »Ko je bil Jernej Kopitar kakih devet let star in jé že pasel in varoval čredo svojega očeta — ta davidovski spomin na hrib in gozd spada še zmeraj med njegove najprijetnejše — ga je nekega dne vprašal oče /.../.«

<sup>2</sup> »I/zobraženi Slovan je *nemško* izobražen in prebežnik; raziskovanje *slovenskega* jezika je zato samo stvar kakega redkega *ljubitelja*, ki mora zaradi te svoje vnetosti rojake skoraj prositi za zamero.«

<sup>3</sup> »Baron Zois /.../ je živel, ko je Kopitar prišel v njegovo hišo, kot najboga-tejši in drugače v vsakem oziru izobražen človek v Ljubljani, čaščen in ljubljen od malega in velikega, kar je tudi zaslužil v visoki meri /.../. Ker je baron Zois, ki je po materi kranjsko sam odlično govoril, navadno — čeprav takrat ni več hodil v gledališče — za italijanske operiste tudi spesnil kak kranjski kuplet, ki je, ko je nenadoma zazvenel, zaradi domovinske radosti spravil iz sebe parter in lože, se razume samo ob sebi, da se je tajnik Kopitar udeleževal vseh teh stvari.«

Za slovenščino se je Kopitar v teh razmerah z drugimi vred zavzemal verjetno tudi iz naravne duševne reakcije plemenitega človeka, ko je soočen z zapostavljenim družbenim položajem take vrednote, kot je materinščina, ki naj bi vendar bila po človeški pravici sama po sebi svobodna, nezapostavljena, enakopravna — pa to ni bila. V *Selbstbiographie* beremo v zvezi s tem: »Dazu verstand er keine Sylbe deutsch, als er von Repnje nach Laibach kam: aber die Lehrer der ersten Classe sprechen auch krainisch. /.../ Sonst freilich lief es beim slavischen Knaben mitten unter spöttelnden Deutschen anfangs nicht ohne Heimweh ab: doch hatte die Mutter ihm das oft prophezeit /.../.«<sup>4</sup> (1839; 1857, 3.) Na isto kaže tudi Kopitarjeva parafraza Hipolitove tožbe o jezikovni usodi slovenskega človeka, ki se hoče izobraziti: »Der Vorwurf des *unnöthigen* Germanisirens in *einzelnen* Wörtern, und in *Syntax*, trifft, mehr oder weniger, alle unsere (meist übersetzende!) Schriftsteller. Um dieses, wenn nicht verzeihlich, doch begreiflich zu finden, setze man sich an die Stelle eines krainischen Scribenten. Im 8ten oder 10ten Altersjahre hat er den väterlich-Slavischen Herd verlassen, um in der Deutschen Stadt von Deutschen in Deutscher Sprache zum Deutschen Staatsdiener erzogen zu werden. Nun muss er seine Slavische Muttersprache, die er ohnehin in diesem Alter noch nicht ih ihrer ganzen Fülle besitzen kann, mit Fleiss vergessen lernen, damit ihm hold werde die Herrscherin *Teutona*.«<sup>5</sup> (1808/1809, 53—54.)

V istem položaju kot Kopitar (in pred njim vsa Zoisova družba) so bili že v 16. stol. naši protestanti, ki so neprivilegirani (bolje: zapostavljeni) jezik slovenskega človeka povzdignili v knjižno izrazilo. Kakor te je tudi Kopitarja obhajala misel, ali je taka številčno in socialno zanemarljiva količina, kot jo je nakazoval nosilec slovenskega jezika, upravičena do samostojnosti. Ali se namreč ne bi bilo pametneje potopiti v nemškem jezikovnem morju (ali tudi italijanskem, ali tudi »hrvaškem« na vzhodu)? Spomnimo se Kopitarjevega spoznanja, da je izobraženi Slo-

<sup>4</sup> »Poleg tega ni razumel niti besedice nemško, ko je iz Repenj prišel v Ljubljano: toda učitelji prvega razreda govorijo tudi kranjsko. /.../ Sicer seveda na začetku pri slovanskem fantu sredi zasmehljivih Nemcev ni šlo brez domotožja: vendar mu je mati to dostikrat prerokovala /.../.«

<sup>5</sup> »Očitek *nepotrebnega* nemškovanja v *posameznih* besedah in *skladnji* zadeva bolj ali manj vse naše (večinoma prevajajoč!) pisatelje. Da bi imeli to, če ne za oprostljivo, vendarle za razumljivo, se je treba postaviti na mesto kranjskega pisca. V 8-em ali 10-em letu je zapustil očetno slovansko ognjišče, da bi bil v nemškem mestu od Nemcev v nemškem jeziku vzgajan za nemškega državnega služabnika. Zdaj se mora svoj slovanski materni jezik, ki ga pri tej starosti že tako ne more obvladati v vsej njegovi polnosti, učiti pridno pozabljati, da bi mu milostna postala vladarica *Teutona*.«

venec prebežnik, in sicer potencialno tudi na vzhod, kot sta mu pričala že za 16. stol. Krelj, po njegovi misli deloma tudi Dalmatin, čeprav mu je zatekanje v to, južno smer, bilo simpatičnejše kot na sever k Nemcem: »Krelj's/ Dalmatisieren ist ein viel kleineres Übel als Trubar's Germanisiren« (1808/1809, 28.); ali: 2 »D/er Sprachfreund muss bedauern, dass den von Postille Übersetzer /.../ 1578 so aussichtsvoll betretenen Weg — die Krainische Sprache den übrigen *Slavischen* Schwestersprachen zu nähern, sie lieber aus diesen, als aus der Deutschen bereichern — nicht nur selbst nicht verfolgte, sondern sogar 1584 bey der Übersetzung der Bibel, den Dalmatin davon zurückrief.«<sup>7</sup> (1808/1809, 53.)

Po mojem je bilo prebežništvo dejansko mogoče le na nemško stran, praktično pa tudi tja le za posameznika, posebno izobraženega, ki je obvladoval oba jezika, nemškega knjižnega celo neprimerno bolje od slovenskega. Za narodno (ali ljudsko) gmoto te možnosti ni bilo. Prebega mu ni dopuščala že jezikovna inercija, iz katere slovenske jezikovne skupnosti ni bilo mogoče premakniti, tj. je ni bilo mogoče naučiti drugega jezika, ker ni bilo za to ne potrebne energije ne razlogov. Tako je izobraženemu Slovencu preostajalo edino možno smiselno prizadevanje: pomagati rodni jezikovni skupnosti, da pride tudi do čim bolj učinkovitega vsenarodnega knjižnega izročila, in sicer v vseh vlogah. Kopitar neposredno opozarja na pomen poslovnega in poveljevalnega jezika (1811, 126). Kot kaže Coisovo prevajanje kupletov italijanskih oper v slovenščino, je pri tem šlo tudi za uveljavljanje slovenščine v javnosti, zlasti tudi zaradi njene pevnosti, s katero se je (skupaj s srbohrvaščino) slovenščina še najprej lahko merila z italijanščino. Kopitar je Linhartovega Matička uporabljal tudi za vadenje v slovenskem besedilu, ko je slovenščine učil hčerko vojnega komandanta grofa Bellegarde. Za pesnika je poleg tega obstajala še ena »prisila«: samo v materinščini je lahko potrjeval svoj pesniški genij (Prešernov primer).

Svojo nalogo in zmožnost za kultiviranje slovenskega jezika (o tem pišeta tudi Čop in Prešeren, zadnji npr. tako: »Die Tendenz unserer Carmina und sonstigen literarischen Tätigkeit ist keine andere als unsere Muttersprache zu kultivieren; habt ihr ein anderes Ziel, so werdet

<sup>6</sup> »Kreljevo/ dalmatiziranje je veliko manjše zlo kot Trubarjevo germaniziranje.«

<sup>7</sup> »P/rijatelj jezika mora obžalovati, da Bohorič ne le sam ni nadaljeval poti, ki jo je tako obetavno utrl prevajalec postile /.../ 1578, /tj./ bližati kranjski jezik preostalim *slovanskim* sestrinskim jezikom, ga bogatiti raje iz teh kot iz nemščine, temveč je 1584 pri prevodu Biblije celo Dalmatina odvrnil od tega.«

Ihr es Schwerlich erreichen.«<sup>8</sup>) je slovenski izobraženec opravljal s toliko večjo gorečnostjo, ker je svoj jezik ljubil, kakor navadno ljubimo vse svoje in kakor kulturni človek navsezadnje spoštuje vsako individualiteto, ki je, kot so se včasih izražali, od Boga, toliko bolj svoj jezik, od katerega je v mladosti prejel svoje videnje in občutenje sveta ter druge duševne in duhovne vrednote v družinskem in vaškem okolju z vso njegovo pestrostjo, tudi v svetu vere, do neke mere pa tudi v svetu spoznavanja.

Tako je že Bohorič 1584 na čelo svoje slovnice zapisal *Et omnis lingua confitebitur Deo* v več jezikih, slovensko *In vsaki jezik bode Boga spoznal*, in sicer pač tudi kot opravičilo za slovensko jezikovno samobitnost: češ, brez slovenskega jezika bi bil en jezik kot častilec boga manj. Podobno se je izrazil o ohranitvi slovenskega jezika Kopitar, ko je zapisal: »Man sieht, wir überlassen die Einführung einer einzigen Schriftsprache für alle Slavischen Stämme lieber dem *allmählichen* aber *sichern Gange der Natur*, als einem *National-Concilio von Gelehrten aller Dialekte*, womit sich *Kumerdej* und *Japel* trugen, und dergleichen *Voltiggi* /.../. Nur ein *gleichförmiges Alphabet!* Alles übrige überlasset getrost der Natur.«<sup>9</sup> (1808/1809, 205.) In na drugem mestu: »Die Griechischen Dialekte flossen, nachdem Alexander sich an die Spitze der Griechen gestellt hatte, in eine Schriftsprache zusammen: so dürfte es einst den slavischen auch wieder ergehen. Nur wäre dann zu wünschen, dass diess entweder der alte cyrillische oder doch eines der jüngeren südlichen Dialekte wäre, die ihrer Natur nach freier von Härten sind als die nördlichen /cf. Schlötzer/. Sollte indessen das Glück selbst dem härtesten das Scepter geben, so fällt derselbe ja doch noch immer nach Jean Paul im Vergleich mit anderen Sprachen lieblich mild aus.«<sup>10</sup> (1810; 1857, 69.)

Isto misel o nedotakljivosti danega jezika je čez 30 let za Kopitarjem ponovil France Prešeren, ko je ob Vrazovem jezikovnem odpadništvu

<sup>8</sup> »Težnja naših pesmi in siceršnje slovstvene dejavnosti ni nič drugega kot kultivirati naš materni jezik; če imate drug cilj, ga boste težko dosegli.«

<sup>9</sup> »Vidi se, /da/ vpeljavo enega samega knjižnega jezika za vse slovanske rodove prepuščamo raje *postopnemu*, toda *zanesljivo* *potoku* naravnemu poteku kakor pa narodnemu *svetu učenjakov vseh narečij*, s čimer sta se ukvarjala *Kumerdej* in *Japel* in enako *Voltiggi* /.../. Samo *enakooblično abecedo!* Vse drugo mirno prepustite naravi.«

<sup>10</sup> »Grška narečja so se zlila, ko se je na čelo Grkov postavil Aleksander, v en knjižni jezik: tako bi se nekoč lahko zgodilo tudi s slovanskimi. Samo da bi bilo potem želeti, da bi bilo to ali staro cirilsko ali katero mlajših južnih narečij, ki imajo po svoji naravi manj trdot kot severna /prim. Schlötzer/. Toda ko bi sreča dala žezlo tudi najbolj trdemu, bi bilo to po Jeana Paula primeri vendarle še zmeraj v primeri z drugimi jeziki ljubko in milo.«

zapisal misel: »Die Vereinigung aller Slaven zu einer Schriftsprache wird wahrscheinlich ein frommer Wunsch bleiben. /.../ Unterdessen auch verkehrtes Streben is besser als Apathie gegen alles Vaterländische.«<sup>11</sup> (1837; 193, 24.) In na drugem mestu: »Es hat den Anschein, als ob es dem Dr. Gai und anderen slawischen Literatoren mit der Idee Ernst wäre, dass die slowenische und illyrisch serwische Sprache in eine verschmolzen werden sollten, oder vielmehr dass der slowenische Dialekt als Schriftsprache aufhören und hinfüro nur mehr der serwische geschrieben werden sollte. Ich bin von der Unausführbarkeit dieser Idee subjektiv überzeugt, habe doch bis nun dieselbe auf keine Art bekämpft /.../«<sup>12</sup> (1838; 193, 331.) In še v pripisu k Smoletovemu pismu Vrazu: »Si Deus pro vobis, quis contra vos; bedenkt jedoch, dass auch ὁ χριστος getötet werden konnte, dass jedoch die Wiedererweckung als das grösste Wunder von dem Weltapostel Paul und von allen Weltaposteln mit Recht gepriesen wird, und dass Homer sagt, besser ein Schweinehirt zu sein als über alle Toten gebieten. — /.../ Ich wünsche übrigens nicht nur dem Panslawismus, sondern auch dem Panillyrismus das beste Gedeihen; glaube jedoch, das man bis zum Erntetag alles Aufgesprossene stehen lassen soll, damit der Herr (to Παν /vse, kar je/) am jüngsten Tage das Gute werde von dem Schlechten ausscheiden können. Dein und des Slawentums aufrichtiger Freund.«<sup>13</sup> (1840; 1937: 346.)

Tako apriorno zvestobo slovenskemu jeziku je imel tudi Kopitar, jo je pa zelo težko razumsko utemeljevati drugim. Kadar koli so svojo ljubezen do jezika slovenski izobraženci tako utemeljevali, so jo v bistvu ne dovolj prepričljivo, dostikrat pa nekritično.

Še najbolj je bil pri tem prepričljiv Trubar, ko je enostavno razodeval, da je ubogemu slovenskemu ljudstvu treba vsaj z besedo in naukom

<sup>11</sup> »Združitev vseh Slovanov v enem knjižnem jeziku bo verjetno ostala po-božna želja. /.../ Sicer pa je tudi napačno prizadevanje boljše kot apatija na-sproti vsemu domovinskemu.«

<sup>12</sup> »Videz je, kot da bi dr. Gaju in drugim slovanskim literatorjem šlo zares za idejo, da naj bi se slovanski in ilirskosrbski jezik zlila v eno, oz. pravzaprav, da naj bi se slovensko narečje nehalo pisati kot knjižni jezik, namesto tega pa le srbsko. Jaz osebno sem o neizpeljivosti te ideje prepričan, se pa doslej proti njej nisem nikakor bojeval /.../«

<sup>13</sup> »Si Deus pro vobis, quis contra vos /Če je Bog za vas, kdo zoper vas;/ pomislite vendar, da je tudi ὁ χριστος /Kristus/ mogel biti umorjen, da pa je bilo zopetno prebujenje po pravici slavljen kot največji čudež od svetovnega apostola Pavla in od vseh vesoljnih apostolov, in da Homer pravi, da je bolje biti svinjski pastir kot velepati vsem mrtvim. /.../ Sicer želim ne samo pansla-vizmu, ampak tudi panilirizmu najboljše uspevanje; mislim vendar, da naj se do žetvenega dne pusti vse, kar je pognalo, da bo Gospod /το παν/ /Vse, kar je/ na sodnji dan dobro lahko izbral od slabega. Tvoj in slovanstva iskreni pri-jatelj.«



v njej vsebovanim pomagati iz zagatnih rev življenja, še zlasti v težkih razmerah nenehnih turških ropanj in genocida. Tu je slovenska ubesedljena beseda rešiteljica človeških duš, je nekaj, kar človeka plemeniti, ga iz samega tistega, kar ima skupnega z živalskostjo, tj. iz gole fizične eksistentnosti in boja za njeno ohranitev, vodi k udeleževanju v duhovnem. Če Trubar pri tem meni, da bi s pomočjo slovenščine in v njej tiskanih knjig (ali srbohrvaščine) lahko spreobrnili k pravi veri tudi Turke, ki bi potem gotovo prenehali moriti in uničevati po Evropi, je to samo na videz oprijemljiva argumentacija za nekaj, česar glede na to, kar zgodovino v resnici giblje, skoraj ni mogoče jemati nič resno. (1560; 1934: 42–43.)

Drug tak argument, prav tako že iz 16. stol., je argument grandioznosti. Uporabil ga je že pisec prve slovenske slovnice, Adam Bohorič, ko 1584 povečuje pomen slovenščine tako, da jo ima le za del tako rekoč najbolj razširjenega sodobnega jezika, segajočega od Jadranskega morja do Tihega oceana in od Črnega do Ledenege (in skoraj tudi do Severnega) morja (1584). (Tega slavnega Bohoričevega uvoda v slovnico Kopitar v svoji slovnici nič ne obravnava verjetno zaradi Bohoričeve pretirane nekritičnosti.) Tu bi lahko navedli tudi Hipolita, ko, hvaleč slovanščino, misli tudi na pomembnost in imenitnost slovenščine, tokrat pa ne v smislu njene geografske razširjenosti in populacijske moči, ampak glede na njeno strukturno vrednost samo: »Igitur lingua Sclavonica, quam alii Illyricam vocant, originalis, perfecta, ab aliis *independens* est, neque orbata *genuinis* et *propriis* significationibus, quas *vulgaris plebs optime novit*.«<sup>14</sup> (1719; 1808/1809, 78–79.) Takih mest je pri Hipolitu v istem uvodu še več. Podobno pozneje Kopitar: »Der alte Europäische Volkstamm der Slaven, der Sprache nach sehr nahe verwandt mit dem deutschen und dem griechischen, zwischen welchen beiden er jetzt, und vielleicht von jeher, mitten inne wohnt, ist dermal fünfzig Millionen Seelen stark und könnte unter günstigeren politischen Bevölkerungsständen auf dem ungeheuren Wohnsitze (halb Europa und ein Drittel von Asien) in wenigen Generation sich leicht vervierfachen.«<sup>15</sup> (1810; 1857, 61.)

<sup>14</sup> »Torej je slovanski jezik, ki ga drugi imenujejo ilirski, *izpiren, dognan*, od drugih *neodvisen*, niti ni brez *pristnih* in samosvojih pomenov, ki jih *navadno ljudstvo pozna zelo dobro*.«

<sup>15</sup> »Star evropski ljudski rod Slovanov, po jeziku zelo soroden nemškemu in grškemu, med katerima se nahaja sedaj in mogoče od zmeraj, je sedaj petdeset milijonov duš močan in bi se pod ugodnejšimi političnimi pogoji njegovo prebivalstvo na velikanskem bivališču (pol Evrope in tretjina Azije) v nekaj generacijah lahko početrilo.«

Tudi tu je v ospredju »praktični« vidik: s slovenščino se pride daleč, kot z nobenim drugim jezikom. In kar je del tako velike celote, vendar ima pravico do obstanka, s svojo praktično koristnostjo pa vabi, da bi se ga učili tudi pripadniki npr. nemškega jezika, ki je sicer nasproti samemu slovenskemu jeziku tako zelo, zlasti pa družbeno funkcionalno, nadmočen. (Naj tu še enkrat spomnimo, kako so se iz Kopitarja kot slovensko (ali slabo nemško) govorečega norčevali njegovi nemški sošolci v Ljubljani, ali kako je opisal fizično nasilje nad Slovani nemško govorečih po Hacquetu (1918; 1857, 127). »Ich könnte hundert Beispiele anführen, wie oft Deutsche in meiner Gegenwart wider alle Fernunft mit Worten und Schlägen diese unterjochten Menschen misshandelten bloss weil sie ihre Sprache nicht verstanden.«<sup>16</sup>

Tudi Kopitar na začetku za svojo zvestobo malemu slovenskemu maternemu jeziku ni imel drugih opravičil od onih, ki jih je našel že zapisane: »Wäre die Krainische Sprache in *eim Winkel* verborgen, wie *Dalmatin* /.../ gesagt hat, so könnte man sie immerhin mit den mächtigen Nachbarinnen sich vermischen und endlich sich verlieren sehen: da sie aber ein alter\* (\*Wir haben Wörter, z. B. *slana* (Reif, *pruina*), die sich nur in der altslavonischen Bibelsprache, und dem heutigen Servischen Dialekt, aber weder im Russischen, noch in den anderen Dialekten finden. Wir haben durchgängig den Dual in vollem Gebrauche.) und vielleicht der am meisten verfeinerte (von Härten befreite) Zweig der so weit verbreiteten Slavischen Sprache ist, so wär's doch Schade darum.«<sup>17</sup> (1808/1809, XLVII.) To je Bohoričev, in še prej Dalmatinov,<sup>18</sup> argument grandioznosti, ki ima lahko praktične posledice v tem smislu, da je ta jezik lahko posrednik v sporazumevanju z res velikim, npr. ruskim jezikom (primer grofa Herbersteina kot poslanca v Moskvi v 17. stol.:

<sup>16</sup> »Lahko bi navedel stotine primerov, kako pogosto so Nemci v moji prisotnosti v nasprotju z vso razumnostjo z besedami in udarci zlorabljali te podjarmljene ljudi samo zato, ker niso znali njihovega jezika.«

<sup>17</sup> »Ko bi bil kranjski jezik skrit v *kakem kotu*, kakor 'je rekel Dalmatin /.../, bi vendarle lahko pustili, da bi se pomešal z mogočnejšimi sosedi in se končno v njih tudi zgubil: ker je pa stara\* (\*Imamo besede, npr. *slana* (Reif, *pruina*), ki se najdejo samo v staroslovanskem svetopisemskem jeziku in v današnjem srbskem narečju, ne pa v ruskem niti v drugih narečjih. Imamo vse skozi dvojino v polni rabi.) in mogoče najbolj pretanjena (trdot prosta) veja tako daleč razširjenega slovanskega jezika, bi bilo vendar škoda zanj.«

<sup>18</sup> V prevodu se to Dalmatinovo mesto glasi tako: »/K/er slovanski jezik ni skrit v *kakem kotu*, temveč se danes bohoto skozi cela mogočna in številna kraljestva (četudi razdeljen na nekaj narečij). Kajti slovanskega jezika dandanašnji ne uporabljajo samo ti, ki so naseljeni v vsej Kranjski, na Štajerskem in v *Slovenski marki*, in Krasu, v Metliki in Istri, ampak tudi Čehi, Poljaki, Moskovčani, Rusi, Bošnjaki in Vlahi in malodane tudi večji del ljudstev, ki jih je krščanstvu odtrgal naš dedni sovražnik Turek, tako da je tudi na turškem

»V/or 250 Jahren war es unser Landsmann, *Baron Sygm. v. Herberstein*, Krieger, Staatsmann und Gelehrter, der als kaiserl. Gesandter in Moskau — dort den Nestor las (als Krainer konnte er ihn verstehen) und der erste den Ruf und den Ruhm russischer Jahrbücher ins Abendland zurückbrachte.«<sup>19</sup> (1808/1809, XIII), v svojih sorodnikih, srbščini in stari slovanščini, pa spet odlično sporočevalno diplomatsko orodje bodisi na turškem dvoru ali celo v občevarju le-tega z nemškim cesarstvom.

Za Kopitarja se zdi značilna še ena utemeljitev ljubezni do slovenščine (oz. južne slovanščine): izvirnost tega jezika nasproti jezikom meščancem (Hipolitov argument), v okviru slovanščine pa še njegova prefinjenost in bližina stari cerkveni slovanščini; pravzaprav ne le bližina, ampak skoraj že dedišstvo plemenite, ob grščini izobražene starine. Za potrditev pravkar rečenega prim. naslednja mesta: »Überhaupt, da wir eine Originalsprache haben, halten wir uns lediglich an das Grundgesetz der Schrift: nicht mehr und nicht weniger *Buchstaben* (Lautzeichen) zu *schreiben*, als Laute in einem Worte zu hören sind /.../.«<sup>20</sup> (1808/1809, 162). Misel o slovenščini kot originalnem jeziku je Kopitar lahko našel že pri Hipolitu, kot smo zgoraj navajali iz Kopitarjeve slovnice. Glede slovenščine kot dedinje stare slovanščine je Kopitar sprva omahoval, ali je tej bližja karantanščina ali srbščina (ki ji je v tej fazi pripisoval tudi bolgarščino, kakor sicer tudi Dobrowsky), pozneje sta bili tekmici za imenitno dediščino le karantanščina in prava bolgarščina, s srbohrvaščino pa si je slovenščina delila prilastek največje blagozvočnosti med slovanskimi že sicer blagozvočnimi jeziki.

Ne nazadnje Kopitar rad poudarja prednosti slovanščine, posebej še slovenščine, v naglasnem in glasovnem oziru, kar jo/ju dela nadmočno/i nasproti nemščini in tudi drugim zahodnim jezikom, ko gre za posnemanje grško-rimskih metrov ali za tekmovanje z italijanščino v primernosti za petje, kjer po njem slovenščina zaostaja le za srbohrvaščino. Glede prvega prim.: »/G/önnen wir dem Deutschen diesen kleinen Vor-

dvoru, med drugimi, po vsej Turčiji med navadnimi ljudmi, pa tudi med v pisarnah uporabljanimi jeziki, *slovanski jezik* eden *glavnih jezikov*. Pri vseh teh tudi jezik naše dežele, če se prav govori in izgovarja ali piše, veliko ljudi prav dobro lahko sprejema in razume, drugače kot se lahko sprejemajo ali razumejo omenjeni drugi slovanski narodi v svojem jeziku, /to pa/ zaradi njihovega težkega in posebnega izgovora in pravopisa, kakor /nas/ tega uči izkušnja.«

<sup>19</sup> »P/red 250 leti je bil prvi naš rojak, *baron Sygm. v. Herberstein*, vojščak, državnik in učenjak, ki je kot cesar. poslanec v Moskvi tam bral Nestorja (kot Kranjec ga je mogel razumeti), ki je prinesel na Zahod sloves in slavo ruskih letopisov.«

<sup>20</sup> »Sploh se, ker imamo izviren jezik, držimo le temeljnega zakona pisave: ne *pisati* več in ne manj *črk* (glasovnih znamenj), kot je v kaki besedi *slisati* glasov /.../.«

teil /i.e. da ima naglašen korenski zlog/ wenn es einer ist, und trösten uns mit der Aussicht, *einst* in Griechischen Versmassen *anders* dichten zu können, als die Deutschen. Unsere Dichter werden nicht zu klagen haben wie Goethe (1808/1809, 256.):

»Ein Dichter wär' ich geworden,  
Hätte die Sprache sich nicht *unüberwindlich* gezeigt.«<sup>21</sup>

Slovanščina, zlasti še južna, je Kopitarju nadvse dragocena tudi kot že potrjeno umetnostno izrazilo. V narodni pesmi, zlasti srbski in hrvaški, je Kopitar spet videl nekaj, v čemer so Slovani presegli ošabno zahodno Evropo in kar je slovanstvo približevalo staremu grštvu, ki je z obema Homerjevima epoma doseglo nedosežna umetnostna tipa, npr.: »Wenn man Herder's »Stimmen der Völker« für die Blüthe der Volkspoesie ansehen darf, so weiss Recensent nicht, ob irgend ein Volk des heutigen Europa überhaupt sich in dieser Rücksicht mit den Serben messen kann.«<sup>22</sup> (1816, 350.) Srbi so mu tu seveda vsi srbohrvaški štokavci in Bolgari.

Manj pomembna utemeljitev Kopitarjeve ljubezni do slovenščine predstavljajo strukturne lastnosti, ki so jo družile z grščino in latinščino. S prvo jo je povezovala dvojina, z drugo nečlenskost, tj. svobodna sklonkost in s končnico izražena glagolska osebnost. (1808/1809, XLVII.) Teh sklicevanj na grščino je pri Kopitarju veliko in bi zaslužila posebno razpravo skupaj s sklicevanji na druge jezike. Izjemoma je Kopitar bil tudi ponosen, da je slovenščina v čem enaka tudi hebrejščini (1808/1809, 194). Za obojim se je pač skrivala misel, da v bistvu ne more biti samo podobnosti v jeziku, ampak je potencialno prisotna tudi primerljiva duhovna zgradba in, čeprav še ne prebujena, tudi duhovna moč.

V bistvu obramba slovenščine kot malega jezika je tudi Kopitarjevo poudarjanje slovenščine kot dedinje stare cerkvene slovanščine, same razvite pod neposrednim vplivom grških besedil in jezikovne strukture, izražene v njih. To je argument, ki ga Slovenci dotlej nismo poznali. Nakazuje se že v Kopitarjevi slovnici, še bolj razvidno pa je to njegovo

<sup>21</sup> »/P/rivoščimo Nemcem to majhno prednost /tj. da imajo njihove besede naglašen korenski zlog/, če to je prednost, in se tolažimo z možnostjo, da bomo *nekoč* lahko v grških merah pesnili drugače kot Nemci. Našim pesnikom ne bo treba tožiti, kot je tožil Goethe:

»Pesnik bi bil postal,  
Da se jezik ni pokazal kot nepremagljiva ovira.«

<sup>22</sup> »Če imamo Herderjeve »Glasove narodov« za cvet ljudskega pesništva, potem ocenjevalec ne ve, ali se sploh katero ljudstvo današnje Evrope lahko meri s Srbi.«

mnenje iz njegovih del, ki jih je objavil Miklošič (1857), pozneje pa Nahtigal (1944, 1945).

Danes se nam teorija o slovenščini kot naslednici stare cerkvene slovanščine mogoče zdi popolnoma nevzdržna. Kot pozitivna spoznanja vendar moramo priznati npr. Kopitarjevo širše razpredeno in utemeljeno misel o pokristjanjenju panonskih Slovanov še pred prihodom svetih bratov, pa dejstvo, da je Metod v svoji panonski nadškofiji in že prej dalj časa pastoriziral slovansko prebivalstvo, konkretno okoli Blatnega jezera in da so v jeziku najstarejših starocerkvenoslovanskih spomenikov besede, ki se nedvomno niso govorile pri Slovanih okolice Soluna. Da o njegovih prispevkih k zgodovini te dobe tu posebej ne govorimo (glede tega se mu naši zgodovinarji še niso oddolžili). Seveda je pri tem Kopitarju treba biti pravičen v tem smislu, da si slovenščine ne predstavljamo v njenih sedanjih zemljepisnih danostih (slovenščina ali karantansčina mu je, kot znano, kranjščina + panonska slovenščina + provincialna hrvaščina), ampak v danostih 9. stol., ko je pred prihodom Madžarov skupaj z bolgarščino na vzhodu segala do Donave (opozorimo naj na še sedaj očitne sorodnosti med južno slovanščino in delom osrednjih slovaških govorov in morda tudi bolgarščino). Po Kopitarjevi misli so prvotno slovensko-bolgarsko sosedstvo v Panoniji šele naknadno raztrgali Hrvati in Srbi, ovekovečili pa so nato to delitev Madžari, ko so se naselili med njimi v Panoniji: »Die Sprache dieser Übersetzung, sie mag nun die Altmutter des heutigen sloveno-serbischen Dialektes oder die des slovenischen gewesen sein (für beides sind Gründe da) war auf dem Wege gemeinschaftliche Schriftsprache aller slavischen Volkszweige zu werden, wäre nicht das Schisma zwischen Rom und Konstantinopel ausgebrochen.«<sup>23</sup> (1810; 1857, 63) Oz.: »D/a dieser /tj. slovenski/ Dialekt vielleicht Enkel des Kirchenslavischen ist, in welchem vor tausend Jahren die Brüder Cyrill und Method, welcher letzter Erzbischof in Panonien und Mähren war, die Bibel aus dem griechischen übersetzten.«<sup>24</sup> (1812; 1857, 195.) In še.: »Wird aus dem Slavin wieder behauptet, dass das kirchenslavische nichts anderes als das altserbische sei. Recensent glaubt vor der Hand, dass die so wenig bekannten oder verkannten Winden, bei deren Wätern Cyrill und Method Missionäre und letzterer an die dreissig

<sup>23</sup> »Jezik tega prevoda, pa naj bo ded današnjega sloveno-srbskega narečja ali pa slovenskega (za oboje obstajajo razlogi), je bil na tem, da bi postal skupni knjižni jezik vseh slovanskih ljudskih vej, ko ne bi bil izbruhnil razkol med Rimom in Konstantinoplom.«

<sup>24</sup> »/K/er je to /tj. slovensko/ narečje mogoče vnuk stare cerkvene slovanščine, v kateri sta pred tisoč leti brata Ciril in Metod (zadnji je bil nadškof v Panoniji in na Moravskem) prevedla sveto pismo iz grščine.«



Jahre ihr Erzbischof gewesen, eben so viel wo nicht mehr Anspruch darauf haben. Die Abweichungen ihrer neueren Mundart sind wohl nicht grösser, als im wahren serbischen« /.../. Es wäre sehr leicht möglich, dass auch die bulgarische Mundart der altslavischen noch näher wäre als die serbische.«<sup>25</sup> (1814/1815; 1857, 286.) Ter: »Die/ Anmerkungen /thun/ der serbischen Sprache beinahe Unrecht, indem sie das altslavische (was denn doch nicht so ausgemacht altserbisch ist: die Geschichte spricht mehr für bulgarisch oder windisch) als Regel annehme.«<sup>26</sup> (1814/1815; 1857, 292—293.)

Naj bo tu podrobneje obravnavana še Kopitarjeva misel o panonskih Slovanih v zvezi z njegovim pojmovanjem slovenstva, ki mu, kot nakazano, zajema kranjsko, ogrsko slovensko in provincialno hrvatsko severno od Kolpe in Save, tj. vse Slovane, ki govorijo *kaj*. Glede slovenskih Hrvatov prim. npr. še: »Aber Recensent protestiert wieder gegen die Benennung kroatisch und wird es so lange thun, bis man bewiesen haben wird, dass die windischen Comitae Agram, Kreuz und Varasdin und nicht viel mehr die Grenz- und türkischen Kroaten die wahren Kroaten sind; denn die Sprachen dieser heutigen zweierlei Kroaten sind dialektisch verschieden; nur die eine kann die wahre kroatische sein, und alle Daten sprechen gegen die erstere für die letztere.«<sup>27</sup> (1814/1815; 1857, 294.) Ali še: »Die krainischen oder mit einem anderen alten Chronikennamen die Karentaner Slaven, die die Geschichte so wie die bulgarischen um hundert Jahre früher als die Kroaten und Serben in Illyricum findet /.../ machen dennoch in Krain, Kärnten, Steyermark, Provinzialkroatien und Westungern an anderthalb Millionen Seelen aus.«<sup>28</sup> (1857, 323.)

<sup>25</sup> »Se po Slavinu spet zatrjuje, da cerkvena slovanščina ni nič drugega kot stara srbsščina. Ocenjevalec pa za zdaj misli, da se tako malo poznani ali napak spoznani Slovenci, pri katerih sta Ciril in Metod bila misijonarja in zadnji skoraj trideset let nadškof, ravno toliko, če ne še bolj lahko potegujejo za to. Odstopanja njihovega novejšega narečja pač niso večja kot v pravi srbsščini /.../. Prav lahko bi bilo mogoče, da bi bilo tudi bolgarsko narečje še bližje staroslovenskemu kot srbsko.«

<sup>26</sup> »Pripombe delajo srbskemu jeziku skoraj krivico, ko staroslovanščino (ki vendar ni tako gotovo starosrbsščina: zgodovina govori bolj za bolgarsko ali slovensko) jemljejo za /izhodiščno/ pravilo.«

<sup>27</sup> »Toda ocenjevalec spet protestira proti poimenovanju hrvaško in bo to počel tako dolgo, dokler ne bo dokazano, da so pravi Hrvati slovenska okrožja Zagreb, Križevci in Varaždin, ne pa vojnokrajinski in turški Hrvati; kajti jezika teh danes dveh vrst Hrvatov sta narečno različna: samo eden je lahko pravi hrvatski, in vsi podatki govorijo proti prvemu za drugega.«

<sup>28</sup> »Kranjski ali — z drugim starim kronikalnim imenom — karentanski Slovani, ki jih zgodovina tako kot bolgarske nahaja v Iliriku okrog sto let prej kot Hrvate in Srbe /.../, štejejo vendar na Kranjskem, Koroškem, Stajerskem, provincijskem Hrvaškem in zahodnem Ogrskem okrog poldrug milijon duš.«

Izrecno se je zavedal, da tako 2. kot 3. skupina jezikovnogenetskih Slovencev sama zavrača misel na enotnost s »Slovenci« (tj. Kranjci) v ožjem smislu: »Zwar will der Steirer und der Kroatte kein Krainer heissen und umgekehrt (und geographisch genommen haben sie alle Recht), aber die Sprache beweist unwidersprechlich, dass diese zerstückelten Reste eines vor und zu Karls des Grossen Zeiten mächtigen Stammes zusammen gehören: sie sprechen *eine* Mundart, die zwar /.../ ihre Unterarten hat und haben muß« (Mikl. 1857, 323). Ta skupina stoji nasproti temu, kar Kopitar dokaj stalno imenuje srbsko, včasih tudi hrvatsko ali tudi ilirsko in kar se pokriva z vprašalnico *što*, deloma pa tudi s *ča*, geografsko-politično pa je to »neslovensko« nasproti »slovenskemu« podano tudi s t. i. vojno krajino, kot je bila ustvarjena 1627. Ker je ilirizem hrvatske kajkavce s štokavskim knjižnim jezikom še bolj, in to dokončno, po Kopitarjevi misli, oddaljil od slovenščine, je bil Kopitar že zaradi tega proti temu gibanju, gajici pa je nasprotoval tudi zaradi njenih diakritičnih znamenj.

Kopitar, kot znano, ni bil proti gojitvi kajkavskega knjižnega jezika, kakor ni bil proti gojitvi slovanskih narečij, tj. jezikov, čeprav je menil, da se bodo morda kdaj zlila po zgledu grških pisnih izročil v eno: verjetno je pričakoval, da bi se zlila v eno tudi njegova karantanska podnarečja, kar pa je odpadlo, kakor hitro so kajkavski Hrvati šli v enotni knjižni jezik s štokavci. Pač pa se je uresničilo Kopitarjevo pričakovanje v zvezi z ogrskimi Slovenci, tj. pridružili so se slovenskemu knjižnemu jeziku, četudi zelo pozno. — Kopitar je v zadevah kajkavstva preveč poudarjal jezikovnogenetsko načelo; je pač tako, da o knjižnih jezikih v takih primerih ne odločajo v prvi vrsti jezikovne, ampak politične razlike in skupnosti, in to ne samo pri Slovanih. — Z izginotjem posebnega knjižnega jezika med slovenskim in srbskim, ki pa se je v tem času šele konstituiral v svoji moderni obliki in pri čemer je Kopitar tako učinkovito in koristno sodeloval, je na zahodnem delu srbohrvaškega področja sčasoma vendarle nastalo neko neravnotežje, zato tudi nekako ni prenehala potreba po knjižnojezikovni središčnosti, deloma različni od srbske (iz česar pač raste tudi problem hrvatske variante skupnega jezika).

<sup>29</sup> »Sicer Stajerec in Hrvat ne želi biti imenovan Kranjec in narobe (in zemljepisno vzeto imajo vsi prav), toda jezik neovrgljivo dokazuje, da ti razkosani ostanki nekdanjega v časih pred Karlom Velikim in za njegovega vladanja močnega rodu spadajo skupaj: govorijo *eno* narečje, ki ima sicer /.../ svoje podvrste in jih mora imeti.«

Kopitar je bil s svojimi nazori o hrvaški slovenščini v delnem sporu z Dobrowskim. To neenotnost mnenj lahko zasledujemo nazaj do Kopitarjeve slovnice, kjer je Kopitar, podajajoč Dobrowskega delitev slovanskih narečij na A- in B-skupino, menil, da slovenščina ni del hrvaščine (pri Dobrowskem: »Die *Kroatische* /Sprache/ mit dem Windischen in Krain, Steyermark und Kärnten«,<sup>30</sup> čemur Kopitar pod črto dostavlja: »Wird vielleicht bey näherer Untersuchung anders befunden werden.«<sup>31</sup> (1808/1809, XIX.) Prav tako je Kopitar menil, da bi bilo krivično zahtevati ali želeli od Slovencev, da se v pisavi pridružijo kajkavcem, ko imajo Slovenci vendar svojo pisavo neprimerno bolje urejeno kot oni drugi: »Dobrowsky' s *Slavin* nämlich äussert S. 85 folgendes über unsere Orthographie: »Wenigstens kann ich doch fordern, dass sie (die Krainer und Winden) ihre Orthographie vorerst der *Kroatischen* näher bringen möchten.« Darauf antwortet der Meister: »Diess wünsche ich auch. Oder noch besser, ich wünsche, dass alle Slaven, die mit lateinischen Buchstaben schreiben wollen, nach einerlei Grundsätzen schrieben.« /.../ dass das Windische in Krain im Grunde nur eine Varietät des Kroatischen sey, die sich aber durch verschiedenen Zufälle immer weiter von ihrer Schwester entfernte, und zu einer eigenen Sprache ausbildete, aber noch immer zu ersten Ordnung /d.h. zum Russischen, Kroatische, Illyrischen/ gehöre?« Wir bitten aber den verehrten Meister, diesen Gegenstand noch einmal vorzunehmen, und zu bedenken a) dass *Kroatiens* Bevölkerung von seinem gelehrten Freunde v. Engel nur auf 600,000 Seelen angegeben werde, während die Reste der *Karantaner-Slaven* in Inner-Oesterreich gewiss nicht unter 700,000 betragen; dass wir daher nicht wissen, warum man uns den Kroaten (die *grössere* Menge der *kleineren*) unterordnen will: wir sind auch historisch keine Kolonie von Ihnen: wie? wenn die Kroaten selbst in Rücksicht der Sprache theils zu den Dalmatinern, theils zu den Slavoniern, theils zu den Slovaken, und theils zu den Winden in Untersteyer verteilt werden, und in der Haupt-Classifikation der Slavischen Dialekte es statt *Kroatisch* heissen müsste *Karantanisch*? /.../ b) *Unsere* Orthographie war schon A. 1584 organisirt; in der Kroatischen unterschied selbst der brave Belostenez 1740 in *Sila Ader* und in *Silo Ahle* den gelinden Zischer noch nicht vom scharfen: erst ganz neuerlich haben sie das /*fh* von uns gelernt. c) so ist auch ihre Literatur noch viel ärmlicher als *unsre*: *wir* haben doch *zwey* Bibelübersetzungen, *sie* gar keine. d) Bisher sind also alle Umstände vielmehr *gegen* als *für* die

<sup>30</sup> »Hrvaški (jezik) s slovenskim na Kranjskem, Stajerskem in Koroškem.«

<sup>31</sup> »/T/o se bo morda ob podrobnejši raziskavi pokazalo drugače.«

Annahme der Kroatischen Orthographie: aber vielleicht ist diese *an sich* besser als die unsrige? Beyde sind *Teutonischer* Art, und jene wird wohl die bessere seyn, welche die *ursprünglichen* Bedeutungen der Lateinischen Buchstaben am wenigsten Gewalt antut? Wir bitten den Slavin, die Krainische und die Kroatische Orthographie aus diesem Gesichtspunkte zu vergleichen.<sup>32</sup> (1808/1809, 206—207.) Zares po tem najdemo v Dobrowskega drugi izdaji slovnice v prvem redu slovenščino osamosvojeno: 1. Das Russische, 2. Das Altslavische, 3. Das Serbische (Illyrische), 4. Das Kroatische, 5. Das Windische (in Krain Steyermark, Kärnten).<sup>33</sup> (1819; IV—V.)

Kopitar je v nasprotju z Dobrowskim prav tako menil, da slovenščina, razen morda mestna, ni najbolj ponemčena (ali potujčena) med slovanskimi jeziki: »W/ürde der Krainische Lexicograph den gesammten Sprachschatz wie mit einem Netze umfassen, und kein Wort, keine Phrase würde entwischen! Unsere Slavischen Brüder in Ost und Süd, die uns bereits für ganz germanisirt halten, und — wir selbst würden erstaunen über unsern altgeerbten Reichtum!«<sup>34</sup> (1808/1809, 56.) In na drugem mestu, ko obravnava Dobrowskega misel »Der Slave kennt keinen Artikel. *Germanisierende* Dialekte, als der *Windische in Krain*,

<sup>32</sup> Dobrowskega *Slavin* namreč pravi na str. 85 naslednje o našem pravopisu: »Zahtevati smem vendar vsaj to, da si bodo (Kranjci in Slovenci) prizadevali svoj pravopis najprej približati *hrvaškemu*.« Na to odgovarja mojster: »To želim tudi jaz. Ali še bolje, želim, da bi vsi Slovani, ki hočejo pisati z latinskimi črkami, pisali po enotnih načelih.« /.../ da je slovensko na Kranjskem samo različek hrvaškega, ki pa se je zaradi različnih okoliščin zmeraj bolj oddaljevalo od svoje sestre in se razvilo v poseben jezik, vendar še zmeraj pripada prvemu redu (tj. k ruščini, hrvaščini, ilirščini?).« Mi pa prosimo častitega mojstra, da se te stvari loti še enkrat in pomisli: a) da prebivalstvo *Hrvaške* njegov učeni prijatelj v. Engel podaja samo s 600 000 dušami, medtem ko število ostankov *karantanskih Slovanov* na Notranjem Avstrijskem gotovo ni nižje od 700 000; da zaradi tega ne vemo, zakaj hočejo nas podrediti Hrvatom (večjo množico manjši): mi tudi zgodovinsko nismo njihova kolonija: kaj, če Hrvatov samih glede jezika ne gre prištevati deloma k Dalmatincem, deloma k Slavoncem, deloma k Slovacom in deloma k Slovencem na Spodnjem Štajerskem, in bi se v glavni razdelitvi slovanskih narečij namesto *hrvaščina* moralo glasiti *karantansščina*? /.../ b) Naš pravopis je bil že a/anno/ 1584 organiziran; v hrvaškem celo vrli Belostenec 1740 še ni razlikoval *fila* Ader in *filo* Ahle blagega šumnika od ostrega; prav nedavno so se naučili *jh*-ja pri nas. c) Tako je tudi njihova književnost še veliko revnejša kot naša: mi imamo vendar *dva* prevoda biblije, oni sploh nobenega. d) Doslej so torej vse okoliščine prej *proti* sprejemu *hrvaškega* pravopisa kot *zanj*; toda morda je ta *po sebi* boljši kot naš? Oba sta *teutonске* vrste, in boljši bo pač tisti, ki *prvotnim* pomenom latinskih črk dela najmanj sile? Prosimo Slavina, naj kranjski in hrvaški pravopis primerja s tega stališča.

<sup>33</sup> 1. ruščina, 2. stara slovanščina, 3. srbsčina (ilirščina), 4. hrvaščina, 5. slovenščina (na Kranjskem, Štajerskem, Koroškem).

<sup>34</sup> »B/i kranjski slovarnik zajel celotni jezikovni zaklad kot s kako mrežo, in nobena beseda, nobena zveza se ne bi izmuznila! Naši slovanski bratje na vzhodu in jugu, ki nas imajo že za čisto ponemčene, in — mi sami bi se začudili svojemu iz starine podedovanemu bogastvu.«

und der Wendische in der Lausitz machen hier eine Ausnahme, und verläugnen dadurch ihre echt Slavische Abkunft<sup>35</sup>, Kopitar pristavlja: »Nicht unser *Dialekt*, nur unsere *ungeweihten Schreiber* germanisiren.«<sup>36</sup> (1808/1809, 215.) In ker je — ne samo Dobrowsky — slovenščini odrekel »ihre echt Slavische Abkunft«, je Kopitar večkrat zapisal, da Slovenci v tem med Slovani niso nobena posebnost, celo ne glede obsega potujčnosti: »Solarić hat aber auch die alte einseitige Verläumdung des krainischen Dialektes als des verdorbensten von allen, wiederholt, ungeachtet er so nahe an Krain lebt und sich leicht vom Gegentheile entweder aus Kopitar's Grammatik oder dem Neuen Testamente hätte überzeugen können. Soll denn immer nur nachgebetet, nie untersucht werden? Recensent getraut sich für jeden Germanismus des Krainers dem Böhmen und Polen mit einem, wo nicht zwei anderen, und dem Serben mit eben so viel Turkismen aufzuwarten.«<sup>37</sup> (1814/1815; 1857, 289.)

Poseben problem predstavlja Kopitarjeva obramba slovenščine pred nepotrebnimi prevzetimi prvinami iz drugih jezikov, še zlasti iz nemščine. Tu naj pripomnimo le, da pri Kopitarju ne gre za kakšno slepo zavračanje vsega, kar je v slovenščino prišlo od drugod, ampak je res zavračal samo tisto, kar je v naš jezik prišlo po nepotrebnem, tj. zaradi nezadostnega obvladanja slovenskega jezika, pa naj je šlo za govornika besedila slovenskega mestnega človeka ali za pisana slovenskega izobraženca. Tu se mi zdi važno podati naslednjo Kopitarjevo opombo: »Freylich liegt die Schuld nicht ganz an ihnen (sc. piscih): es gibt keine *Slavischen* Unterrichts- und Bildungsanstalten! Unsere Schriftsteller sind lauter Autodidakten!«<sup>38</sup> (1808/1809, 215) (namreč v knjižni slovenščini). Znano je, da je Kopitar veliko storil, da bi takega nepotrebnega prevzemanja v slovenščino ne bi bilo več (nasveti za prevajanje iz latinščine oz. ne iz nemščine, stik s pristno slovensko govorečimi, tj. s podeželani, stolice za slovenščino, slovnica, slovar, kritika slovenskih besedil s stališča prevzetosti ipd.).

<sup>35</sup> »Slovan ne pozna člena. *Nemškujoča* narečja, kot *slovensko na Kranjskem* in vendsko v Lužici sta glede tega izjema in s tem zatajujeta svoj pristni slovanski izvor.«

<sup>36</sup> /.../ »ne naše narečje, samo naši *nevedni pisavci* germanizirajo.«

<sup>37</sup> »Solarić je ponovil tudi staro enostransko kleveto o kranjskem narečju kot najbolj pokvarjenem, čeprav živi tako blizu Kranjske in bi se bil o nasprotnem lahko poučil ali iz Kopitarjeve slovnice ali iz Novega testamenta. Ali naj se torej vedno le lajna za drugimi, nikoli pa ne raziskuje? Ocenjevalec si upa za vsak germanizem Kranjca postreči Čehu in Poljaku z enim, če ne z dvema drugima, in Srbu z ravno tolikimi turkizmi.«

<sup>38</sup> »Seveda ni vsa krivda na njih (tj. piscih): ni *slovanskih* ustanov za pouk in izobrazbo! Naši pisatelji so sami samouki.«



Za konec naj omenimo še Kopitarjevo prizadevanje, da bi Slovani (ali vsaj latinsko pišoči Slovani, ali vsaj Slovenci) pisali tako, kot sta jim v 9. stol. pokazala Ciril in Metod, tj. v bistvu fonološko enoznakovno. Za to bi bilo treba izumiti posebna znamenja, ki naj bi bila preprosta, jasna, lahko pisna, stilno skladna z že danimi, v bistvu latinična. S pisavo so (»cirilski« in »glagolski«) Slovani po Kopitarju kazali kulturno nadmoč nad »tevtonsko« pišočimi Zahodnoevropejci (in tistimi Slovani, ki so se pri njih zgledovali). Ko se je pa pokazalo, da ni mogoče najti ustreznih latiničnih črk, je Kopitar končno pristal na sprejem cirilskih (ali po njih modificiranih), kakor je pri nas predvideval že Popović, na Češkem pa prav tako že pred Kopitarjem Dobrovsky (1929). Tudi ta problematika bi zaslužila posebno razpravo. Tu naj omenim le, da se je Kopitarja in Dobrowskega želja o enotni pisavi v glavnem izpolnila za latinsko pišoče Slované (izjema so Poljaki), malo pa celo tudi za cirilsko pišoče (deloma pišejo cirilsko Srbi), čeprav v od Kopitarja zavračani češki obliki (z diakritičnimi znamenji, deloma pa celo z dvočrkji). Vsi Slovani so v najnovejšem času združeni v okviru OLA le v fonetični pisavi, v kateri se samo prozodijske značilnosti zapisujejo z ločevalnimi znamenji, kakor je zmeraj želel Kopitar.

Kopitar bi bil samobitnost slovenskega jezika in potentia lahko branil tudi s svojim spoznanjem, da so bili Nemci v potujčevanju Slovanov med drugim uspešni tudi zato, ker se niso hoteli učiti jezika slovanskega ljudstva, sredi katerega so se preseljevali kot kolonisti. Slovenci se tega načela (tj. da bi z rabo svojega jezika prisilili med nami živečega tujca, da se nauči slovenščine, sredi katere živi) še zmeraj nismo naučili praktično spoštovati, vprašanje je tudi, ali se ga sploh dovolj zavedamo.

Omeniti bi bilo še marsikaj, kar je moglo prispevati k slovenski narodni samozavesti in s tem k obrambi slovenskega jezika. Tako npr. Kopitarjevo dajanje prednosti slovenskemu kmetu pred nemškim, kadar gre za naravno nadarjenost ali duševno dobroto: »Recensent fühlt sich versucht, aus eigener Ansicht und aus Geständnissen deutscher Reisender, selbst Hacquet's eine Parallele zwischen dem deutschen und slavischen Bauer zu ziehen, die schwerlich zum Vortheile des ersteren laufen würde; doch er erinnert sich noch in rechter Zeit der Fabel vom Kampfe des Menschen mit dem Löwen; es wäre unartig im Reiche der Löwen den Menschen als Sieger zu malen.«<sup>39</sup> (1811; 1857, 131.) — Sem bi lahko pri-

<sup>39</sup> »Ocenjevalca ima, da bi iz svoje izkušnje in iz priznanj nemških potnikov, celo Hacqueta, potegnil vzporednico med nemškim in slovanskim kmetom, in ta bi težko potekala v dobro prvega; toda še pravi čas se je spomnil basni o boju človeka z levom; ne bi bilo lepo v levjem kraljestvu slikati kot zmagovalca človeka.«

šteli še Kopitarjev ponos na teoretično naprednost Popovičeve slovnice nemškega jezika v primeri z istodobnimi nemških avtorjev, in sploh tudi ponos na netevtonsko slovansko prvotno pisavo (v njegovem času prezentirano v glavnem v cirilici), za katero je obžaloval, da jo zapuščajo Romuni, da bi jo zamenjali za neslovansko, čeprav slabšo. (1813; 1857, 241.)

Kopitarjevo delo, ki smo ga tu obravnavali, pomeni enega nepogrešljivih stebrov slovenske zavesti o jezikovni in tudi politični samobitnosti. Dokler nam bo Slovincem za eno in drugo, oboje pa je med seboj nerazdružno povezano, moremo biti Kopitarja med nami le veseli. Z odpovedovanjem Kopitarju se v veliki meri odpovedujemo tudi slovenski jezikovni, kulturni in tudi politični samobitnosti. S tem pa se v bistvu odpovedujemo tudi Prešernovi in Cankarjevi misli o slovenskem jeziku, slovenskem narodu in njegovi kulturi.

TRUBAR, P., 1560, *Posvetilo kralju Maksimilijanu* (v: Ta drugi dejl tiga noviga testamenta; po: M. Rupel, Slovenski protestantski pisci, 1934, Ljubljana: 41—43).

BOHORIC, A., 1584, *Arcticae horulae succisivae, de Latinocarniolana literatura*, Witemberg.

DALMATIN, J., 1584, *Biblia, tu je vse Svetu pismu*, Witemberg.

HIPOLIT, O., 1719, *Buquize od Slejda Christusa*.

DOBROWSKY, J., 1792, *Geschichte der Böhmischen Sprache*, Prag.

KOPITAR, B., 1808/1809, *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*, Laibach.

KOPITAR, B., 1811, *Slavische Völkerkunde, Abbildung und Beschreibung der südwest- und östlichen Wenden*, *Annalen für Literatur und Kunst*, III: 187—214.

KOPITAR, B., 1812, 'Windische Sprachlehrkanzel in Grätz', *Vaterländische Blätter*; 481—482.

KOPITAR, B., 1812/1, 'Walachische Literatur', *Wiener allgemeine Literaturzeitung*; 1551—1565.

KOPITAR, B., 1814/1815, 'Slavische Philologie, Slovanka...', *Wiener allgemeine Literaturzeitung* II: 750—767, III: 396—410.

KOPITAR, B., 1816, 'Serbische Literatur, Narodna srbska pesnarica', *Wiener allgemeine Literaturzeitung* IV: 314—333.

DOBROWSKY, J., 1819, *Lehrgebäude der Böhmischen Sprache*, Prag.

PRESEREN, F., 1837, pismo Vrazu.

PRESEREN, F., 1838, pismo Vrazu.

KOPITAR, B., *Selbstbiographie*, Barth, *Kopitars Kleinere Schriften*, Wien.

PRESEREN, F., 1840, P. S. v Smoletovem pismu Vrazu.

MIKLOSICH, F., 1857, Barth, *Köpitars Kleinere Schriften*, Wien.

MARN, J., 1880, *Kopitarjeva spomenica*, Ljubljana.

BREZNIK, A., 1929, 'Dobrovskega vpliv na slovenski pismeni jezik', *Joseph Dobrovský, 1753—1829, Sborník statí k stému výročí smrti Josefa Dobrovského*, Prag.

- KIDRIČ, F., 1937, *Prešeren I, Pesnitve, Pisma*, Ljubljana.  
NAHTIGAL, R., 1944, *Jerneja Kopitarja spisov II. del, 1. knjiga*, Ljubljana.  
NAHTIGAL, R., 1945, *Jerneja Kopitarja spisov II. del, 2. knjiga*, Ljubljana.  
TOPORIŠIČ, J., 1981, 'Kopitar — Prešeren — Čop', *Obdobja 2, Romantika*, Ljubljana.

## SUMMARY

Kopitar was the advocate of Slovene first of all because it was his mother tongue and the transmitter of precious first experiences, perceptions and spiritual values. His love of it was strengthened by the eminent circle of Slovene enthusiasts around Baron Zois (A. T. Linhart, B. Kumerdej, J. Japelj, J. Zupan, and V. Vodnik) and further fortified by the Slovene literary tradition as was revealed to him in the riches of Zois's library. Kopitar's advocacy of the Slovene language developed also as the reaction to the disprivileged social status which Slovene (and Slavic) and its speakers held against German (and its speakers) even on the Slovene (and Slavic) territory (with the sole exception of Russia). Standing up for the socially unesteemed Slovene language, Kopitar joined the long row of Slovene patriotic intellectuals who ever since the 16th c. refused to recognize the principle of "the more numerous /.../ families" ("bolj množnih /.../ rodov", as Prešeren later put it) in which the smaller language communities were to disappear. Kopitar claimed that it was possible for a language to retain its individuality only if it is fully functional, i. e. if it serves not only in everyday practical communication but also in journalism, art, and technical life (including administration and army). In his engagement against German for the cause of Slovene Kopitar sought support in the latter's being part of the mighty Slavic, spreading wide across two continents and having a great number of speakers, whereby Slovene obtains also a practical usefulness and significance (Herberstein's example). Fighting German as the language which ousted and supplanted Slovene linguistic elements or acted as a potential substitute was necessary for political reasons, since in this way Slovene proved a vitality of its own which made outside "help" superfluous. Kopitar guarded the individuality of Slovene within Slavic by stressing its structural singularity (one which has an aesthetic value as well) and by the general principle that one should not annihilate what had been created and showed vitality (the principle was later clearly formulated by Prešeren). Further, Kopitar held Slovene to be the successor to Old Church Slavonic, which as soon as the 9th c. (contemporarily, then, with French or German) was raised into a standard and (in contrast to German, French, etc.) also liturgical language. Kopitar found Slovene valuable also for its many structural similarities to Greek and Latin, formerly paramount cultural languages; for its being the continuation of the Pannonian Slavic community, which linguistically includes the Kajkavian Croats; further, as a literary language with more than 250 years of uninterrupted tradition, with sizable literature (e. g. two Bible translations), with an adequate orthography (i. e. free of bigger deficiencies) and a good description of its grammar, as well as with self-developing dynamics and with capable men to consciously cultivate and direct it (neither of which admitted directing from the outside, e. g. on the part of Dobrovsky).

Kopitar considered Slovene a communication means of a distinctive intellectual community which itself, not only its language, could measure with a comparable German (i. e. non-urban) community and whose intelligentsia partly even showed cultural superiority over their German counterparts (Popovič as a grammarian of German). Thereby Kopitar was also breaking the myth of the cultural supremacy of the West over the East, and Germans over Slavs in particular, and was advocating the freedom and equality of the small against the big and the bigger (Albanians, Greeks, Romanians, among others). In that respect Kopitar represents a value which no one who feels himself a Slovene can renounce (or may renounce) unless one is willing to renounce also that which was later fought for by Prešeren, Levstik, Cankar — and every one who trod in their steps.

## ALI STA KZR JUŽNOSLOVANSKEGA IZVORA?

Češki Kraljedvorski in Zelenogorski rokopis kakor tudi drugi sporni rokopisi, ki so po splošnem prepričanju ponaredki Václava Hanke iz okoli 1816 do 1817, so imitacije srbohrvaških narodnih junaških pesmi; napisal jih je srbohrvaški pesnik, ki je prišel na Moravsko po drugi turški zmagi na Kosovem polju; pesmi so apoteoza prednikov pesnikovega zaščitnika, Ladislava Šternberškega; rokopisi so bili z nekaterimi drugimi slovstvenimi in zgodovinskimi dragocenostmi preneseni na grad Zelená Hora okrog 1600; lastnik jih je skril in kasneje se je nanje pozabilo; po naključju jih je našel umetnik F. Horčíčka malo pred l. 1817, ko je prenavljal zelenohorsko galerijo; Horčíčka je slovstvene spomenike v celoti ali delno iztihil iz bojazni, da bi jih lastnik namenoma uničil; rokopise je dal Horčíčka prijateljem in jim velel uprizoriti navidezna odkritja, tako da ne bi bili v nevarnosti ne spomeniki ne njegova lastna kariera.

It is proposed that the Czech manuscript of Dvůr Králové and Zelená Hora, as well as the other suspect manuscripts generally assumed to be forgeries produced by Václav Hanka around the year 1816–1817, are imitations of Serbo-Croatian national heroic songs; that they were written by a Serbo-Croatian poet who came to Moravia after the Turkish second victory at Kosovo Polje; that the songs were an apotheosis of the ancestors of the poet's patron, Ladislav ze Šternberka; that the manuscripts, together with some other literary and historical treasures, were transferred to the Zelená Hora castle around 1600; that they were hidden by the owner, and later forgotten; that they were accidentally found by the artist F. Horčíčka, some time before the year 1817 when he was renovating the Zelená Hora gallery; that Horčíčka spirited away all, or a part of the literary documents, for fear lest the owner intentionally destroy them; and that Horčíčka gave those manuscripts to his friends with orders to stage the discoveries, so that neither the documents, nor his own career would be in jeopardy.

Malokatero — če sploh katero — slovstveno delo je sprožilo tolikšno polemiko kakor razvpita češka rokopisa iz Dvůra Králové (Rukopis královédvorský; Kraljedvorski rokopis, KR) in z Zelene Hore (Rukopis Zelenohorský; Zelenogorski rokopis, ZR; kratica pri obravnavanju obeh skupaj: KZR).

Velikost nastale kontroverze se lahko meri po številu zadevnih publikacij: Laiske (1969) navaja v Bibliografiji 1078 enot, od katerih so mnoge večdelne; vendar trdi, da je vključil samo različne izdaje pesmi, njihove prevode, knjige o tem vprašanju in glavne razprave v razni periodiki; po njegovi oceni bi celotno število te teme dotikajočih se člankov šlo v desetisočel!

Vprašanje je običajno — in tradicionalno — formulirano takole:

*Ali sta KZR pristni starodavni slovstveni dragocenosti iz 10.—14. stoletja ali sta ponaredka iz 19. stoletja?*



Ozadje in zgodovina spora sta bodisi dobro znana ali pa ju je mogoče najti v novejših publikacijah (Špet, 1967; Ivanov, 1969; 1970; Kočí, 1969). Tu naj omenimo samo najpomembnejša dejstva.

Med 1816 in 1819 so bili v čudnih okoliščinah najdeni štirje pergamenti.

- 1816 J. Linda je »doma, v neki stari knjigi« našel tako imenovano Višegradsko pesem (VP, Píseň Vyšehradská). O najdbi ni Linda nikoli poročal.
- 1817 V. Hanka je našel omenjeni KR v neki cerkvi v Dvůru Králové.
- 1817 J. Kovář je našel ZR na gradu Zelená Hora; da bi zavaroval tako svoj obstoj kakor rokopis pred njegovim zakonitim lastnikom, známim sovražnikom razcvetajočega se češkega narodnega preroda, je svojo najdbo 1818 anonimno poslal Narodnemu muzeju v Pragi.
- 1819 J. V. Zimmermann je v Univerzitetni knjižnici v Pragi našel pergament z Ljubzensko pesmijo kralja Vaclava (LPKV, Milostná píseň krále Václava); na nasprotni strani je pesem *Jelen*, skoraj istovetna z eno od pesmi v KR.

V neenakomernih presledkih je sledilo še nekaj odkritij, ki so važna za pričujoči problem.

- 1827 V. Hanka je v izvodu Mater Verborum (MV) odkril češke glose, ki podpirajo besedišče KZR; ta izvod je bojda zašel v Muzej kot del darila z gradu v Březnicah.
- 1828 V. Hanka je v Narodnem muzeju v Pragi odkril izvod Janezovega evangelija (JE, Evangelium Janovo), ki podpira besedišče KR.
- 1889 V. Řezníček in I. B. Mašek (1890) sta odkrila Přibyslavsko opombo (PO, Pamět přibyslavská), ki potrjuje udeležitev češkega kontingenta pod Jaroslavom v bitki s Tatari pri Olomoucu, kot je opisano v KR.
- 1893 ali 1894 — J. Peisker je v avstrijskem Gradcu kupil staro knjigo o evropskih dinastijah; v njej je bil vlepljen negativni »odtis« VP; Peisker je bil tako prepričan o tem, da je VP ponaredek, da je imel odtis za neokusno potegavščino in pozneje knjige ni mogel najti, pa tudi njenega avtorja in naslova se ni spomnil (Ivanov, 1969, str. 26).

Medtem ko so VP in LPKV češki znanstveniki na začetku 19. stol. sprejeli kot zanimiva slovstvena odlomka, sta ju zasenčila neprimerno lepša KZR. Te pesmi so češki prerod napolnile z netivom narodnega ponosa, ki je pognal češki narod v kulturni in politični zrast in h končni

zmagi izpod habsburškega zatiranja. Desetletja so češki domoljubi, politiki, pesniki, dramatik, skladatelji, slikarji, kiparji, zgodovinarji, arheologi in — naposled — revolucionarji črpali iz KZR navdih za svojo predanost, ki je izumirajoč narod s polpozabljenim jezikom in književnostjo preobrazila v ponosnega člana evropske kulturne in politične skupnosti.

Samo po sebi se razume, da se z uradnih položajev avstrijske monarhije na češki narodni prerod ni gledalo z enakim navdušenjem in občudovanjem: za te položaje so bili Čehi subverzivni element, ki skuša razkrojiti enotnost cesarstva, KZR pa sta tej nadlogi dajala duhovno hrbtenico. (Dogodki na začetku 20. stol. so pokazali, da avstrijska zaskrbljenost ni bila brez osnove.)

Končno je l. 1858 praški policijski ravnatelj Päumann začel anonimno kampanjo za diskreditiranje teh rokopisov. (Roubík, 1930.) Njegova teorija ni bila brez logike: če bi bili rokopisi uradno razglašeni za ponaredke, bi bile pesmi izpostavljene obsodbi, njih razpečevanje bi bilo mogoče prepovedati in češka subverzija bi bila odrezana od svojega duhovnega vira.

Naklep se je izjalovil in učinkoval ravno nasprotno. Hanka je svojega obrekovalca tožil, tožbo dobil, in zdelo se je, da je avtentičnost rokopisov s tem uradno potrjena.

Vendar črv sumničenja še ni poginil. Jezikoslovci (Kopitar, 1839; Gebauer, 1886; Otruba in Řepková, 1969; Komárek, 1969), zgodovinarji (Goll, 1886-a, b; Pekař, 1890; 1896; 1900; Mezník, 1969; Procházka, 1969) in paleografi (Friedrich, 1914; Hrubý, 1917-a, b; Fiala, 1969) so še naprej nahajali nepravilnosti, ki so metale sum na izviranje iz 10.—14. stol., in l. 1886 se je sprožila nova gonja proti rokopisom. Njen odmev je bil neizmeren: ne samo znanstveniki, kar ves narod se je razcepil v dva tabora, »nasprotnike« in »branilce«, češka znanost pa je zakorakala svojo najgršo pot.

Ne bomo se zaustavljali ob metodah, ki sta se jih oba tabora posluževala pod pretvezo znanstvene polemike. Večina argumentov je danes tako ali tako brez vrednosti. Vendar se je iz žolčnosti nazadnje le izluščila tehtna kopica dokazov. »Nasprotniki« so brezprizivno ugotovili, da pesnikov materni jezik ni češčina 10.—14. stol.; da so jezikovne izjemnosti rokopisov med sabo povezane, medtem ko jih v drugih, pristnih srednjeveških virih ni ali pa so redke (Flajšhans, 1930); da je več teh nepravilnih ali izjemnih oblik mogoče najti v Hankovih objavah izpred rokopisnih odkritij (Mareš, 1931); da verzna oblika in celo slog nekatereh pesmi spominja na srbsko narodno junaško poezijo, nima pa vzpo-

rednice v srednjeveškem češkem slovstvu (Dolanský, 1968); da je mogoče mnogim jezikovnim izjemnostim najti sledi v srbskih ali cerkvenoslovenskih virih, ne pa v čeških; da je bilo v besedila vnesenih veliko popravkov, pogosto sprememb mlajše oblike v starejšo (Gebauer, 1870; Mašek, 1876); da je ténor pesmi poln češkega nacionalizma, spominjajočega na čase okoli 1800 (Flajšhans, 1930); da so rokopisi palimpsesti, ZR napisan čez zgodnejši gotski izvod Davidovih psalmov, KR na prvotnejši izvod Codexa Gratiani in tako imenovanega Astronomskega rokopisa (Ivanov, 1970); da so VP, LPKV, MV in JE napisani z nekakšno barvo, ne s črnilom (Tomek in dr., 1887); da zapisovalec ni bil vaje pisave in mu ni bil znan standardni sistem okrajševanja (Hrubý, 1917; Friedrich, 1914); da nekatere črke spominjajo na cirilsko pisavo (Hrubý, 1917); da je inicialke pozlatil amater (Ivanov, 1970); da so v besedilih zgodovinske in zemljepisne nedoslednosti, ki dajejo misliti na poznejše vire (Pekař, 1890; 1896; 1900); in, zlasti, da so pesmi neprimerljivo lepše kot kar koli drugega, izročnega iz predprerodne dobe. — Temu je treba dodati čudne okoliščine v zvezi z odkritji rokopisov, in »nasprotniki« so prišli do sklepa, da *rokopisi niso iz 10.—14. stoletja, kakor nas hočeta preslepiti jezik in pisava*.

Na drugi strani so »branilci« nahajali enako močne argumente zoper nedaven nastanek spomenikov (Kopecký, 1969): kemična analiza (Tomek in dr., 1887; Bělohoubek, 1887), rentgenske metode, fotografiranje z vsemi vrstami sevanja (Vojtěch, 1930) so pokazale, da sta tako pergament kot črnilo veliko starejša od letnika 1817 in da sta bila pergament in črnilo v stiku že stoletja (Mareš, 1931); Kovářev opis sprememb, ki so se dogajale potem, ko je očistil ZR, je tak, da bi se ga bilo komaj mogoče izmisliti. Hanka in drugi zgodnji proučevalci so besedila napačno razumeli, pravilne različice pa so bile odkrite z metodami, ki so nekaj desetletij poznejše od samih najdb (Tomek, 1859); pesmi vsebujejo jezikovne, paleografske, zgodovinske in zemljepisne nadrobnosti, za katere se v začetku 19. stol. ni vedelo (Brandl, 1878; 1879; Flajšhans, 1930; Fiala, 1969); Hankovo znanje srednjeveške češčine je bilo zadosti dobro, da ne bi bil zagrešil vseh tistih napak, zaradi katerih je mogoče dvomiti o častitljivi starosti; predvsem pa niti Hanka niti noben drug češki pesnik ne bi bil zmožen ustvariti poezije tolikšne lepote, veličine in očarljivosti. Pravzaprav češki jezik kot izrazilo l. 1817 sploh še ni bil kos taki zamisli. To je treba povezati z dejstvom, da je gonjo zaplodila tajna policija (Roubík, 1930; Špet, 1967; Kočí, 1969), in »branilci« so prišli do sklepa, da *pesmi ne morejo biti ponaredek iz 19. stoletja* (Mareš, 1931).

Do tod logiki ne prvega ne drugega tabora ni kaj očitati. Lahko bi torej pričakovali, da bosta oba tabora sedla za isto mizo, primerila dejstva in se ozrla po avtorju in časovnem izvoru nekam med obe skrajnosti. Toda sanjač, ki bi upal na takšno preprosto, logično in znanstveno rešitev, bi čakal dolge dolge čase. Tabora sta se raje odločila prezreti vsakršen dokaz zoper lastno prepričanje in sta ad nauseam ponavljala svoje argumente: »nasprotniki« so spet in spet »dokazali«, da je rokopise sfabriciral Václav Hanka in je vsak, kdor o tem dvomi, duševno zaostal lažirazumnik, ki ga profesionalci pač ne morejo jemati resno; »branilci« pa so prav tolikokrat »dokazali«, da so te pesmi najstarejši slovstveni biseri vseh slovanskih narodov in je vsak, kdor o tem dvomi, izdajalec, ki je Nemcem prodal domovino za trideset srebrnikov.

Zakaj je češki znanstvenik zabredel v to zagato in zakaj ne more iz nje?

Mislim, da obstaja za to slepo ulico dober razlog: češki znanstvenik je že skoraj dve stoletji razklan v svoji zavezanosti dvema svetinjama. Na eni strani zavezanost boju svojega naroda za preživetje v zverinjaku vseh apokaliptičnih pošasti, ki plenijo po njegovi deželi, razmetavajo njegovo bogastvo in — pogosto pod pretvezo »prinašanja kulture« — morijo njegovo razumništvo, izkoreninjajo njegova središča višjega izobraževanja in ukinjajo duhovne svoboščine. Na drugi strani zavezanost resnici, pa naj bo še tako bridka.

Gledano od zunaj, pa dela češki znanstvenik vihar v kozarcu vode. Saj kdor skozi več kot tisoč let prevedri kaki dve invaziji na stoletje, nemara lahko preživi vse sorte barbarov; in resnica morda navsezadnje sploh ni bridka.

Zato se pomirimo, preglejmo vsa dejstva in postavimo »model« o izvoru rokopisov, ki ni v nasprotju z dokazi na podlagi opazovanja.

Če zdaj znova pogledamo na prvotni problem: »*Ali sta KZR pristni starodavni slovstveni dragocenosti — ali pa sta ponaredka iz 19. stoletja?*« — vidimo, da je vprašanje zavajajoče. Zato, namesto da bi poskušali dati na napačno zastavljeno vprašanje pravičen odgovor, reformulirajmo problem v skupek umestnih, znanstvenih vprašanj:

1. Kakšne pesmi sestavljajo rokopise; kakšne so po duhu, obliki, namenu?

2. Za kateri čas in kraj gre pri dogodku, opisanem v vsaki od pesmi; iz katerega časa in kraja izvira zgodba; iz katerega izvira pesem, kakršno poznamo; iz katerega ohranjeni pergament?

3. Kaj lahko izvemo o pesniku ali pesnikih, njegovem (njunem/njihovem) spolu, starosti, narodnosti, verski pripadnosti, vzgoji, poklicu, zakonskem stanu, nagibih za napisanje (ene ali več) pesmi?

4. Podobna vprašanja o zapisovalcu/-ih.

5. Kaj zares vemo o odkritjih kot dogodkih; kakšne motive bi bili lahko imeli različni udeleženci, da so ravnali tako, kot so; kaj drugega še je spremljalo odkritja?

in tako dalje; potem pa z Baconovo metodo, Aristotelovo logiko in Occamovo britvijo konstruirajmo najverjetnejši model.

S tako naravnostjo sem začel pred kakimi desetimi leti proučevati problematiko KZR. Moja razčlemba je sestajala iz sprejemanja ugotovitev strokovnjakov z raznih področij; ločevanja dejstev od interpretacij; odstranjevanj modelov, ki nasprotujejo zanesljivim podatkom; in konstruiranja novega modela v obliki nekaj »rezultatov«, soočenih nato z dokaznim gradivom.

**R e z u l t a t   š t .   1 :** *KZR sta bila napisana za določenega plemiča iz rodbine Šternberk v glavnem kot apoteoza junaštev njegovih prednikov. Da bi dala svojemu delu nadih starinskosti, sta pesnik in zapisovalec posnemala jezik in pisavo, ki sta bila v njunem času že zastarela.*

**D o k a z i   z a :** (Prim. Krejčí, 1974.) Ohranil se je samo en izvod rokopisa. V srednjeveškem slovstvu ni najti nobene omembe pesmi s teh rokopisov (Flajšhans, 1930). Jaroslav je glavni junak KR. Jaroslav Šternberški (J. ze Šternberka) je bil kot zmagovalec nad Tatari slavljen v šternberški rodbini. Na gradu Šternberk nad Sázavo je njegov portret na prvem mestu v galeriji (Otto, 1888). Na Zeleni Hori, ki je bila med 1471 in 1731 večkrat v posesti Šternberčanov, se nahaja slavna stenska upodobitev bitke s Tatari, ki popolnoma ustreza opisu v KR (Ivanov, 1969). L. 1694 so Šternberčani kupili Častolovice (Palacký, 1825), kjer neka druga slika predstavlja tatarski tabor s svečeniki, ki prerokujejo izid bitke (Mareš, 1931; Otto, 1888; vendar je bil po Ottu branilec Olomouca Zdeslav, ne Jaroslav!). S Šternberčani so bile povezane druge zgodovinske osebe, kakor Vyhoň Dub in Beneš Heřmánov (Berkovi Dubski, (Berkové z Dubé) so držali šternberško trdnjavo po husitskih vojnah; ime Beneš se pojavi v šternberški rodbini l. 1267; Aleš Šternberški (u. 19. marca 1455) se je poročil z Eliško Dubsko). Najmanj dva moška in ena ženska iz šternberške rodbine so možni kandidati: Ladislav (u. 18. novembra 1521) in Václav Jiří (u. okoli 1681) sta bila visoko izobražena moža. Ladislav je imel v posesti Zeleno Horo, l. 1505 je dal prepisati evangelije, in zaradi svojega poznavanja zakonov je bil od 1507 do svoje



smrti na najvišjih položajih. Václav Jiří je imel poleg visoke izobrazbe veliko zanimanje za zgodovino svoje rodbine in je sam sestavljal njen rodovnik. Lidmila Benigna Říčanska (u. 1672, vdova po Vojtěchu Ignácu Šternberškem, ki je bil v bitki s Švedi ranjen in je umrl 9. septembra 1648), lastnica Zelene Hore, je bila na glasu kot modra in izobrazena in je po moževi smrti gospodarila z rodbinskimi posestmi (Otto, 1888; Palacký, 1825).

Jezik pesmi je bogat, okrašen, skoraj brez germanizmov, tak, kakršnega poznamo iz 16. in 17. stol., vendar drugačen tako od tistega iz 14. kot tistega iz začetka 19. stol. Veliko anahronizmov (Goll, 1886-a, 1886-b; Pekař, 1890, 1896, 1900; Nejedlý, 1906) govori za to, da so pesmi, kakršne so, nastale dolgo po dogodkih, ki jih opisujejo. KZR sta podobna Hájkovi kroniki, čeprav v jeziku in pisavi posnemata starejša obdobja; med KR in ZR so podobnosti, ki govorijo za istega avtorja in istega zapisovalca (Flajšhans, 1930). Različnosti v slovnici, pravopisu, pesemski obliki in duhu govorijo za to, da je avtor uporabljal starejše izvirnike iz različnih dob (Brandl, 1878, 1879; Mareš, 1931). Pesnik ni pisal v svoji materinščini: uporabljal je imperfekte za aoriste, nepravilno 2. in 3. os. ed. sed., starinski rodilnik množine na *-ia*, slovaške zaimenske oblike, nepravilni mestnik, nepravilni deležnik itd. (Flajšhans, 1930); uporabljal je samostalniške oblike pridevnikov, bodisi iz nevednosti ali kot pesniško svoboščino; zapisovalec je zagrešil veliko napak in pogosto popravil mlajšo slovnično obliko v bolj starinsko (Gebauer, 1870; Mašek, 1876); uporabil je star pergament, da bi dal izdelku videz starodavnosti; izkoristil je nekaj odprejšnjih majuskul in spremenil druge tako, da se je skladalo z njegovim besedilom (Ivanov, 1969, 1970); imel je težave s pisavo, ktere ni bil vajen, in v glavnem z okrajšavami (Friedrich, 1914; Hrubý, 1917). Pergament KR ima gube, ki so nastale med časom originalnega besedila in besedila KR. Ker je bilo čez te gube težko pisati, se jim je zapisovalec deloma izognil, tako da so med zaporednimi črkami vrzeli, deloma pa je naredil drobcene packe, kjer je poškodovani pergament v gubi vpil črnilo. Na prvih dveh listih je pergament zaradi gub postal tako krhek, da so se strani strgale po pregibih in so nastali t. i. »trakovi« (Ivanov, 1970; Gebauer, 1889-a, 1889-b). Gebauer v tej zvezi trdi, da fragmenti na »trakovih« niso deli čeških besed, torej tudi ne del pesmi; vendar je Rutar (1966) besedilo dopolnil.

**Rezultat št. 2:** *Avtor pesmi na rokopisih ni bil Čeh: bil je Srbohrvat, izseljenec, ki je mogoče s starši pred pobegnil iz domovine pred turškim napadom; dobil zatočišče na Šternberškem gradu na Moravskem;*

se izobrazil v klasični književnosti; že prileten pa je, bodisi iz hvaležnosti ali po naročilu, napisal prej omenjeno apoteozo v slavo prednikov svojih dobrotnikov. Pesnikovo znanje srednjeveške češčine je bilo dobro, toda izvedenec bi lahko opazil njegove težave; enako je bilo dobro, toda nepopolno, zapisovalčevo znanje starejše pisave, pravopisa in sistema okrajšav.

**D o k a z i z a :** L. 1448 so Srbi spet premagani na Kosovem polju in pet let pozneje pade Konstantinopol. Turki gospodarijo na Balkanskem polotoku. Izobraženi in bogatejši sloji ubežijo napadu. Pobeg v Češko kraljestvo je bil najbrž čisto naraven. Husitski branik pod vladavino Jurija Poděbradskega se je moral zdeti mogočna sila, ki je ponujala versko svobodo, govorila podoben jezik in se ni bala nobenega sovražnika.

Celotni slog pesmi spominja na podobne srbske (in grške): junaki KZR ne vojujejo agresivnih in osvajalnih, ampak obrambne, pogosto obupane vojne. Tako pesnik kot njegovi vojščaki — z izjemo Záboja — se ne vdajajo ubijanju bolj, kot je nujno, medtem ko je *ἔβρις* omejena na sovražnika. Verz, nerimani deseterec, je običajen v srbskih narodnih junaških pesmih, medtem ko je v češki poeziji redek (Goll, 1871). Mnoge pesmi so precej podobne južnoslovanskim, ki so jih zbrali Kačić in drugi (Kopitar, 1839; Flajšhans, 1930; Dolanský, 1968).

KZR nimata ničesar skupnega s poznano staro češko književnostjo; zdi se, da med njima ni vzajemnega vplivanja. Pesnik je bil dobro podkovan v latinščini in grščini. Neologizmi v KZR so prevedenke latinskih in grških ustreznikov, nekateri od njih homerski pridevki (Marchant in Charles, 1952; Berry, 1958; Autenrieth in Keep, 1877):

|                        |                                                             |
|------------------------|-------------------------------------------------------------|
| <i>hlasonosná obět</i> | = <i>hostia vociferationis</i>                              |
| <i>letadlo</i>         | = <i>volatile</i>                                           |
| <i>tvrdost nebes</i>   | = <i>firmamentum</i>                                        |
| <i>varyto</i>          | = od » <i>barbiton</i> « (Horacij, Carm. I, 1, 34)          |
| <i>veleslavný</i>      | = <i>μεγακλής</i>                                           |
| <i>velebister</i>      | = <i>μεγαθαρστής, μεγαλόβροχος</i>                          |
| <i>lepotvorný</i>      | = <i>καλλιμορφος</i>                                        |
| <i>u Vlaslava súci</i> | = analogno » <i>οἱ ἀμφὶ Κῆρον</i> «<br>(Ksenofon, Anabasis) |
| <i>zlatostůci</i>      | = <i>χρυσήνιος</i>                                          |
| <i>strebropěný</i>     | = <i>ἀργυροβίνης, ἀργυρορρύτης</i>                          |
| <i>zlatopeský</i>      | = <i>χρυσόβωλος</i>                                         |
| <i>zlatonosný</i>      | = <i>χρυσόφορος</i>                                         |
| <i>pravdodatný</i>     | = <i>δικηφορος</i>                                          |
| <i>pravdozvěsten</i>   | = <i>ἀληθόμεαντις</i>                                       |
| <i>věkožizný</i>       | = <i>ἀειζωος</i>                                            |

Pravzaprav je dramatični prizor Chrudoševe kletve (ZR, 91—94):

Vstanu Chrudoš ot Otavy krivy,  
žleč se jemu rozli po útrobě,  
tr(i)asechu se lutostiu vsi údy.  
machnu rukú, zarve jarym turem:

čisto podoben Agamemnonovi jezi nad Kalhasom (Iliada, I, 101—105):

Ἡ τοι ὃ γ' ὧς εἰπὼν κατ' ἄρ' ἔειπετο, τοῖσι δ' ἀνσέτη  
ἦρωες Ἀτρεΐδης εὐρύ κρείων Ἀγαμέμνων  
ἄχνύμενος· μένος δὲ μέγα φρένας ἀμφὶ μέλαιναι  
πύμπλαντ', ὅσος δὲ οἱ πυρὶ λαμπετάοντι εἰκτὴν  
Κάλχαντα πρῶτιστα κάκ' ὀσσόμενος προσέειπεν.

Tako Chrudoš kot Agamemnon čutita, da je bil njun prestiž okrnil orakelj; oba stopita na noge; oba izlijeta svoj bes na jasnovidca. V nadrobnostih je razlika: Agamemnonu se potemnelo srce napolni z jezo, oči pa mu plamenijo, medtem ko se Chrudošu razlije žolč po drobovju in se mu tresejo vsi udi: vendar se mi zdi zanimivo, da Homer uporablja izraz ἄχνύμενος, in ne ὀργίλος, κοτίεις ali θυμοπληθής; verjetno je oba moža manj skrbela njuna izguba kot njuno ponižanje!

Dalje prim. *Záboja*, v. 175—182,

- 175 Aj, ta otvrže Záboj ščit,  
i v rucě mlatem i v drugej mečem  
tako i v přič proraže dráhy u vrazech.  
I by úpěti vrahóm  
i by ustúpati vrahóm.  
180 Třas je hnáše z bojiště,  
Strach z hrdl jich vyráže skřieky.  
Koni řechce vešken les.

z Iliado, XXI, 15—21:

Αὐτάρ ὁ διογενὴς ὄρου μὲν λίπεν αὐτοῦ ἐπ' ἔχθρῳ  
κεκλιμένον μυρίκησιν, ὃ δ' ἔσθορε θαῖμονι ἴσος,  
φάσγανον οἷον ἔχων, κακὰ δὲ φρεσὶ μύθετο ἔργα,  
τύπτε δ' ἐπιστροφάδην τῶν δὲ στόνος ὄρνυτ' αἰεκῆς  
ἄορι θεινομένων, ἐρρυθαίνετο δ' αἵματι ὄρωρ.

Záboj je nemarnejši: on ščit kar odvrže, medtem ko Ahil prisloni svoje kopje ob drevo; pa ne katero koli drevo, ampak ravno tamarisko. Vse drugo pa kaže veliko vzporednosti. Ustreznika k ἐπιστροφάδην sicer v tem odlomku iz *Záboja* ni, je pa v *Oldřichu*, 134; *Benešu*, 66 in 68; *Záboju*, 207; in *Záboju*, 241.

Tudi običaj, da se predmet apoteoze olepšuje, je mogoče dokumentirati iz antičnih virov: Horacij (Carm. I, 1) piše

Maecenas atavis edite regibus ...

(Še zanesljivejši dokaz v moj prid bi bil, če bi lahko dokumentiral kako zvezo med Šternberčani in rodbino Děpoltic; ti so namreč izvajali svoj rod od legendarnega Neklana, ki je v KR opisan kot pogumen vojščak, medtem ko je v čeških sagah neodločen bojazljivec. Vendar sem zaman iskal sledov v to smer.)

Drugačen grški faktor je opazen v tajnem glasovanju na Libušinem sodišču; v Evropi je tako glasovanje neznano in spominja na atensko demokracijo.

Jezikovne napake so bile že omenjene. Naj samo omenimo, da je tu in tam imperfekt rabljen namesto aorista (čeprav ga je tu in tam najti tudi v pristnih dokumentih); imperfekti so skrčeni (čeprav jih je najti tudi v pristni Legendi o sv. Frančišku); pogosto stoji *-ie-* za *-i-* (čeprav je izkazan tudi iz Sv. Katarine in Sv. Frančiška); — da nekatera sklonila spominjajo na oblike iz 12. stol. (čeprav še obstajajo v slovaščini); da so nekatere glagolske končnice nepravilne (čeprav jih je najti tudi v pristnih dokumentih in narečjih); da so nepravilni nekateri deležniki (čeprav izkazani tudi v Sv. Katarini); da se v KZR pogosto rabijo samostalniške oblike pridevnikov, vendar ima češčina še zmeraj take idiome kot *z plna hrdla* ali *s čista jasna (nebe udeřil blesk?)* itd. Tako so, na sploh, oblike, najdene v KZR, pogosto nenavadne, toda ne enkratne. Vrh tega so nekatere od teh oblik izpričane v cerkvenoslovanskih virih, druge pa v starih panonskih legendah o sv. Metodu (še nepoznanih v času odkritja KZR). Mnoge besede niso izpričane v staročeških virih, so pa običajne v srbščini, cerkvenoslovansščini in ruščini. Tu in tam stoji za glagol *biti* dajalnik. Rodilnik ednine moškega spola se velikokrat končuje na *-a* namesto na *-u*. Prislov se velikokrat končuje na *-o* namesto na *-e*. V pesmih je rabljena palilogija, običajna v srbščini, a redka v češčini; itd.

Pisava imena *Csmir* precej variira, kakor da bi bila pretežka za nekoga, ki je bil po rodu tujec.

V tem kontekstu v nasprotju z analizo Dolanskega (1968) sumim, da je *Záboj* južnoslovanskega izvora in da gre za prosto interpretacijo »U ravnicah grada Bara«<sup>1</sup> Dukjanina iz Bara: ne le, da sta podobno uporabljena konjenica in dvoboj vodij, ampak sta po vsem videzu ohranjeni celo imeni

Ludek — Ljudevit,

Slavoj — Vojislav,

kakor tudi nekateri izrazi, kot: *Aj, bratřie, bozi ny vıcestvıem darıchu — jer  e ih bog svemogu ı predati u ruke na e.*

Mimogrede, latinsko besedilo te pesmi se nahaja v Narodnem muzeju v Pragi: mar bi bilo prenesmiselno domnevati, da je pri lo v dana njo  ehoslova sko kot imetje na ega hipoteti nega pesnika?

Dogodki, obi aji, osebna in zemljepisna imena so podobna verziji H jkove Kronike, vendar so si navzkri  z verzijo, ki bi ustrezala epoham posameznih dogodkov. Tako sve enica Libu a vlada nad ozemlji, ki do 11. ali 12. stoletja niso bila podrejena dinastiji P emyslid. Omemba Truta v ZR se ti e sage, ki datira v 13. stoletje. Z opisom stare inskega sveta v ZR se ujema *potaz*, kakor ga opisuje Viktorin Kornel V ehrdski (Mare , 1931). Hipoteti na tatarska princesa se imenuje Kublajevna, kar je anahronizem, ker je bila bitka pri Olomoucu ali 1241 ali 1253, Kublaj kan pa je zasedel prestol 1256. V *Jaroslavu* je pri lo do zme njave med Host ynom, »Hostajnowom (??)« in Svatim Kope kom pri Olomoucu. Opis obleganja Kruvojeve trdnjave ustreza metodi, kakr no so uporabili Slovani pri svojem obleganju Soluna (Niederle, cit. v Mare u, 1931) in Hrvati pri svojem obleganju Prage leta 1757 (Hrad ansk , cit. v Mare u, 1931), neznana pa je  e skim zgodovinarjem. Zasedovanje sovra nika, kakr no je opisano v *Z boju*, bi bilo za  e e, ki niso imeli zadostnega  tevilu konj, neizvedljivo, zato pa l hko za Hrvate, ki so  e v 10. stol. imeli konjenico 10.000 konj (Mare , 1931). Pogansko  rtvovanje telice v Neklanu je nepravilno ( e i bi bili  rtvovali oslico), zato pa se ujema s Homerjem. Pogrebne navade so nedosledne: v Neklanu gre za se ig, kakor je bil obi aj med poganskimi  e i, v *Z boju*, *Jelenu* in *Zapu  eni* (*Opu   n *) pa za pokop, kakor med ju nimi Slovani in pozneje med pokristjanjenimi  e i (Dane , neobjavl.). O porazu Sasov (*O pob  i Sas kov*) ima v 33. verzu *Shlu echu se kmet i lud * in v 35. verzu *v ak za oru ie jm  cep*, kar spominja na husitske vojne (Dane , neobjavl.).

Veliko razpravljanja in prepiranja je bilo okrog bitke v *Oldřichu* (Mare , 1931). Po mojem sta v besedilu dve man  i pomoti: najprej v verzih 27 in 28, ki bi se, namesto

s h ry dol v. Ticho, v etich nko. (27)

V tichej Pra   chytro pokrychu s  ... (28),

morala glasiti

Ticho, v etich nko v tichej Praze. (27)

S h ry dol v! Chytro pokrychu s  ... (28),



tako da je 27. verz konec opisa ranega jutra pred bitko, temu pa sledi dramatična pripoved o pripravah za napad.

Druga pomota je po mojem v 31. verzu: namesto *otvoři mu bránu přēs Vltavu* bi moralo biti *otvoři mu bránu před Vltavú*. Kot vemo, vodijo vrata skozi utrdbe, ne čez reke. Tu omenjena vrata bi torej bila sporna južna vrata, ki jih je 1930 izkopal inž. Fiala in verificiral Ivanov (1969) z ilustracijo v Schedlovi kroniki iz 1493. Bitka se je bila na dviznem mostu »vrat na Vltavo«, kamor so se Oldřich in njegovi moške pred zoro spustili s hribov jugozahodno od gradu. S tem postane tudi pripoved o bitki verjetnejša: *Vzkoči kněz na most, sedm vladyk za ním* utegne biti preprosto, dokler je »most« dvizni most, a bi bilo težko, če bi šlo za most, razpenjajoč se čez reko Vltavo. Oldřich in njegovi bi morali biti v reki in skočiti iz vode na most: najsi je bil napad nato usmerjen na grad na zahodnem bregu (Palacký, 1848; str. 69) ali na mesto na vzhodnem (Goll, 1886-a, b), do kože premočeni vojščaki bi bili predstavljali čudovit prizor za oči, vendar komaj kako nevarnost za Poljake znotraj.

Drugi dokazi prihajajo na pomoč s področja paleografije (Kašpar, 1969; Fiala, 1969). Zapisovalec je poskušal posnemati staro pisavo, vendar je pomešal različne tipe črk iz dobe od 10. do 14. stol. (Friedrich, 1914). Ni poznal standardnega srednjeveškega sistema okrajšav; predvsem uporablja simbol *ꝥ* za *pre-* ali *pri-*, medtem ko bi bil standardni pomen v latinskih besedilih *per-*; to pa je lahko vpliv ruščine, kjer češki *pře-* postane *пере*: *перебегать* = *přeběhnout*, *переваливать* = *převalit*, *переводить* = *převést* itd. (Daneš, neobjavl.).

Okrajšave *o* in *u* za *-ého* oziroma *ému* so iz 15. stol., pisava in jezik pa skušata spadati v 14. Črka *s* je podobna svoji cirilski ustreznici, iz česar bi sledilo, da je bil zapisovalec le-te navajen (Friedrich, 1914). Češki *ř* je prepisovan z edinstveno kombinacijo *ꝛ*, le enkrat z *rz*; zapisovalec tega glasu bržkone ni bil navajen (Daneš, neobjavl.). Zdi se, da se je zapisovalec, preden je zapisal *ꝛ*, ustavljal in se obotavljal, morda iz istega razloga. Pogosto spreminjanje pisave navaja k sklepu, da je zapisovalec ni bil vaje (Hrubý, 1917). Kombinacija *-ia-* je povezana z ligaturo, ki spominja na cirilico.

To nas pripelje k vznemirljivemu vprašanju, ali zapisovalec in pesnik nista bila kar ena in ista oseba.

Mislim, da ne. Res se zdi, da so na oba vplivale srbohrvaške prvine, toda pesnik je moral biti dobro podkovan v češčini 13.—14. stoletja, medtem ko je bil zapisovalec vaje živega jezika. To je, bi rekel, edina

naravna razlaga za številne razure (Gebauer, 1870; Mašek, 1876; Truhlář, 1886) v besedilu, kjer je bila sodobnejša oblika (domača zapisovalcu) pozneje spremenjena v starejšo (predpisano od avtorja). Z njo bi dalje pojasnili tudi izvor pomot, ki bi jih kak pesnik komajda napravil: ponovitev petih verzov v *Záboju*, dve za malenkost različni verziji *Jelena*, obe domnevni pomoti v *Oldřichu*, omenjeni zgoraj, itd.

Mogoče je celo, da so bile izvirne pesmi, zložene okoli 1500, napisane v sedanji obliki okoli leta 1610, ko je bila anonimnemu zgodovinarju naloženo, naj napiše zgodovino Šternberčanov (Palacký, 1825, str. 283–286). Prav tako je čisto možno, da to, kar imamo, niso ostanki knjige (Ivanov, 1970), ampak listi, ki morda niso bili nikdar namenjeni za del kake knjige. Lahko so bili vzorci, izmed katerih so si stranke izbirale po svoji všeči; lahko so bili tudi pisarski vadbeni listi, ali celo izvržki. Nekaj, čemur — kolikor vem — še ni bilo posvečeno dovolj pozornosti, je zaporedje strani v KR: strani 1 do 16 so štiri pole, ki tvorijo en četverček, tako da sta strani 1 in 2 na istem kosu pergamenta kot strani 15 in 16; 3 in 4 na istem kot 13 in 14; 5 in 6 na istem kot 11 in 12; 7 in 8 pa se nadaljujejo z 9 in 10. Od tod dalje pa tvorijo strani 17, 18, 19 in 20 eno samo dvojno polo, ki ji sledita še dve dvojni, pri katerih se strani 21–22 nadaljujeta v strani 27–28, strani 23–24 pa v 25, 26. To je s knjigoveškega stališča zelo nenavadna ureditev, za katero imam samo eno razlago, namreč da ohranjeni pergamenti ne izvirajo iz neke stare knjige.

Rezultat št. 3: *Vsi rokopisi so bili preneseni na Zeleno Horo. Tam so jih skrili, da bi jih obvarovali pred plenjenjem med tridesetletno vojno in pred sveto inkvizicijo ali pred obojim. Skupaj s pergamenti je lastnik skril tudi druge kulturne zaklade, kakor Kodeks Sigmunda Pisarja iz Domažlic, vsebujoč ganljivo knjigo »Dcerka« od Jana Husa. Tam so ostali pozabljeni, dokler jih ni nekaj pred 1817 našel F. Horčíčka, ki je tisti čas obnavljal tamkajšnjo galerijo. V strahu, da jih lastnik gradu, grof Hieronim Colloredo, ne bi uničil, jih je Horčíčka na skrivaj odnesel proč. Kodeks Sigmunda Pisarja je dal Muzeju. Potem pa je, da si ne bi ogrozil eksistence (zakaj le kdo bi še najemal restavratorja, ki odnaša s sabo starodavne pergamente?), razdelil spomenike med svoje prijatelje in naročil, naj se uprizori »odkritje«: po eno na leto, v krajih, ki so dovolj daleč od Zelene Hore. (Edino z ZR načrt ni šel po predvidevanjih: knjigovodja Kovář je bil manj previden kot Hanka, Linda in Zimmermann in je svojo nespametnost drago plačal.) Ti prijatelji so poznali besedila rokopisov in so jih nepazljivo uporabili v svojih delih, objavljenih še pred »odkritjem«.*

**D o k a z i z a :** Dolga desetletja po belogorski bitki so bile vse češke knjige sistematično sežigane (Dobrovský, 1792). Šternberčanom je l. 1471 pripadla Zelená Hora in ostala v njihovih rokah s presledki do zgodnjega 18. stol. (Otto, 1888). Več članov rodbine Šternberk je bilo husitov ali prijateljev husitstva, in potemtakem možnih lastnikov Kodeksa Zikmunda Pisarja: Smil je sopodpisal protest leta 1415 in se med 1426 in 1430 udeležil husitske odprave v severno Češko, Meissen in Frankovsko. Njegova hči Kunka (u. 1449), prva žena kralja Jurija Poděbradskega, je bila zvesta utrakvistka. Albert (u. 1521) in njegov sin Jan (u. 1544) sta bila prijatelja čeških bratov in Tomaž Preloški (Tůma Přeloučský) je Albertu leta 1511 posvetil svojo razpravo o Izvoru enotnosti med brati. Aleš (u. 19. marca 1455) je bil katoličan, vendar je podpiral utrakviste in večkrat poskušal spraviti oba tabora skupaj. Zdeněk (u. 4. decembra 1476) je poznan kot zaklet sovražnik kralja Jurija in spočetnik »zelenogorske zveze«, toda tako stanje je trajalo šele od 1462; pred tem je bil Zdeněk močen zagovornik husitstva in kralja Jurija (Palacký, 1848, str. 797; prav tam, str. 855). Ultrakvist, čeprav mlačen, je bil naposled Štěpán Jiří (u. 1625); sodeloval je v upor 1618, vendar je po belogorski bitki prešel na drugo stran. Njegov vnuk Oldřich Adolf je l. 1694 kupil Častolovice, kjer je slika tatarskih svečnikov, ki prerokujejo izid bitke pri Olomoucu.

Mnogi Šternberčani so se odlikovali tudi kot izobraženi humanisti, zbiralci umetnin in rodbinski genealogi. Poleg že omenjenega Ladislava (u. 18. novembra 1521) in Kunke (1422—1449) je tu Václav Jiří (u. pribl. 1681), ki je sestavil rodovnik holiške veje (Holice) te rodbine; Lidmila Benigna (u. 1672), vdova po Františku Karlu Matiašu, ubitem l. 1648 v bitki s Švedi, je slovela po svoji izobraženosti in izvrstni latinščini, v kateri si je dopisovala z mnogimi učenjaki, prekašajoč jih po čistoči in eleganci sloga (Palacký, 1825). Njen sin Vojtěch Václav (u. 25. januarja 1719) je bil hkrati učenjak in človek z izbornim umetnostnim okusom. Sezidal je grad Troja v Pragi pa tudi šternberški Pallast, ki je pozneje postal sedež Muzeja in galerije Čeških domoljubnih prijateljev umetnosti, katerih ud je bil. V svojem domu je vzdrževal dve družini umetnikov in najemal mnoge druge vidne slikarje, kiparje in stavbenike.

(Z njim, njegovim bratom Ignácem Karlom in njegovim nečakom Janom Josefom, ki se je skupaj z ženo utopil v Innu med ladjelomom, je izumrla zelenohorska veja Šternberčanov.)

Vse spomenike so »odkrili« Horčíčkovi prijatelji ali prijatelji njegovih prijateljev (Ivanov, 1979, str 500—565). Vse spomenike so našli v kratkem

razdobju: ne prej ne pozneje se ni našlo nič primerljivega. ZR se je našel na Zeleni Hori. Hanka je »napovedal« odkritje LPKV (Mareš, 1931). Tri tedne pred odkritjem KR Hanka v pismu sprašuje Dobrovskega o pomenu več staročeških besed, ki so se kasneje pojavile v KR. Kaplan Sláma, ki je proučeval zgodovino Jaroslava Šternberškega, je živel na Zeleni Hori. Na steni na Zeleni Hori upodobljena bitka s Tatari je natančno taka, kot je opisano v KR (Ivanov, 1979). Drugi dan po »odkritju« KR piše Hanka Dobrovskemu, da bo šternberško plemstvo navdušeno, ker ena od pesmi slavi njihovega prednika. Kovář poroča, da je črnilo ZR pozelenelo, ko je z vlažno gobo obrisal prah. Jeronim Colloredo je dal svoj »Hausarchiv« požgati, Kovářa pa vreči na cesto, morda potem ko je izvedel, da ZR izvira v njegovem gradu. Kovář je nato do konca življenja živel v beraški revščini in je nazadnje moral prosjačiti za kos kruha (Ivanov, 1969).

Linda ni nikoli uradno naznanil svojega odkritja VP. Enako je kot urednik lista *Pražské noviny* čakal sedem mesecev, preden je objavil novico o KR, in še takrat le s kratkim vrivkom.

Gonjo zoper KZR je začela avstrijska policija (Roubík, 1930). Hanka ni hotel tožiti Kuha zaradi obrekovanja. Naposled so ga k temu prisilili prijatelji, vendar ni prišel na obravnavo, ampak ga je zastopal njegov odvetnik. Tako oče Krolmus kot oče Voříšek sta pisala Hanki, ponujajoč svoje zabeležke v dokaz, da je bil ZR najden na Zeleni Hori, toda Hanka na njuni pismi niti odgovoril ni (Ivanov, 1969). Puchmajerju in Dobrovskemu je spodletelo razvozlati ZR, Hanki in Jungmannu pa se je to posrečilo, baje v treh dneh (Mareš, 1931). Ostanke t. i. Astronomskega rokopisa in Codexa Gratiani, od koder je bil uporabljen pergament za KR, je Hanka »našel« hkrati s KR (Ivanov, 1970). »Humanisti« 16. in 17. stoletja so kaj malo spoštovali srednjeveške latinske stvaritve in so pogosto rabili pergament s starim latinskim besedilom za knjigoveški material itd.

Po Ivanovu (1969, str. 500—565) je bil Horčíčka najvidnejša evropska avtoriteta za grafično umetnost in restavriranje starih slik ter eden najboljših portretistov. Portretiral Hanka, Dobrovskega in prof. Cornovo, avtorja razprave »Jaroslav ze Šternberka, vítěz nad Tatary«. Bil goreč češki domoljub. Bil nadzornik galerije grofa Rudolfa Colloreda od l. 1808 in pogosto delal za brata svojega delodajalca, za Jeronima, na Zeleni Hori. Posedoval Kodeks Sigmunda Pisarja. Nihče ne ve, kako ga je dobil. Nazadnje dal Kodeks Muzeju, kjer je še danes. Hanka je ta Kodeks uporabljal, ko je urejal za izdajo Hussovo Dcerko.

Horčička je očetu Krolmusu zaupal »svojo skrivnost«, tj. da mu je oče Boubel zaupal, da je J. Kovář našel ZR na Zeleni Hori. To je omenil tudi Dundru, Dobrovskemu in Palackemu, vendar ga od njih nihče ni resno vzel. Dalje je poznal Kovářevo anonimno pismo, vendar omenja še en stavek o »nekem drugem, večjem rokopisu«, o katerem nimamo nobene druge zabeleške. Horčička je baje zmeraj, kadar se je razpravljalo o Rokopisih, reagiral na »misteriozen način«; in četudi je bil sprva Hankov bližnji prijatelj (šel mu je za poročno pričo; ilustriral je Hankov zasebni izvod Rokopisov, si z njim dopisoval v cerkvenoslovanščini in mu dajal v popravo svoje napake), je pozneje svoje stike s Hanko pretrgal ali pa prikrival. Podobno Hanka ni nikoli omenil Horčičkovih ilustracij Rokopisov, na sodni obravnavi proti Kuhu pa je navedel, da mu je bil poročna priča Dobrovský.

In nazadnje, Horčičkov vnuk se je preselil v Gradec, in prav v Gradcu je Peisker okoli l. 1893 ali 1894 našel negativni odtis VP v neki »stari knjigi o evropskih dinastijah«; moj sklep je, da je tudi ta knjiga prišla z Zelene Hore in da je to prav tista knjiga, v kateri je Linda našel VP.

Če so Horčičkovi prijatelji imeli Rokopise v rokah po nekaj let, preden so bili le-ti »odkriti«, potem se ne bi smeli čuditi temu, da je Linda to gradivo uporabil za svojo *Záře nad pohanstvom* (Ivanov, 1969, 1970; Flajšhans, 1930); Klicpera za svoj *Blaník* (napisan 1812—1813, uprizorjen 1815); da napravi Hanka julija 1817 iste napake, kot se 16. septembra pojavijo v KR, in da so se, mogoče, te »napačne« oblike vtihotapile v pisanje Dobrovskega že l. 1809 (leto potem, ko je Horčičko vzel v službo grof Colloredo). Sicer nikakor nočem reči, da je utegnil Dobrovský biti soudeležen v zaroti; toda napake bi lahko bili vnesli njegovi študenti.

Mimogrede: Hanka je pred odkritjem KZR tudi pri okrajšavah delal iste napake, kot so jih pozneje našli v Rokopisih.

Doslej torej o mojih »rezultatih« — oziroma delovnih hipotezah — in o dokazih v njihov prid. Zdaj pa bo prav predočiti še dokaze, ki mojemu modelu nasprotujejo.

Najbolj razveljavljajoča je trditev, ki sta jo postavila Hrubý (1917) in Saudek (1927), namreč da je vse Rokopise napisal V. Hanka. Hrubý uporablja paleografske argumente, Saudek pa grafološke. Če verjamemo njunim rezultatom, potem je cela moja razprava brez pomena. Toda ker celo najbolj vneti nasprotniki še zmeraj iščejo pravega krivca med Hanko, Lindo, Horčičko, Jungmannom itd. in ker Fiala (1969) dvomi nad Hrubýjevo ugotovitvijo, Saudka pa se mu ne zdi vredno niti omeniti,



si zaradi pomanjkanja dokazov dovoljujem sodbo, da Hanka ni zapisovalec.

Podobno velja za Riegerjevo (1972) misel, da neki kriptogram v KR razkriva, da je »urednik« Kodeksa Smil Flaška iz Parubic. Ker ne vem ničesar o srednjeveški kriptografiji, puščam vprašanje odprto.

Nekateri protiargumenti se nanašajo na stranske okoliščine: Rokopisi so bili odkriti v času, ko je bilo ponarejanje v modi; več zemljepisnih imen v Rokopisih spominja na kraje v bližini Hankovega in Lindovega rojstnega kraja; Hanka in Horčička sta bila osumljena drugih ponaredb (česarvno ne razpolagamo s čim več kot sumom); ténor pesmi spominja na romantiko zgodnjega 19. stoletja.

K tem argumentom lahko rečem samo, da so drugi »ponaredki« drugačne vrste (npr. Macphersonov ep temelječ na ustnem izročilu, izvirnik Igorja baje uničen) ali pa so primeroma zelo naivni; da je Češka majhna dežela, v krajevnih imenih pa se ponavljajo isti koreni, tako da je veliko tipičnih imen najti v sosesčini čigavrskega že rojstnega kraja; in da ni romantika ustvarila tistih prvin, ki na KZR mečejo senco dvoma: te so bile v srcih pevcev, kar svet stoji. Zakaj kaj je drugega Horacij (Carm. IV, 7):

Diffugere nives, redeunt iam gramina campis  
arboribusque comae;  
mutat terra vices et decrescentia ripas  
flumina praeterunt;

Potem so tu protidokazi, ki počivajo na zunanjem videzu Rokopisov. Ivanov (1969) dokazuje, da kakovost »ponaredkov« doseže vrhunec v letu 1817, odtlej pa postopoma upada več kot trideset let; da je pozlata v KR delo diletanta; da je zapisovalec KZR uporabljal že obstoječe inicialke in majuskule in je občasno nategoval ali zbijal besedilo, da bi ga strnil z njimi; da je več od spornih spomenikov napisanih z nekakšno »barvo«, ki jo je mogoče zmiti z vodo; da pogostost inicialk upada, kar daje misliti, da je zapisovalcu delo začenjalo presedati; da KR ni nikoli bil del kake knjige; in da v VP zeleno črnilo prekriva celotno temno rjavo besedilo, medtem ko je, po Jungmannu, Linda vlekel samo po obledelih mestih izvirnega (zelenega?) besedila s temnim črnilom, tako da bi moralo zeleno črnilo biti pod temno rjavim.

Verjetnejše se zdi, da so bili vsi sporni spomeniki najdeni hkrati, poznejša odkritja pa uprizorjena iz prej omenjenih razlogov. Verjetnejše se zdi, da bi bil isti Horčička, ki je izdelal skoraj petdeset lepih miniaturnih ilustracij za Hankov osebni izvod KZR, napisal Rokopise na zado-

voljivejši način, ne bi pretirano visoko čislal že obstoječih majuskul in bi bil opravil pozlatarsko delo, kakor je treba. Vprašanje barve nasproti črnilu utegne biti manj skrivnostno: zapisovalec je uporabil barvo za začasne zapise, ki naj bi jih kasneje zmili proč. Kar se tiče VP, obstajajo prepričljivi dokazi za to, da izvod, ki ga imamo zdaj, ni Lindov izvod iz l. 1816 (Mareš, 1931, str. 29).

Nekaj vprašanj še ostane. So bile pozlata, volute in modra ozaljšava inicialke N v KR narejene po odkritju? Kdo je to naredil? Ali beseda *tabor* v KR pomeni Kanovo konjenico? (Mareš, 1931.) Ali »hrubá skála« v KR pomeni zgolj veliko skalo ali je to zemljepisno lastno ime? (Pekař, 1896; 1890). Ali je naključje, da je nepopolni verz 45 v ZR: *U uisegrade ...* tako blizu nepopolnemu verzu 49: *Due ueglasne deue ...*, ki vsebuje izvirno besedo *psalmus* (Ivanov, 1970; ne *Hanka fecit*, kot je mislil Dolenský, 1899)? Ali je Linda napisal parodijo *Volmír*, in če jo je, zakaj?

Jaz ne vem. In tudi nihče drug ne, kljub mnogim sumničenjem, ki jih njihovi predlagatelji često prezentirajo kot »dokaze«. Dokaze za pristnost ali dokaze za ponarejenost, odvisno pač od miselnosti vsakega posameznega avtorja.

Bralec je gotovo opazil, da sem se izogibal izrazom kot »potvorba«, »ponaredek«, »goljufija«, »sleparija« in »falzificiranje«. To so grde besede, ki bi predpostavljale nepoštenost s strani pesnika in zapisovalca. Tudi bi zgolj razkrivale moje farizejstvo in slabile moje dokaze.

Posnemanje ni nujno ponarejanje. Carl Orff ni »potvarjal« srednjeveške glasbe za svoja Carmina Burana; Jeffersonov spomenik v Washingtonu, D. C., nima »ponarejenih« jonskih stebrov in le malokateri Čeh, ne glede na svoj odnos do KZR, bi uporabil besedo »goljufija«, govoreč o »gotski« dozidavi katedrale sv. Vida v Pragi, končani nekje na prelomu stoletja.

Žalostno je, da so češki znanstveniki zavrgli prelepo poezijo KZR. Morda je srbohrvaška dediščina odtujila obdarovancu tako darovalca kot darilo.

Upajmo, da bodo ti kulturni zakladi, skupaj z njihovimi stvaritelji, našli ljubezen in spoštovanje v svoji južnoslovanski domovini.\*

\* Čeprav je pričujoča razprava objavljena samo pod mojim imenom, je rezultat sodelovanja mnogih prijateljev, pomočnikov, sodelavcev in popravljalcev. Nekateri od njih so me opozorili na dejstva in publikacije, ki bi jih bil drugače spregledal; drugi so me oskrbeli z drugače nedostopno literaturo; spet drugi so me s svojo kritičnostjo silili k natančnejšemu premisleku. Posamezniki, katerim z veseljem izražam svoj iskren »Hvala lepa«, so:

Helen Ahrens, Elena Danešová, Marie Danešová, Aleš Frankenger, Otakar Frankenger, Eleanora Frankengerová, Jiří Krupička, František Mandys, Richard Neugebauer, Alfred Rebensteiger, Helena Rebensteigerová, Jiří Rieger, Zdeněk Rutar, František Schwarzenberg, Ivan Sviták, J. Smatlák, Desmond Taylor, J. Valenta.

Zahvaljujem se tudi knjižnicam Washingtonske univerze v Seattlu, Kalifornijske državne univerze v Haywardu, Kalifornijske univerze v Berkeleyju in Stanfordske univerze v Stanfordu v Kaliforniji, da so mi omogočile posebne ugodnosti gostujočega raziskovalca; Glavni knjižnici Češkoslovaške akademije znanosti v Pragi in Knjižnici Narodnega muzeja v Pragi, da sta mi posodili nekatera redka dela o tem problemu; in Pugetsoundski univerzi v Tacomi v državi Washington, da mi je pomagala priskrbeti vse podatke in pokrila večji del ne neznatnih stroškov pri projektu.

Na dan sv. Ljudmile, 1980,  
163 let po vzniku KR.

### LITERATURA

- Autenrieth, G. in Keep, R., 1877, *A Homeric dictionary for use in schools and colleges*: Harper and Brothers, New York.
- Bělohoubek, A., 1887, O chemické a mikroskopické zkoušce RK: *Osvěta*, l. 17, št. 4, str. 374.
- Berry, G., 1958, *The classic Greek dictionary*: Follett Publishing Company, New York.
- Brandl, V., 1878, *Libušin soud. Rozprava o námitkách, které prof. A. V. Šembera proti pravosti básně té učinil*: Brno, samozaložba, 32 str.
- Brandl, V., 1879, *Obrana Libušina soudu*: K Winiker, Brno, 175 str.
- Daneš, Z. F., 1978, On the Authorship of RKZ: (Abs.) Program of the 10th International Meeting of the Czechoslovak Society of Arts and Sciences, Cleveland, Ohio.
- Dobrovský, J., 1792, *Geschichte der Böhmischen Sprache und Literatur*; v češtinu prevedel Benjamin Jedlička: Československý spisovatel, Praha, 1951, 188 str.
- Dolanský, J., 1968, *Neznámý jihoslovanský pramen rukopisu Královedvorského a Zelenohorského*: Academia, Praha, 216 str.
- Dolenský, L., 1899, *Hanka fecit: Listy filologické*, l. 26, str. 460.
- Emler, J., 1881, Zpráva o lučebním prozkoumání rasur musejních Alexandreidy a Rukopisu Královedvorského: *Časopis Musea království Českého*, l. 55, str. 137.
- Fiala, Z., 1969, O Rukopisech po stránce paleografické: *Rukopisy Královedvorský a Zelenohorský. Dnešní stav poznání*. Ur. M. Otruba. *Sborník Národního muzea v Praze, Řada C, Literární historie*, l. 13—14, str. 49.
- Flajšhans, V., 1950, *Rukopisy královedvorský a zelenohorský. Dokumentární fotografie*. V. Vojtěch, autor; přepisem a poznámkami provází V. Flajšhans. Česká grafická unie, Praha.
- Friedrich, G., 1914, *Rukopisy královedvorský a zelenohorský po stránce paleografické: Národní listy*, l. 54, št. 93, str. 17; prav tam, l. 54, št. 120, str. 17.
- Gebauer, J., 1870, *Slovo o rasurách v Rukopise královedvorském: Sborník vědecký Musea království Českého*, l. 2, str. 113.
- Gebauer, J., 1886, *Potřeba dalších zkoušek Rukopisu královedvorského a zelenohorského*, *Athenaeum*, l. 3, št. 5, str. 152.

- Gebauer, J., 1889-a, Proužky Rpisu královedvorského, důkazem jeho nepravosti. Důkaz pro každého a p. Maškovy námitky proti němu: Athenaeum, l. 7, št. 2, str. 33.
- Gebauer, J., 1889-b, Dodatek k >důkazu proužkovému< o RKém: Athenaeum, l. 7, št. 3, str. 95.
- Goll, J., 1871, O českém verši desetislabičném: Časopis Musea Království Českého, l. 45, št. 3, str. 246.
- Goll, J., 1886-a, Historický rozbor básní rukopisu Královedvorského: Oldřicha, Beneše Heřmanova a Jaroslava: Athenaeum, l. 3, str. 422.
- Goll, J., 1886-b, Dodatek k historickému rozboru Jaroslava: Athenaeum, l. 4, str. 40.
- Hrubý, V., 1917-a, Psal Hanka rukopis Královedvorský? Jubilejní vzpomínka paleografa: Český časopis historický, l. 23, str. 1, l. 23, str. 280.
- Hrubý, V., 1917-b, Hanka—padělatel: Český časopis historický, l. 23, str. 399.
- Ivanov, M., 1969, Tajemství RKZ: Mladá fronta, Praha.
- Ivanov, 1970, Záhada rukopisu královedvorského: Novinář, Praha.
- Kašpar, J., 1969, Rukopis královedvorský a zelenohorský-Paleografický přepis: Rukopis královedvorský a zelenohorský. Dnešní stav poznání. Ur. M. Otruba. Sborník Národního muzea v Praze, Řada C, Literární historie, l. 13—14, str. 275.
- Kočí, J., 1969, Spory o Rukopisy v české společnosti: Rukopis královedvorský a zelenohorský. Dnešní stav poznání. Ur. M. Otruba. Sborník Národního muzea v Praze, Řada C, Literární historie, l. 13—14, str. 25.
- Komárek, M., 1969, Jazykovědná problematika RKZ: Rukopis královedvorský a zelenohorský. Dnešní stav poznání. Ur. M. Otruba. Sborník Národního muzea v Praze, Řada C, Literární historie, l. 13—14, str. 197.
- Kopecký, V., 1969, Plno záhad kolem Hanky: Práce, Praha.
- Kopitar, B., 1839, De veterum codicum bohemicorum inseparatis invectionibus non sine causa suspectis: Hesychii glossographi discipulus, ur. B. Kopitar, Dunaj, str. 58.
- Krejčí, K., 1974, Některé nedořešené otázky kolem RKZ: Slavia — Časopis pro slovanskou filologii, l. 43, str. 378.
- Laiske, M., 1969, Bibliografie: Rukopis královedvorský a zelenohorský. Dnešní stav poznání. Ur. M. Otruba. Sborník Národního muzea v Praze, Řada C, Literární historie, l. 13—14, str. 232.
- Marchant, J. in Charles, J., 1952, Cassell's Latin-English English-Latin dictionary: Cassell & Company, LTD, London.
- Mareš, F., 1931, Pravda o rukopisech Zelenohorském a Královedvorském, jak se jeví z documentárních fotografií a z poznámek k nim připojených, vydaných s podporou tří vědeckých tříd České akademie r. 1930: samozaložba, Praha.
- Mašek, I. B., 1876, Popis korektur a razur v Rukopise královedvorském: Listy filologické a pedagogické, l. 3, str. 176.
- Mašek, I. B., 1890, Pamět Přibyslavská 15. věku a Rukopis Královedvorský: Osvěta, l. 20, št. 3, str. 250.
- Mezník, J., 1969, Rukopisy s hlediska historie: Rukopisy královedvorský a zelenohorský. Dnešní stav poznání. Ur. M. Otruba. Sborník Národního muzea v Praze, Řada C, Literární historie, l. 13—14, str. 147.

- Nejedlý, Z., 1906, Kotle a lesní rohy. (Anachronismus v RK.): Sborník prací historických, Historický klub, Praga, str. 380.
- Otruba, M. in Řepková, M., 1969, Literárněvědná kritika RKZ: Rukopisy královedvorský a zelenohorský. Dnešní stav poznání: Sborník Národního muzea v Praze, Řada C, Literární historie, l. 13—14, str. 83.
- Otto, J., 1888, Ottův slovník naučný, ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí; ur. J. Otto, Praga, 1888—1909.
- Palacký, F., 1825, Die Sternberge: Taschenbuch für die vaterländische Geschichte, zv. 6, Dunaj.
- Palacký, F., 1848, Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě: Otisk dle původního vydání. B. Kočí, Praga, 1921.
- Pekař, J., 1890, Hrubá Skála. Příspěvek k historické topografii a ke sporu o Rukopis královedvorský: Athenaeum, l. 8, št. 2, str. 33.
- Pekař, J., 1896, Hrubá Skála v RKém: Listy filologické, l. 23, št. 3, str. 259.
- Pekař, J., 1900, K sporu o zádruhu staroslovanskou. (S historií sporu o RKZ.) Český časopis historický, l. 6, str. 243.
- Procházka, V., 1969, Rukopisy a právní historie: Rukopisy královedvorský a zelenohorský. Dnešní stav poznání. Ur. M. Otruba. Sborník Národního muzea v Praze, Řada C, Literární historie, l. 13—14, str. 179.
- Rieger J., 1972, Kryptogramy v staročeských rukopisech: Odborné práce: č. 2, Z práce profesorského sboru střední průmyslové školy stavební v Mělníku.
- Roubík, F., 1930, Účast policie v útoku na Rukopisy roku 1858: Od pravěku k dnešku, 2. del, str. 435.
- Rutar, Z., 1966, Počíná se kapitule pětmezciťmá tritietich knih o vícestvie Vladislava nad Srbý: Zpravodaj, Chicago, l. 11, št. 4, str. 3.
- Špet, J., 1967, K politickému pozadí počátků boje o rukopisy v r. 1886: Sborník Národního muzea v Praze, Řada C, Literární historie, l. 12, št. 2, str. 85.
- Tomek, W. W., 1859, Svědectví o nalezení Libušina soudu: Časopis Musea království Českého, l. 33, št. 1, str. 28.
- Tomek, V. V.; Emler, J.; Gebauer, J.; Hattala, M.; Šafařík, V.; Vřtátko, A. J., in Bělohoubek, A., 1887, Zpráva o chemickém a drobnohledném ohledání některých rukopisů musejních: Časopis Musea království Českého, l. 61, str. 297.
- Truhlář, J., 1886, Ještě jedno slovo o korekturách RK. Athenaeum, l. 3, št. 7, str. 249.
- Vojtěch, V., 1930, Rukopisy královedvorský a zelenohorský. Documentární fotografie. Přepisem a poznámkami provází V. Flajšhans: Česká grafická unie, Praga.



## POVZETEK

Český Rukopis královédvorský a zelenohorský, stejně jako ostatní sporné rukopisy, jež jsou podle obecně uznávaného mínění padělky Václava Hanky z období kolem let 1816, 1817, jsou imitací srbochorvatských národních junáckých písní; napsal je srbochorvatský básník, který přišel na Moravu po druhém tureckém vítězství na Kosově poli; básně jsou apoteózou předků básníkovy ochránce Ladislava ze Šternberka; rukopisy byly současně s některými jinými literárními a historickými cennostmi přeneseny na hrad Zelenou Horu kolem r. 1600; majitel je ukryl a později se na ně zapomnělo; krátce před r. 1817 je našel při renovaci zelenohorské galerie malíř F. Horčíčka; Horčíčka literární památky cele nebo částečně tajně odnesl ze strachu, aby je majitel úmyslně nezničil; rukopisy odevzdal svým přátelům a nařídil jim inscenovat jejich náhodné objevení tak, aby nebyly ohroženy ani památky ani jeho vlastní kariéra.

## OCENE — ZAPISKI — POROČILA — GRADIVO

### SLAMNIGOVA KNJIGA O NARAVI, ZGODOVINI IN KULTURNI DOLOČENOSTI HRVAŠKEGA VERZNEGA OBLIKOVANJA

Ob najnovejšem zgodovinsko-tipološkem pregledu hrvaškega verzne oblikovanja, Slamnigovi knjigi *Hrvatska versifikacija. Narav, povijest, veze*,\* ki združuje in dopolnjuje avtorjeve parcialne verzološke študije in razprave, ki so v zadnjih dvajsetih letih izhajale v hrvaški strokovni periodiki in znanstvenih zbornikih, z novimi sintetičnimi dognanji in jih na ta način sistemsko na novo funkcionalizira, se zdi najbolj primerno že uvodoma opozoriti na oblikovanost in sporočilnost naslova ter z njima usmeriti svoje branje. S terminom *verzifikacija* zaznamuje avtor dvoje: 1<sup>o</sup> izbor verzne sistema in metričnega vzorca, kot ga narekuje narava jezika, kulturna določenost in pesniško sporočilo, 2<sup>o</sup> jezikovno uresničevanje izbrane verzne oblike in njegovo estetsko učinkovanje, torej pokriva z njim področje *verzne oblikovanja*. Atribut *hrvatska* ne locira tega oblikovanja zgolj na zemljepisno, narodnostno in jezikovno zamejen in določen prostor, temveč na kulturno področje, na katerem se zaradi potreb ustrezne pesniške izpovedi križajo zunanje, predvsem sistemske metrične pobude z notranjimi ubeseditvenimi možnostmi, dopustnimi modifikacijami in razvojnimi mutacijami. Da je temu res tako, dokazuje tridelni podnaslov, ki usmerja bralčevo pozornost na tipološke (narav), zgodovinske (povijest) in splošno kulturne (veze) zakonitosti hrvaškega verzne oblikovanja. Naslov torej oblikuje izhodišče, ki obravnave verza ne povezuje zgolj s prozodičnimi lastnostmi jezika in individualno umetniško močjo posameznih ustvarjalcev, ki so zaobračali in preobračali razvoj hrvaškega verzne oblikovanja, temveč vidi njeno možnost v pojmovanju hrvaškega verza kot sestavine evropske kulture sredozemskega prostora, sestavine, ki jo oblikuje narava jezika in ima samosvojo, vendar ne v sebi zaprto zgodovino in razvoj.

Tako kompleksno izhodišče zahteva tudi eksplikacijo metodoloških postopkov in nazorskih načel; Slamnigova knjiga nam jih ponuja dvakrat: v poglavju *Stih i prozodijska sredstva jezika*, ki uvaja v prvi, zgodovinsko-tipološki koncipirani razdelek Osnova stiha i počeci hrvatske versifikacije, ter v sklepnem razdelku Stih kao forma i materijal. Definicija verza, ki jo predlaga Slamnig:

Ovdje ćemo govoriti o stihu kao eufonijskom pojmu, o zvukovnom obliku s neprekinutim periodičkim i hijerarhičnim podudaranjem. Srodno stihu drugih naroda, hrvatski se stih u svom povijesno-prostornom sklopu osniva na tzv. suprasegmentnim ili prozodijskim svojstvima glasova. Takva su prozodijska svojstva glasova naglasak (silina) i duljina, a i visina (engleski *pitch*), koja se kod nas ne javlja kao orijentir stiha, baš kao ni u onim drugim evropskim jezicima, koji je imaju. Stihotvorna su sredstva i slogovnost i granice riječi (str. 6), opozarja na funkcioniranje verza in na njegov odnos do jezikovnega gradiva; selekcionira prozodična in druga verzotvorna sredstva (za hrvaški verz je naj-

\* Ivan Slamnig, *Hrvatska versifikacija. Narav, povijest, veze*, Liber, Zagreb 1981, 155 str., Edicija Liber.

bolj pomembna medbesedna meja; str. 128) in vodi k temeljnemu razlikovanju evropskih verznihi sistemov, ki stopajo v nacionalno verzno oblikovanje in jih je mogoče odkriti z analizo prozodičnih sredstev, ki jih izkorišča verzno besedilo (metrika), ter tako analizirane uvrstiti v idealni sistem verznihi vzorcev in oblik (za to področje si Slamnig izposoja Petrovičev termin *metametrika*,<sup>1</sup> ki ga razume kot supravverzifikacijo (str. 73) in uporablja operativno: relevanten je za zgodovino oblik predvsem zato, ker bistveno vpliva na verzni repertoar, pregled tega repertoarja pa je velikega pomena pri periodizaciji). Glede na prozodične lastnosti jezika, ki so potencialno verzotvorne (str. 122—126), govori Slamnig o štirih verzifikacijskih tipih, ki ustrezajo evropskemu pojmovanju verznihi sistemov:

1. izmeničnem ali alternativnem, ki združuje količinski, naglasni in znotraj njega zlogovnonaglasni verzni sistem in se v njem izmenjavajo glede na dolžino ali naglas opozicijske zlogovne enote ter tvorijo enako dolge ali enakovredne verzne enote; druženje verznihi sistemov v verzifikacijski tip je utemeljeno z njihovo rabo v hrvaški poeziji;

2. zlogovnem ali silabičnem, ki ga Slamnig predstavlja zgolj opisno in ne sega po zgodovinskih argumentih, temveč konstatira, da je tak verz *naše narodne pjesme*;

3. besednem ali verbalnem, ki temelji na enakem ali približno enakem številu naglasnihi enot (fonetičnih besed), ki so lahko prave ali neprave besede; njegova raba v hrvaški poeziji je dvojna: pojavlja se v starih anonimnihi pesmihi, zelo pogost pa je v sodobnem pesništvu;

4. skladenjskem ali sintagmatskem, v katerem stavčne enote niso samo pomenskega, temveč tudi zvočnega značaja (argument, ki ga navaja Slamnig brez dodatne razlage, je stava enklitik).

Zadnjemu načinu verznege oblikovanja posveča Slamnig več prostora. Njegova raba je namreč dvojna: v stari književnosti ga je mogoče najti v Sibenski molitvi, anonimni pesmi svetega Jurja ali celo v Baščanski plošči; je pa tudi osnova tako imenovanega prostega verza, ki se v hrvaški književnosti pojavi v prvi polovici 19. st. pri Tomasseeu (str. 72, 135) in v Mažuranovičevem prevodu Mickiewiczevih Ksiąg narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego pod naslovom *Hrvati Madžarom*. Iz primera, ki ga navaja Slamnig na straneh 135 in 136, izhaja, da gre za retorično prozo, ki temelji na skladenjskem paralelizmu, katerega členi so približno enako dolgi, in se zato približujejo zvočni organizaciji molitvenih besedil in njihovi »neprozni« segmentaciji. Slamnigu pa odpira analogijo z Whitmanovim verzom. Vključevanje »retorične« in »ritmizirane« proze v verzno oblikovanje pa ga vodi k daljnosežni posplošitvi, da prosti verz ni izum zadnjega stoletja, temveč ima dolgo zgodovino.

Iz definicij verznooblikovalnihi tipov in njihovihi zgodovinskihi dopolnil izhaja, da sta najstarejši sistemski obliki v hrvaškem pesništvu *zlogovni* in *skladenjski* verz, in čeprav *bugarštica* zaradi izrazitega skladenjskega cezuriranja teži k skladenjskemu verz, jo je vendarle treba zaradi težnje k enakozložnosti polstšij in stalne rime pojmovati kot podvrsto silabičnega sistema.

<sup>1</sup> Svetozar Petrović, »Problem soneta u starijoj hrvatskoj književnosti«, *Rad JAZU*, 350, Zagreb, 1968, str. 92—100.

Ta ugotovitev odpira in hkrati razrešuje spor o silabični ali silabotonični genezi in naravi (srbsko) hrvaškega verzne oblikovanja.<sup>2</sup> Slamnig se odloča za specifično členkovito obliko silabičnega verza in operira s prepričljivimi argumenti, z notranjim členjenjem daljših verzov na polstišja, četrtistišja in manjše enote. Zakon, ki uravnava besedno uresničevanje manjših verzni enot, temelji na spoznanju, da je v hrvaškem jeziku verzotvorna medbesedna meja in da na ubeseditveno organizacijo deluje v smeri od konca proti začetku. Izmed treh tradicionalnih osnovnih prvin verzne vrstice — vzglasa, jedra in izglasa — je najpomembnejši izglas, jedro in vzglas pa se mu podrejata glede na silabično dolžino verza ali njegovega segmenta. Determinacija verzne (in polstišnega) izglasa ni naglasna (kot npr. v pojskem silabizmu), temveč izključno silabična: po silabični dolžini izglasne besede se ločijo sodozložni verzi (in verzni deli) od lihozložnih po formuli:

$$\begin{aligned}k_{2n} &\geq 2; \\k_{2n-1} &\geq 1^3\end{aligned}$$

Pravilo je podobno zakonu ubesedovanja klavzul v slovenskih rastočih in padajočih verzih, le da mu »manjka« naglasna determinacija.<sup>4</sup> Pri »manjkanju« ne gre za teoretično pomanjkljivost pravila, temveč izključno za ugotovitev, da je za razliko od slovenskega naglasa srbohrvaški naglas šele sekundarno verzotvoren. Z oznako sekundarne verzotvornosti srbohrvaškega naglasa ne želim zanikati niti njegove funkcije pri oblikovanju zlogovnonaglasnega verza v 19. stoletju niti zakona o *kvantitativni klavzuli* zlogovnih verzov, ki npr. za junaški deseterec (4 + 6) predvideva, da zadnji zlog ne more biti naglašen (dvozložna ali daljša beseda, ki lahko sklepa izglasno polstišje, že po naravi jezika ne more biti naglašena na zadnjem zlogu), predzadnji se izogiblje kratkega, sedmi in osmi zlog pa dolgega naglasa; to pravilo je relativizirala in potrdila Petrovičeva kvantna analiza,<sup>5</sup> ni pa ga ustrezno locirala: če govorim, da metrični vzorec sam po sebi predvideva samo silabično dolžino besede v izglasu, ne negiram s tem vseh ubeseditvenih možnosti in z njimi povezanega mesta, kvalitete in kvantitete naglasa ter spremnih nenaglašenih dolžin v konkretnih besedah, ki tako normirani izglas po zakonitostih srbskohrvaškega naglaševanja uresničujejo, temveč samo trdim, da naglas ne sodi v verzni vzorec silabičnega oblikovanja, temveč na področje njegovega ubesedovanja in da v ugodnih segmentacijskih položajih lahko postane nosilec novega, nesilabičnega verzne oblikovanja ter v odvisnosti od medbesedne meje stopa v vzorec novega, npr. zlogovno-naglasnega ali naglasnega verzne sistema.

Da je tako razumevanje vloge naglasa v hrvaškem (in srbskem) verzem oblikovanju ustrezno in branje Slamnigovih tez pravilno, se lahko prepričamo ob njegovi komparativni analizi »redkejšega« hrvaškega osmerca, zgodovinsko

<sup>2</sup> Svetozar Petrović, »Poredbeno proučavanje srpskohrvatskoga epskog deseterca i sporna pitanja njegova opisa«, *Zbornik Matice Srpske za književnost i jezik*, 17/I, Novi Sad, 1969, str. 179–189.

<sup>3</sup> Morris Halle, »On Meter and Prosody«, *Progress in Linguistics*, The Hague, 1968, pojmuje silabično determinirani izglas kot metrično krepki položaj v verzu.

<sup>4</sup> Prim. definicijo klavzule v mojem članku »Klavzula in asonanca Strniševih pesniških besedil«, *Jezik in slovstvo*, 1974/75, št. 8.

<sup>5</sup> Svetozar Petrović, pod 2 navedeno delo, str. 194–197.

in geografsko koncipiranem pregledu štiridelnega, ternarnega dvanajsterca ter oceni Cesaričevega jamskega pentametra.

Tako imenovani »redkejši« ali »nesimetrični« osmerec (3 + 5) ali (5 + 3) je jamski samo v primeru tridelnega simetričnega členjenja (3 + 2 + 3), ki zaradi nadaljnje notranje delitve trizložnih segmentov: vzglasnega na proklitiko in dvo-zložnico, izglasnega na dvozložnico in naglašeno enozložnico, omogoča jamski vzglas in izglas verza, dvozložno verzno jedro pa uresničuje navadno dvozložnica:

Po moru/ plovi/ zlatna plav,  
va zlatnoj/ plavi/ Albus kraj.

Slamnig ugotavlja, da se tako, »členkovito« uresničevanje jamskega osmerca razlikuje od francoske silabične in islandske naglasne realizacije istega vzorca. Če bi njegovo gradivo dopolnili s slovenskim, bi kazalo reči, da se jamski osmerec lahko uresničuje na isti način kot hrvaški:

Mu reče/ cesar/ pisat list  
Se najde/ precej/ pobič mlad,

vendar je tako uresničevanje redko, ker je v slovenščini verzotvoren besedni naglas:

Stoji, stoji tam Dunaj lep,  
sred Dunaja gradov devet,  
Pridirja Pegam, se smehlja,  
ošabno gleda, se baha.

Iste zakonitosti kot v trizložnih vzglasnih in izglasnih členih »redkejšega« osmerca veljajo tudi za trizložna četrstišja štiridelnega dvanajsterca, npr. v verzu iz Meretičeve pesmi št. 11, ki jo navaja Slamnig na strani 63:

Zač ovu./ ružan cvit, // proslavljam/ svaki dan

in približujejo ta tip dvanajsterca jamskemu verzu, glede na naglasno določeno zarez in izglasa pa francoskemu aleksandrincu. Iz analize štiridelnega dvanajsterca izhaja izredno pomembna Slamnigova splošitev: 1. Ne glede na to, po kakšnih principih je zgrajen tuji verz, bo hrvaški ustreznik vedno »členkovit«; 2. Če predvideva prototip, oz. njegov metrični okvir, naglas na zadnjem zlogu, potem se mora hrvaški ustreznik končati s členom, ki naglas na zadnjem zlogu dopušča. In tako se praviloma konča štiridelni hrvaški dvanajsterec, ki je značilen za dubrovniško pesništvo in primorsko ljudsko pesem, medtem ko je severnohrvaški dvanajsterec dvodelen, in ker ne dopušča enozložnic v izglasu polstišij, je njegova klavzula regularno ženska, v zgodovini hrvaškega verznege oblikovanja pa je bolj tvoren kot štiridelni verz.

Verz Cesaričeve pesmi *Slap* ocenjuje Slamnig kot *zgodni jamski pentameter*, upošteva zakon akataleksi in hiperkataleksi ter dodaja, da je notranja delitvena osnova verza nesimetrični deseterec, kar je videti po tem, da se jamski tok dosega z dodajanjem vzglasnih enozložnic, ki v verzu štejejo kot nenaglašene. Iz ocene izhaja, da je hrvaški jamski pentameter dvodelni verz z žensko zarezom ter ženskim izglasom, če gre za njegovo enajstzložno varianto, in moško



v desetzložni. Tema zahtevama ustrezajo vsi verzi. Kar zadeva realizacijo šibkega vzglasa, ga v vseh primerih, razen v enem, uresničuje enozložnica. Če verz, ki ga začenja inicialno naglašena dvozložna beseda:

*Teče i teče, teče jedan slap*

pojmuje kot zgleden jamski pentameter, je treba definicijo jamskega verza dopolniti z ambivalentnostjo vzglasnega metričnega položaja, ki velja tudi za češke jambe<sup>6</sup> ali pojav vzglasnega naglasa zagovoriti s Hallejevo generalno formulo o nemožnosti maksimalnega naglasa v absolutnem verzem vzglasu ali izglasu, ki izhaja iz manjkanja levega ali desnega metričnega konteksta.<sup>7</sup> Dopolnilo glede generiranja jedrnih metričnih položajev bi zahtevala tudi verza:

Gle, jedna duga u 'vodi se stvara  
I sja dršće u 'hiljadu šara.

v katerih je prvo polstišje izrazito jamsko, drugo pa je tudi s Hallejevim maksimalnim naglasom težko enopomensko razložiti. Zdi se, da je najbližja resnici hipoteza, da si je notranja silabična delitev verza (5 + 6) podredila izmenjavanje naglašanih in nenaglašanih zlogov in razgalila ljudsko delitveno osnovo.

Ta parcialna hipoteza se ne ujema samo s Slamnigovo ugotovitvijo, da je naglas v dvzložnih merilih prav zaradi navezanosti na ljudski dvodelni verz mnogo svobodnejši kot v trizložnih merilih, temveč tudi z njegovo generalizacijo, da se je v devetnajstem stoletju s pojavom silabotonizma in tonizma ljudski verz adaptiral po zakonih evropskega (ruskega in nemškega) verzne oblikovanja, vendar hkrati aktualiziral nekatere lastnosti verza starega hrvaškega pesništva, kar pomeni, da je bil za tako adaptacijo pripravljen.

Izmenjava verznihi sistemov in koreninjenje novega verza v verznooblikovalnem izročilu pojasnjuje Slamnig mestoma z izvirnimi postopki, npr. verz Šimićeve pesmi *Popratak* in Tadijanovičevega kratkega pesemskega besedila *Visoka žuta žita* lahko ustrezno opiše šele po pretvorbi avtorjevega (zdaj ornamentalnega, zdaj razvezanega) grafičnega zapisa v »zvočni« grafični zapis, kar mu dovoljuje definicija verza, pri čemer se izkaže, da je Šimićevo besedilo pisano v dvzložnem merilu, Tadijanovičev verz pa je naglasen in za razliko od Vidričevih logaedov dovoljuje sosesčino naglašanih zlogov v funkciji metrično krepkih mest. Iz tega izhaja splošnejša ugotovitev, da se prosti verz postopoma izdvaja iz pesniškega izročila (nekateri verzi S. Mihalića, M. Slavička in V. Parun prizivajo zdaj heksameter, zdaj bugarščico), in čeprav so prišle pobude zanj od zunaj, trdi Slamnig v razdelku s programskim naslovom *Sinteza se preobrazuje v tezu*, da je zaradi kombinacije naglasnih in skladenjskih enot, ki jih je treba razumeti kot zvočne sestavine verza, primeren hrvaškemu jeziku in vodi k restavraciji klasične metrike.

Kar zadeva klasično metriko v ožjem smislu, namreč hrvaški količinski verz in njegov razvoj, prinaša Slamnigova knjiga novo gradivo. Prvi hrvaški hek-

<sup>6</sup> Prim. razpravo Miroslava Červenke in Květe Sgallove »Český verš« v zborniku *Slavniška metryka pańrównowca*, ur. Z. Kopczyńska, L. Pszczołowska, Wrocław, 1978.

<sup>7</sup> Prim. Morris Halle, navedeno delo.

sameter pomika nekaj let nazaj: od posvetila *Sirene* Petra Zrinskega na Križaničev epos hoeroicum *Davorija*. Zavrača Baduličev trditev, da je pesem pisana v aleksandrincu: priznava sicer, da je zaradi dvodelnosti in števila naglasnih enot med aleksandrincem in heksametrom precejšnja podobnost, vendar ju loči bistvena lastnost: aleksandrinec je istozložen, heksameter raznozložen verz. Po analizi pravih in položajskih dolžin, za katero se Slamnig zaveda, da je ena izmed mnogih, prihaja k sklepu, da je Križaničev verz kvantitativna oblika hrvaškega heksametra. Slamnig polemizira tudi s Kravarjevo trditvijo, da je distih Petra Zrinskega elegičen. Drugi verz bere kot heksameter *spondaicus*, in enega izmed argumentov, da gre za verza enakega metričnega ustroja, vidi v dejstvu, da se *ljubi* »po kvantitativnem principu lepo rima z *golubi*«. Čeprav rima ni povezovalno sredstvo niti v elegičnem niti v heroičnem dvostišju, bi kazalo Slamnigov argument, da gre za istovrstna (dodajam: količinsko ali kako drugače koncipirana) verza v dvostišju Zrinskega, podkrepiti še z opozorilom na cezurno rimo:<sup>8</sup>

V šišaku Marčenom učiniše gnijezdo golubi,  
da se zna načinom kim Venus Marča ljubi.

Da sta v hrvaškem pesništvu količinski verz in rima, čeprav vsak po svoje, doživela prevrednotenje na naglasni osnovi šele v devetnajstem stoletju, je lepo videti iz Slamnigove knjige (heksameter: str. 72 in 119, rima: str. 97).

Do Vrazovega rimanja in Jagičeve reakcije nanj, ki pomeni v zgodovini hrvaškega verznege oblikovanja zmago zlogovnonaglasnega sistema, je za rimo zadostovalo ujemanje enozložnega izglasa rimanih besed, če sta se rimala lihozložna verza ali verza, ki ju sklepa lihozložno polstišje ali člen, in dvozložnega v primeru sodozložnega verza ali izglasne sestavine. Raznozložne in raznonglasne rime so bile običajne, niso učinkovale neestetsko in niso bile slogovno zaznamovane. S pojavom naglasne determinacije verznege izglasa pa so postale opazne, in v merjenih verznihi kompozicijah 20. stoletja učinkujejo arhaično: kot »neprave« prizivajo »prednaglasno« rimanje in se pogosto družijo z nečistimi, se pravi tistimi, ki temeljijo samo na ujemanju naglašenege samoglasnika. Slamnig ugotavlja, da je nečista rima manj zaznamovana, če se v rimanih besedah pojavlja različen razpored istih soglasnikov ali soglasnikov, ki so si po artikulaciji blizu.

Zaznamovano učinkuje tudi daktilska rima, ki združuje verza z dvozložnim merilom: takrat si namreč — vsaj tako je videti iz Slamnigove interpretacije — rima podreja klavzulo, in ne gre za preprosto raznaglaševanje izglasnege krepkega položaja kot v belem verzu, npr. Kriškovičevem prevodu Shakespeareovih vrstic:

Bit ili ne bit — to je pitanje!  
Podnositi il zgrabiti oružje,

ki bi bili za slovensko uho možko rimani, temveč za podaljšani, trizložni konec verza, npr. v Matoševi pesmi *Suza*:

<sup>8</sup> Cezurni stik sem izluščil iz besedila na osnovi zlogovnega minimuma nenaglasnege rimanja, kot ga definira Lucylla Pszczolowska v knjigi *Rym*, Wrocław, 1972.

Od kada sam, željo moja,  
Tvoju suzu *popio*,  
Nisam više, pile moje,  
Crnog oka *sklopio*.

ki povzroča tako zaznamovano rimanje, da ga Slamnig imenuje »matoševsko«, verz pa šesterec.

Ob razvoju izvirnega hrvaškega verza se loteva Slamnig tudi tipološkega in zgodovinskega pregleda hrvaškega prevodnega verzne oblikovanja. Pomembna je njegova definicija *prepesnitve* kot posebnega termina za prevod pesemskega besedila, namreč za prevod, ki po eni strani ohranja maksimalno količino pomenskih in formalnih lastnosti originala, po drugi strani pa se približuje adaptaciji v pomenu prilagajanja izvirnika domačemu izrazu; adaptacijo loči od prepesnitve avtorstvo: prepesnitev smo se navadili pripisovati avtorju izvirnika, medtem ko adaptacijo podpisuje prirejevalec.

Za prepesnitev velja načelo ustreznosti, ki v praksi pomeni dvoje: prilagajanje tujega izraza domačemu ali domačega tujemu. Oba principa ustreznosti sta se v zgodovini ne samo hrvaškega prevajanja pesemskih besedil prepletala med seboj in se še do zdaj nista ustalila.

Na začetku hrvaškega pesniškega prevajanja opaza Slamnig sporočilno in formalno ujemanje prevoda z izvirnikom, kar izhaja iz prevajalčeve zavesti o kulturni enotnosti prevajane in prevodne književnosti, toda kmalu se pojavi razkorak, in italijanski endekasilabo prevajajo s hrvaškim aleksandrincem. Podrobna analiza je namenjena prevodom odlomka 5. speva Dantejevega pekla in odlomka iz Shakespeareovega Hamleta kot primeroma prevajanja laškega enajsterca in angleškega jamskega pentametra ter uvodu v Homerjevo Iliado kot primeru prevajanja heksametra. Iz obeh analiz izhaja, da gre razvojna linija v prevajanju verzni besedil od prilagajanja tujega verza (enajsterca, jamskega pentametra in heksametra) domačemu (rimanemu in nerimanemu nesimetričnemu desetercu) k prilagajanju domačega verza tujemu (spoštovanje verza izvirnika na način jezikovnih možnosti in verznega izročila). Podobne linije ni mogoče odkriti pri prevajanju francoskega verza, medtem ko je za prevajanje španškega osmerca najbolj primeren (in tudi rabljen) simetrični osmerek.

Prevod je za Slamniga hkrati proces (tu je izpostavljena njegova odvisnost od izvirnika) in dovršeno dejanje (mogoče ga je brati kot izvirno pesemsko besedilo). Gre za podobno polarizacijo kot v Barańczakovi opoziciji *vezan — samostojen prevod*.<sup>9</sup> Od stopnje vezanosti ali samostojnosti je odvisen tudi verz prevoda pesemskega besedila ali vrste pesemskih besedil.

Slamnigova knjiga nam v devetih poglavjih nudi najbolj bistvene tipološke (*Osnovi stiha i počeci hrvatske versifikacije, Stih kao forma i materijal*), zgodovinske (*Razvoj stiha u 17. stoljeću, Razvoj stiha u 19. stoljeću, Stih 20. stoljeća*) in kulturno-kontekstualne (*Evropski kontekst srednjovekovnog in renesansnog stiha, Usmeni stih prema romanskome, O versifikaciji prijevoda, Pokušaji kvantitativnog stiha u 17. i 18. stoljeću*) poglede na hrvaško verzno oblikovanje. S pre-

<sup>9</sup> Prim. Stanisław Barańczak, »Przekład artystyczny jako samoistny i związany obiekt interpretacji« v zborniku *Z teorii i historii przekładu artystycznego*, ur. Jacek Baluch, Krakov, 1974.

mišljeno izbranim raziskovalnim aparatom: »členkovitostjo« hrvškega verza odkriva kontinuiteto hrvškega verzne oblikovanja, razlaga vzroke sprejemanja novih sistemskih pobud in osvetljuje modifikacije in mutacije, ki nastajajo ob stiku novega verzne sistema z domačim pesniškim izročilom.

Tone Pretnar

Filozofska fakulteta v Ljubljani

## PANSLAVISTIČNI JEZIKOVNI MANIFEST ALI POSKUS SLAVIZACIJE POLJSKEGA BESEDJA?

Vprašanje, ali je Lindejev slovar panslavistični jezikovni manifest in uresničuje prvo etapo tristopenjskega zblíževanja slovanskih jezikov, ki naj bi privedlo do njihovega organskega zlitja, česar se poljsko zgodovinsko in primerjalno besedoslovje še ni lotilo dovolj resno, ali zgolj poskus slavizacije standardne poljščine in prevrednotenja njenega besedja, osvetljuje Lewaszkiewiczova razprava *Panslawistyczne osobliwości leksykalne S. B. Lindego i jego projekt stworzenia wspólnego języka słowiańskiego\** s stališča leksikalnih posebnosti, ki jih M. Nowotna-Szybistowa v knjigi *Osobliwości leksykalne w języku Stanisława Ignacego Witkiewicza*<sup>1</sup> definira kot besedje, ki ni nujno vselej novo, lahko so to besedotvorni neologizmi, izposojenke, kalki, stilistični neosemantizmi, skratka vsi besedni pojavi, ki provocirajo z obliko ali pomenom, in so zato posebni. Mera posebnosti besedja, ki Lewaszkiewiczu služi kot argument pri razvozlanju vprašanja v smeri panslavistične programske Lindejevega slovarja, je nova, specifična zgradba leksema in njegova sočasna razširjenost v slovanskih jezikih. Gre torej za slavizacijo razsvetljenkega tipa, ki ima s starejšimi poskusi (Križanič) samo posredne vezi (Lewaszkiewicz podaja kratek historiat), močnejše pa vpliva na panslavizem 19. stoletja (Jungmannov slovar češkega jezika, panslavistično gibanje tridesetih let itd.).

Splošnost in odprtost definicije *leksikalne posebnosti* v besedoslovnem in besedotvornem smislu ter zgodovinska vezanost definirane na osebno stilistiko in poetiko izbranega avtorja (Nowotna-Szybistowa o Witkiewiczu) ali jezikovno naravnost dobe (Lewaszkiewicz o Lindeju) zahtevata ob že urejenem gradivu, kot je slovar, ki praviloma ne navaja najnujnejšega sobesedila, iz katerega bi lahko bralec razbral obveznost ali fakultativnost rabe leksema, dvojno raziskovalno intervencijo: zgodovinsko-kulturološko in opisno-besedotvorno. Prva se pri Lewaszkiewiczu omejuje na oceno Lindejevih predavanj in razprav, opozorilo na njihovo živost v poljsko-slovanskem društvu ter interpretacijo razlag, ki jim jih je namenila poljska jezikovno-zgodovinska misel, druga pa mu narekuje klasifikacijo slovanskih zloženek in izpeljank, ki jih je Linde sprejel v slovar v celoti, jih oblikoslovno modificiral ali kalkiral. Količinsko analizo tako urejenega gradiva preverja Lewaszkiewicz s slovarji 19. in 20. stoletja, pri čemer ugotavlja, da so besedne enote prvega razreda bolj tvorne kot v ostalih dveh.

\* Tadeusz Lewaszkiewicz, *Panslawistyczne osobliwości leksykalne S. B. Lindego i jego projekt stworzenia wspólnego języka słowiańskiego*, Monografie Slawistyczne 42, Wrocław, Ossolineum, 1980, 164 str.

<sup>1</sup> M. Nowotna-Szybistowa, *Osobliwości leksykalne w języku Stanisława Ignacego Witkiewicza*, Wrocław, Ossolineum, 1973, str. 9.

Vire slovanskega besedja za Lindejev slovar navaja Lewaszkiewicz neposredno po uvodu, le mestoma jih dopolnjuje z novejšimi raziskavami. Mogoče ne bo napak pogledati, kako je zastopano slovensko gradivo: Linde je izpisoval iz Bohoričeve, Pohlinoe, Zelenkove in Gutsmanove slovnice ter iz Megiserjevega, Pohlinoevega in Gutsmanovega slovarja. Škoda, da avtor ob naštevanju gradiva ni opozoril na Vodnikovo pismo Lindeju, julija 1806, ki vsebuje pripombe k Lindejevemu slovarju glede kranjskega narečja,<sup>2</sup> in razširil gradiva s Prunčevimi ugotovitvami o virih za Gutsmanov slovar,<sup>3</sup> preveril svojih zapisov s Stabejevo izdajo Megiserjevega slovarja<sup>4</sup> in upošteval Breznikove razprave o slovanskih besedah v češčini, slovaščini in poljščini.<sup>5</sup> Tako bi se izognil nekaterim napakam v zapisu leksemov, npr. *neomezhlín* namesto *neomezhlíu*, napačni uvrstitvi samostalnikov na *-auz* < *-alec*, *-avec* (< *zhuvausz*) v razred na *-ač*, zmotni interpretaciji, da so oblike s predpono *brez-* (< *bresmatern*, *bresozhетен*, *bresslushen*) drugače tvorjene kot slovanske besede z *bez-*, slovenske s *per-* < *pri-* (< *perrozhen*, *perpovednik*) pa drugače kot slovanske s *pri-*. Res je, da na zgodovinsko-slogovni ravni zapisi in interpretacije te vrste ne nasprotujejo avtorjevemu sklepu, motijo pa pri besedotvorni analizi in razlagi, ki v večji meri upošteva besedotvorne mehanizme kot jezikovno-zvrstno pripadnost rezultata (specifično izrazoslovje, funkcionalni stili) in znotraj nje določanje njegove »leksikalne posebnosti«.

Pri preverjanju tvornosti opaznega besedja, ki ga je Linde sprejel največ iz ruske redakcije stare cerkvene slovanske in iz ruščine, sledijo južnoslovanski jeziki, ki so Lindeja zanimali predvsem zaradi narečne razdrobljenosti, in šele na koncu so zahodnoslovanski, je težišče usmerjeno na poljsko gradivo: preverjanje poteka po treh principih: formalno-besedotvornem (preglednice derivacij), semantičnem (preglednice pomenov) in zgodovinskem (prisotnost obravnavanega gradiva v poljskih slovarjih od druge polovice devetnajstega stoletja naprej). Kar zadeva preverjanje v drugih slovanskih jezikih, je najbolj ustrezno predstavljeno češko gradivo (od Jungmannovega do Trávníčkovega slovarja), sledi rusko, slovaški in srbohrvaški fond preverja avtor s po enim slovarjem, slovenskega pa z vso zavestjo, da ravnanje ni merodajno, z Vukovim slovarjem srbskega jezika. Da bi izravnal to vrzel, mi bodi dovoljeno izračunati, v kolikšni meri je slovansko gradivo, ki ga navaja Lewaszkiewiczova razprava, in ne kartoteka, zastopano v Pleteršnikovem Slovensko-nemškem slovarju, in rezultate izračuna primerjati s tvornostjo posebnega slovenskega besedja v Lindejevem slovarju, kot jo na straneh 135–137 količinsko podajajo Lewaszkiewiczove preglednice.

<sup>2</sup> Vodnikovo pismo Lindeju hrani Biblioteka Jagiellońska v Krakovu pod signaturo 3470 MSI 2a, prim *Wykaz listin autorów zachodnio- i południowo-słowiańskich w bibliotekach polskich*, ur. Jerzy Sliziński, Wrocław, Ossolineum, 1962, s. 290. Po zaslugi Antona Slodnjaka hrani fotokopijo tega pisma rokopisni oddelk Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani pod signaturo 6/60.

<sup>3</sup> Erik Prunč, »Prispevek k poznavanju virov za Gutsmanov slovar«, *Obdobja* 1, ur. Boris Paternu, Ljubljana 1979, str. 209–265.

<sup>4</sup> Hieronymus Megiser, *Thesaurus polyglottus: iz njega je slovensko besedje z latinskimi in nemškimi pomeni izpisal in uredil Jože Stabej*, Ljubljana, SAZU, 1977.

<sup>5</sup> Anton Breznik, »Slovenske besede v češčini, slovaščini in poljščini«, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 1937.



|                                          | Skupni delež | Popolni ustrezniki | Obliko-slovne modifikacije | Kalki in replike |
|------------------------------------------|--------------|--------------------|----------------------------|------------------|
| slovensko gradivo v Lindejev Slovarju    | 13,9         | 9,2                | 16,4                       | 11,8             |
| Lindejev izbor v Pleteršnikovem slovarju | 43,7         | 71,8               | 33,0                       | 33,1             |

Posebnost Lindejevega izbora je v novih leksikalnih tvorbah, predvsem v zloženkah, zato je delež besedja z oblikoslovnimi modifikacijami in kalkov občutno večji od prevzemanja po splošnoslovanskih pravilih tvorjenih besed. To je bržčas utemeljeno z začetkom slavizacijskega procesa poljščine v devetnajstem stoletju. V Pleteršnikovem izboru je razmerje obrnjeno: modifikacij in kalkiranja je občutno manj, kar bi spet lahko utemeljili s koncem slavizacije knjižne slovenščine v devetnajstem stoletju. Da bi bila ta razlika bolj jasna, naj navedem primer ali dva izpeljave s predpono *vkup-/skup-* in *zraven-*, ki je bila marsikdaj vzorec za Lindejevo inovacijo, npr.: *vkupdelauz* za *spółdziałacz* (Lewaszkiewicz sicer zmotno interpretira zapis *-delauz* kot *delač*), *skupdelati* za *spółdziałacz*, *sravensvati* in *skupsvatovati* za *spółswatać*, v Pleteršnikovem slovarju pa sploh ni omenjena. Drugi vzrok razlike je bržčas v Pleteršnikovem purističnem odnosu do besednih germanizmov, ki za Lindeja zaradi drugačnega razvoja poljskega jezika<sup>6</sup> niso bili problematični. Zanimiva je Lewaszkiewiczzeva ugotovitev, da nemški vzorec pri zlaganju slovanskih besed ni vplival na njihovo sprejetje v Lindejev slovar.

Lindejevo uvažanje posebnega slovanskega besedja v poljski slovar je, kot dokazuje gradivo, ki ga navaja in razlaga Lewaszkiewicz, res utemeljeno v panslavistični ideji o skupnem slovanskem jeziku, vendar se modeliranju vseslovanskega jezika slovar že zaradi narave in rabe sam upira: z leksemom ne sprejema niti njegove izvirne glasovne podobe niti vseh slovničnih kategorij, temveč ga fonetično in paradigmatsko polonizira, kar pomeni, da lastnemu podreja tuje in se razen na besedno-pomenski ravni ne da potujčiti. V tem je po vsi priliki vzrok utopičnosti ideje in še sedaj žive rabe in uporabnosti rezultata. S tem pa ni rečeno, da Lewaszkiewiczzeva rekonstrukcija slavizacije poljskega besedja v Lindejevem slovarju ni smiselna in potrebna: njen najgloblji pomen vidim v natančni količinski analizi leksikalnih posebnosti, ki zrealizirajo odnos slovarnika in dobe do jezika, in v verifikaciji tega odnosa v eksplicitni Lindejevi misli o jeziku in jezikoslovju, torej v ravnanju, ki bi utegnilo spodbuditi tudi slovensko zgodovinsko in primerjalno besedoslovje in besedotvorje k podobni obravnavi Vodnikovega slovanskega in Kumerdejevega slovničnega dela.

Tone Pretnar

Filozofska fakulteta v Ljubljani

<sup>6</sup> Danuta Buttlerowa, »Dziewiętnastowieczna polszczyzna na tle rozwoju innych języków słowiańskich«, predavanje na ljubljanskem simpoziju Obdobje realizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, Ljubljana, julija 1981.

## AVTOR JEM

Prispevki za Slavistično revijo naj bodo pisani v slovenščini (izjemoma tudi v drugih slovanskih jezikih ali v angleščini, nemščini, francoščini, italijanščini).

Rokopisi, poslani uredništvu v objavo, naj bodo tipkani s širokim razmikom (30 vrstic po 62 črk na eno stran) in samo na eni strani trdega lista belega papirja. Vsak list naj ima na levi strani 3 cm širok prazen rob. Vse pripombe pod črto naj bodo na posebnem listu. Ležeči tisk se zaznamuje z eno črto, polkrepki z dvema, razprti s črtasto črto; navadna + črtasta črta pomeni ležeče razprto. Citati naj bodo zaznamovani z »...«, prevodi, pomeni itd. pa z '...':

V sestavkih, pisanih z latinico, naj se lasina imena (osebna, zemljepisna, predmetna itd.), citati, naslovi in primeri iz jezikov s cirilsko pisavo prečkrujejo po naslednjih načelih:

|              |                |              |                |
|--------------|----------------|--------------|----------------|
| Ukrajinski   | г . . . . . h  | Ruski        | х . . . . . x  |
| Makedonski   | ѓ . . . . . ġ  | Srbohrvatski | х . . . . . h  |
| Srbohrvatski | ђ . . . . . d  | Srbohrvatski | ц . . . . . dž |
| Ruski        | е . . . . . e  | Ruski        | щ . . . . . šč |
| Ruski        | ё . . . . . ě  | Bolgarski    | щ . . . . . št |
| Ukrajinski   | є . . . . . je | Ruski        | ъ . . . . . '  |
| Ukrajinski   | и . . . . . y  | Bolgarski    | ъ . . . . . ā  |
| Ukrajinski   | і . . . . . i  | Ruski        | я . . . . . y  |
| Ukrajinski   | ї . . . . . ji | Ruski        | ъ . . . . . "  |
| Ruski        | й . . . . . j  | Ruski        | ѣ . . . . . ě  |
| Makedonski   | ќ . . . . . k  | Ruski        | э . . . . . è  |
| Srbohrvatski | љ . . . . . lj | Ruski        | ю . . . . . ju |
| Srbohrvatski | њ . . . . . nj | Ruski        | я . . . . . ja |
| Srbohrvatski | ћ . . . . . ċ  |              |                |

Rokopis razprave naj ne presega 25 avtorskih strani, kritike 12, poročila 2—4. Jezikovno in tehnično nedognanih rokopisov uredništvo ne sprejema.

Razpravi naj bo priložen povzetek v tujem jeziku (največ 2 avtorski strani) in posebno besedilo (v dvojniku) za sinopsis. To besedilo naj obsega do 9 tipkanih vrstic, informira pa naj o rezultatih razprave, ne o metodi in/ali tematiki.

Avtorji ob prvi objavi v SRL pošljejo odgovornemu uredniku svoj točni naslov (navesti je treba tudi občino) in številko žiroračuna (vse tudi ob morebitnih spremembah). Če jim žiroračuna ni treba odpirati/imeti, pošljejo uredništvu ustrezno izjavo. Nejugoslovanski sodelavci morajo za izplačilo honorarja odpreti poseben žiroračun v Jugoslaviji (ustrezne informacije daje in prejema Založba Obzorja, ne uredništvo).

Če prispevki tem določilom ne ustrezajo, jih uredništvo ne sprejema oz. njihovi avtorjem ne izplačuje honorarja.

Korekture je treba vrniti v 3 dneh.

Prispevke za Slavistično revijo pošiljajte glavnima urednikoma za jezikoslovje oz. literarne vede (Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana). Roki za posamezne številke časopisa so: 1. december, 1. februar, 1. maj in 1. avgust.

V OCENO SMO PREJELI

*Slovo*, časopis Staroslavenskog zavoda u Zagrebu, št. 30 (1980), 199 str.